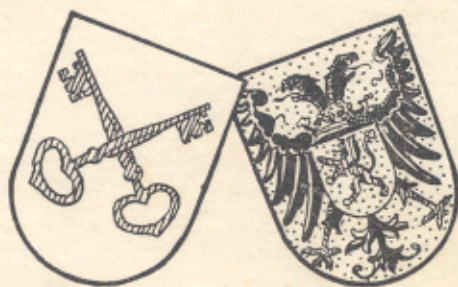

LEIDSCH JAARBOEKJE

— UITGAVE „OUD-LEIDEN” —

1945

LEIDSCH JAARBOEKJE

JAARBOEKJE

VOOR

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN RIJNLAND

TEVENS ORGAAN VAN DE

VEREENIGING OUD-LEIDEN

1 9 4 5 ~

ZEVEN EN DERTIGSTE DEEL

TE LEIDEN TER DRUKKERIJ VAN
P. J. MULDER & ZOON

De Waardgracht te Leiden omstreeks het jaar 1880. Een merkwaardig stadsbeeld: gave geveltjes, de wasch op straat en peurschuitjes in de gracht.

EEN WOORD VOORAF

Het verheugt de redactie, dat dit jaarboekje kan verschijnen in den Herstelden Staat der zaken van ons Vaderland, met het Koninklijk Gezin weer in het midden van het Nederlandsche Volk, de gehate Duitsche usurpator verdreven na vijf jaren van onbeschrijfelijke ellende.

Nu sinds lang alle copie voor dit jaarboekje klaar lag en de verschijning daarvan niet mocht worden vertraagd, was het onmogelijk reeds dit jaarboekje te wijden aan een relaas van wat er in deze 5 jaren in onze stad en haar omgeving geschiedde en wat in die periode moest worden verzwegen. De redactie beraamt plannen, om dit relaas in het volgend jaarboekje op te nemen. Zij moge thans volstaan met een eerbiedige hulde aan hen, die voor de zaak van het vaderland gevallen zijn en met het uiten van haar dankbaarheid voor het herwinnen van onze vrijheid. Het is deze vrijheid, welke ons het gedurende vijf jaren geschonden en vertrapte artikel 7 der Grondwet terugbracht: „Niemand heeft voorafgaand verlof nodig, om door de drukpers gedachten of gevoelens te openbaren, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet.”

De samenstelling der commissie van redactie is thans als volgt: Mr. J. Slagter, Voorzitter, Mr. N.

Kolff, Secretaris, Dr. J. E. Kroon, E. Pelinck, Mej. F. A. Le Poole en Mr. R. van Roijen.

Mr. A. van de Sande Bakhuyzen trad als lid en voorzitter af wegens de hervatting van zijn ambt als burgemeester van Leiden, Ir. H. A. van Oerle als lid wegens drukke werkzaamheden.

De redactie dankt hen voor hun arbeid, in deze commissie verricht.

L. B. Mei 1945.

DE REDACTIE.

VEREENIGING „**oud-leiden**”

OPGERICHT OP 5 NOVEMBER 1902

door

Prof. **Dr.** P. J. BLOK en Mr. **Dr.** J. C. OVERVOORDE.

BESTUUR:

Dr. T. P. SEVENSMA, (1943), *Voorziter.*

Dr. W. C. BRAAT (1931), *Onder-Voorzitier.*

A. BICKER CAARTEN (1936), *Secretaris,*

Nieuwsteeg 13.

E. W. WICHERS ROLLANDET (1928),

Penningmeester, giro 175228.

Dr. J. E. KROON (1933).

Ir. H. A. VAN OERLE (1938).

N. J. SWIERSTRA (1943).

Ir. D. BOOGERD (1945), *Directeur der Gemeentewerken.*

A. H. KLOKKE, aangewezen door het L.S.C. (1945).

Mejuffrouw H. C. W. VAN WAGENINGEN, aangewezen door de V. V. S. L. (1945).

Commissie

voor de redactie van het Leidsch Jaarboekje.

Ingesteld December 1902.

Mr. J. SLAGTER (1945), *Voorzitter.*

Mr. N. KOLFF (1943), *Secretaris, Steenstraat 50.*

Dr. J. E. KROON (1935).

E. PELINCK (1938).

Mej. F. A. LE POOLE (1937).

Mr. R. VAN ROIJEN (1938).

Commissie inzake het herstel van Gravensteen.

Ingesteld op 23 September 1937.

Eere-Voorzitter:

Mr. A. VAN DE SANDE BAKHUYZEN.

Werk-Commissie :

Ir. G. L. DRIESSEN, *Voorziffer.*

Ir. H. A. VAN OERLE, *Secretaris.*

A. BICKER CAARTEN.

Ir. D. BOOGERD.

Mr. L. H. N. F. M. BOSCH RIDDER VAN
ROSENTHAL.

Mr. Dr. N. G. GEELKERKEN.

Commissie „Het Leidsche Woonhuis”.

(Beheerdster van het gelijknamige Fonds, waarin
opgenomen het legaat Mr. E. Rijke).
ingesteld op 1 juni 1945.

Prof. Mr. A. N. MOLENAAR, *Voorzitter.*

A. BICKER CAARTEN, *Secretaris.*

Notaris J. C. VAN ECK, *Penningmeester.*

Mr. J. SLAGTER.

Correspondeerende leden in Rijnland:

- Mevr. VAN DER WIND-PEEREBOOM VOLLER
te Aarlanderveen (1945).
- E. VAN ELK te Alphen aan den Rijn (1945).
- B. OFFRINGA te Hazerswoude-Dorp (1936).
- J. D. DE KORT te Hazerswoude-Rijndijk (1943).
- Mr. A. J. SORMANI voor Hoogmade (1941).
- Mevr. M. L. H. EERDBEEK-CLAASEN
te Katwijk (1936).
- J. W. VAN OMMERING
te Koudekerk aan den Rijn (1938).
- G. SCHEEPSTRA te Leiderdorp (1943).
- Prof. L. OSWALD WENCKEBACH
voor Noordwijk (1941).
- J. A. M. PIJNENBURG te Noordwijkerhout (1937).
- W. J. VAN VARIK te Oegstgeest (1941).
- J. VOOYS te Rijnsburg (1936).
- Mr. G. F. W. VAN BERCKEL te Voorhout (1942).
- D. J. BRINKS te Voorschoten (1940).
- P. H. ROMEIJN te Warmond (1936).
- Dr. H. J. HONDERS te Wassenaar (1942).
- A. H. J. PAARDEKOOPEr, te Zoeterwoude (1944).

Vertegenwoordiger van „Oud-Leiden” in de Monumentencommissie der Gemeente Voorhout:

E. PELINCK. (1942).

Idem in die der Gemeente Rijnsburg:

Ir. H. A. VAN OERLE (1944).

Bestuurskamer : Regentenkamer van het Broec-
hovenhof, Papengracht 16.

KORTE KRONIEK
VAN
LEIDEN EN RIJNLAND

KORTE KRONIEK

VAN

LEIDEN EN RIJNLAND

1944 1)

JANUARI

- 1 De timmerzaak der firma Stigter aan de Hoogewoerd bestaat 50 jaar.
- 4 Om het leven gebracht:
Dr. C. de Jong, conrector van het Gymnasium,
H. Douma, hoofd der School van de Eerste
Leidsche Schoolvereniging, H. Flu, arts.
- 7 Groote brand in Clichéfabriek der firma Koningsveld en Zn. aan de Breestraat 24.
- 13 Overleden te Leiden Mej. Th. A. van Eck, in den ouderdom van bijna 79 jaar, sedert ruim 48 jaar bibliothecaresse der Postpropaganda van den Nederlandschen Protestantenbond.
- 16 Intrede van Ds.A.Snaayer bij de Doopsgezinde gemeente te Leiden met predikatie naar aanleiding van 2 Cor. 4: 5.
- 17 50-jarig jubileum van den heer B. P. du Croix, en van den heer H. P. van Dam, beide procuratiehouder bij Sijthoff's Uitgevers Maatschappij.
- 21 Automatisering van de Telefoonverbinding Leiden-Den Haag en Leiden-Wassenaar.

1) Er zal getracht worden in een volgend Jaarboekje een aanvullende kroniek te doen plaatsen betreffende de gebeurtenissen gedurende den bezettingstijd.

FEBRUARI

- 12 Overleden de Heer H. Jonker, in den ouderdom van 60 jaar; bekend fotograaf aan de Breestraat, voorheen Apothekersdijk.
- 14 Eeuwfeest van de firma Langezaal en Zoon, kachelsmederij, voorheen aan de Hooigracht.

APRIL

- 19 Overleden te Lisse, oud 59 jaar, de heer L. Tol Jr., architect aldaar.
- 23 Ds. W. H. Kelder Jr. uit Middelburg als predikant bij de Ned. Herv. Gemeente in de Pieterskerk bevestigd door zijn vader Ds. W. H. Kelder Sr., emeritus predikant te Charlois.
- 24 Dr. J. Riemens, emeritus predikant te Leiden benoemd tot hulpprediker voor de verpleegden en verplegenden- in de ziekenhuizen te Delft.

MEI

- 8 Eervol ontslag verleend aan Dr. A. A. van Rijnbach, als **leeraar** aan het Gymnasium in de **Nederlandsche** taal en de Geschiedenis, met ingang van 16 Augustus.
- 14 Overleden te Lochem in den ouderdom van 93 jaar **Dr. J. S. G. Gleuns**, oud-Wiskunde **leeraar** aan het Leidsche Gymnasium.

MEI

- 15 50-jarig bestaan van den boekhandel der firma Burgersdijk en Niermans; Nieuwsteeg 1 en tevens gouden jubileum van den bediende J. J. Swaan in deze zaak.

JUNI

- 3 Tot priester gewijd A. G. M. Noordman, die 4 Juni zijn eerste plechtige mis opdroeg in de parochiekerk van den H. Leonardus aan den **Haagweg** te Leiden.
- 18 Overleden te Oegstgeest, in den ouderdom van 82 jaar de heer A. H. Dros Sr., oud beheerend Vennoot en Commissaris der C. V. Tieleman & Dros.

AUGUSTUS

- 15 Overleden te Leiden, in den ouderdom van 72 jaar, Mej. H. W. van de Sande Bakhuyzen, oprichtster van de muziekbibliotheek van de Mij. voor Toonkunst.

OCTOBER

- 11 Overleden te Voorhout, oud 71 jaar, Ds. J. J. H. Klomp, emeritus predikant te Voorhout.
- 31 Overleden te Leiden, oud 69 jaar, Dr. J. G. Ubbink, laatstelijk predikant bij de Geref. kerken in Hersteld Verband te Leiden.

NOVEMBER

- 18 Overleden te Leiden, in den ouderdom van 90 jaar, **P. M. van Velzen**, organist aan de St. **Petrus**-kerk aan de Lammenschansweg.

DECEMBER

- 3 Overleden te Gorssel, in den ouderdom van 81 jaren, A. M. Touw, oud-directeur der Kon. Ned. Grofsmederij te Leiden.

Begin Dec. De **boomen** van *de Hoogeboom* te Oegstgeest, omgehakt voor brandhout.

IN MEMORIAM

H. DOUMA

27 Februari 1889-4 Januari 1944

Toen Harmen Douma den 1sten October 1929 optrad als hoofd van de school der E.L.S. aan het Noordeinde, was deze, kort tevoren getroffen door veel ramspoed, ietwat in de neer. Enkele jaren later was zij deze inzinking niet slechts te boven, doch stond zij bij ouders en docenten (die bij moeilijkheden naar haar verwezen) in den welverdienden roep de opleidingsschool te zijn bij uitstek voor aanstaande leerlingen van gymnasium en h.b.s. Haar onderwijs en gansche geest stonden op hoog peil; de kinderen namen er de noodige schoolsche kennis van mee, op de uitnemendste wijze bijgebracht, doch tevens tal van goede herinneringen aan uren van blij gespannen verwachting, van uitgelaten vroolijkheid, van plechtigen ernst ook; en aan een allerprettigsten omgang onderling en met hun leermeesters.

Dat deze keer ten goede voor alles de vrucht is geweest van zijn arbeid en toewijding, zijn naaste medewerkers zullen de eersten zijn het te erkennen. Den 27sten Februari 1889 te Stiens geboren, kwam hij via velerlei scholen in Friesland, Arnhem en Den Haag naar Leiden, toegerust met gedegen kennis, rijke ervaring en de beste mannelijke deugden; hij was onopgesmukt, rechtschapen, wakker, bedrijvig, geduldig, vriendelijk, streng, minzaam, van een natuurlijke beschaving.

Een geboren paedagoog en schoolleider, met wien

men steeds over elk kind kon spreken en op wiens raadgevingen men wist rotsvast te kunnen bouwen; want hij kende al zijn scholieren zoo precies, dat zijn getuigenis desnoods de resultaten van een toelatingsexamen vermocht te verdringen. Hij sloot ze bovendien allen in zijn nobel hart; gelijk zij hem; hoe vaak kwamen ze nog weer verrukt bij hem, ook nadat ze zijn school hadden verlaten!

Een vroom man was hij; een trouw bezoeker der doopsgezinde godsdienstige kringen; een burger met gemeenschapszin, die in kerkelijk gemeenteleven, medisch-opvoedkundig bureau en Leidsche hulpbank zijn stad ook buiten de school diende; en een warm vaderlander, die met een ambtsbroeder een smakelijk boekje schreef over de geschiedenis van zijn volk.

Een figuur in de Leidsche samenleving van een eigen, hoog karakter, die zich een onverwoestbaar monument der eere stichtte in de harten van 15 kindergeneraties, honderden ouders en vele vrienden van verre en nabij. Tot in den ruwen bezettingstijd den 4den Januari 1944 dezen man des vredes onverwacht zijn smartelijk noodlot achterhaalde en hij viel door de moordenaarshand van den eerloozen tyran als een Egmond, dien hij het komend geslacht zoo dikwijls had getoond; met al de donkere schakeeringen van dien, voor hem zelf en anderen van wee en rouw, doch ook met het licht van een edel offer na een welbesteed leven, dat eerbied en erkentelijkheid en aanhankelijkheid heeft gewekt.

R. P. CLEVERINGA.

DR. C. DE JONG

15 Februari 1893-4 Januari 1944

In de vijf jaren van Duitse bezetting en onderdrukking is er in Leiden geen gruwelijker daad verricht dan de vermoordung op de 4de Januari 1944 van drie mannen, voor wie wij niet anders dan onverdeelde hoogachting en waardering konden hebben. Dat juist deze drie het slachtoffer der Duitse wreedheid werden is onverklaarbaar, daar zij, voor zover ons bekend is, geen daden verrichtten,; die zulk een maatregel motiveerden. We moeten dus aannemen, dat hierbij Leidse burgers aan de Duitse behoefte om slachtoffers te maken en zodoende de terreur te vestigen, richting hebben gegeven en aan eigen verlangen om bepaalde personen te treffen, hebben voldaan. Ons gevoel voor recht en ons verlangen naar vergelding voor zulk een misdaad tegen eigen land- en stadgenoten, zal niet bevredigd zijn, tenzij we weten wie in deze zaak de Duitsers de gevraagde aanwijzingen hebben gegeven en tenzij de daders hun gerechte straf hebben ontvangen. Een der slachtoffers van deze laaghartige moord was Christiaan de Jong. Hij werd 15 Februari 1893 te Gouda geboren; daar bezocht hij de lagere school en verhuisde, toen hij een half jaar leerling van het Gymnasium geweest was, naar Leiden, waar hij zijn verdere leven zou doorbrengen. Van 1905-1910 was hij leerling van het Leidse Gymnasium, slaagde in

1910 voor het Staatsexamen en studeerde van 1910 – 1915 te Leiden in de wis- en sterrekunde. In laatstgenoemd jaar verwierf hij voor een door Rector Magnificus en Senaat der Rijksuniversiteit te Leiden in 1914 uitgeschreven prijsvraag de daarvoor uitgelopen gouden penning. Het gold hier devraagnaar: „Een bepaling van de praecessieconstante en de stelselmatige eigenbewegingen der sterren uit te voeren door middel van een vergelijking van Küstner's catalogus van 10663 sterren met zone-catalogi der „Astronomische Gesellschaft”, in de eerste plaats met de zone Berlin A en Rechte Klimming”. In 1917 promoveerde hij op een proefschrift over hetzelfde onderwerp tot doctor in de wis- en sterrekunde, waarbij Prof. Dr. E. F. van de Sande Bakhuyzen als promotor optrad. Reeds in 1915 was hij leraar geworden aan hetzelfde Gymnasium, dat hij nog betrekkelijk kort geleden als leerling van de vijfde klas verlaten had; in 1930 volgde zijn benoeming tot conrector als opvolger van Dr. D. A. H. van Eck. Als student was hij werkzaam geweest voor de Commissie voor graadmeting en waterpassing; aan deze functie werd een blijvend karakter gegeven door zijn benoeming tot ingenieur bij genoemde Commissie, welke functie hij tot 1923 bekleedde. Uit dit alles blijkt wel, dat De Jong over grote gaven en bijzondere werkkraft beschikte, die maakten dat men grote verwachtingen van hem had. Van zijn onderwijs wordt dan ook door oudleerlingen met de grootste waardering gesproken; hij wist de moeilijkste problemen op voor bijna allen bevattelijke wijze met groot geduld en met gevoel voor humor te behandelen. Ook buiten het eigenlijke onderwijs leefde hij met de leerlingen mede; zo ondernam hij jaarlijks in de

grote vakantie met een aantal leerlingen een **wandel-**tocht; bezocht met hen de sterrenwacht en ijverde voor de muzikale ontwikkeling der gymnasiasten door jeugdconcerten en het bijwonen van concerten tegen gereduceerd tarief.

Voor zijn collega's was hij een trouwe vriend, altijd hartelijk en behulpzaam voor wie zijn hulp verlangden en de buitengewoon collegiale sfeer die er onder de leraren en leraressen aan het Gymnasium bestond, werd zeker voor een niet gering deel ook door zijn toedoen in 't leven geroepen engehouden. Zo is het ook te begrijpen, dat toen in November 1942 een conflict ontstond tussen de leraren van het Gymnasium en de toenmalige burgemeester over de vraag of de leraren verplicht waren een kennelijk met politieke bedoelingen bijeengeroepen vergadering bij te wonen en deze collectief weigerden aan dit bevel te voldoen, De Jong zich veel moeite gaf om voor de rechten der leraren op te komen, zodat de burgemeester zich genoodzaakt zag van verdere maatregelen tegen hen af te zien. De Jong was sedert vele jaren een zeer gewaardeerd lid van de Commissie voor het toelatingsexamen tot de Universiteit. In 1943 weigerde dezelfde burgemeester aan De Jong zijn toestemming om in die Commissie zitting te nemen; men kan zich moeilijk aan de indruk onttrekken, dat dit een kleingeestige wraakneming was, waarmede de belangen van het onderwijs allermintst gemoeid waren en die van het Leidse Gymnasium zeker niet. Op onderwijsgebied maakte De Jong zich verder verdienstelijk door de samenstelling van verschillende leerboeken op het gebied der wiskunde, zomede op het gebied der draadloze telegrafie.

Met dit alles was De Jongs behoefte aan nuttige bezigheid nog niet bevredigd; weldra zou hij een zeer belangrijke plaats innemen in het Genootschap van Leraren aan Nederlandse Gymnasia, waarvan hij in 1925 penningmeester en later tot zijn dood voorzitter zou zijn; in de moeilijke oorlogsjaren was hij een onvervangbaar bestuurder, die ook zijn deel had in het Bestuur van de Raad van Leraren, gevormd door de samenwerkende organisaties. Niet minder belangrijk was zijn functie als voorzitter van de organisatie Liwenagel (leraren in wiskunde en natuurwetenschappen van het Genootschap); als zodanig leidde hij ook verschillende congressen op dit gebied. Wat zijn optreden in al deze functies een bijzondere waarde voor het Gymnasiaal onderwijs verleende, was zijn grote belangstelling voor de klassieke oudheid.

Doch ook buiten het Gyttnasiaal onderwijs vond hij nog gelegenheid om zijn organisatietalenten nuttig aan te wenden; zo was hij voorzitter van de Maatschappij voor Toonkunst, juist in de jaren dat haar Muziekschool door de verplaatsing naar het gebouw aan het Rapenburg tot groter bloei kwam; secretaris van het Leesgezelschap Vreewijk en Omstreken en voorzitter van de Vereeniging der Kweekschool voor Voorbereidend Onderwijs. Uit dit alles blijkt wel voldoende, dat De Jong zijn leven nuttig besteed heeft en als organisator op velerlei gebied gewaardeerd werd. Moge de vriendschap van velen en de erkenning zijner verdiensten, die hem ongetwijfeld lang in de herinnering zal doen blijven voortbestaan, een troost zijn voor zijn vrouw en kinderen, voor wie zijn heengaan een onherstelbaar, zwaar te dragen verlies betekent.

A. A. VAN RIJNBACH.

HENRI FLU

6 October 1912 — 4 Januari 1944

Als slachtoffer van de Duitsche barbarie overleed op den 4en Januari 1944: Henri Flu, arts.

Flu werd op 6 October 1912 te Weltevreden geboren. Na de lagere school deels in Weltevreden, deels in Leiden bezocht te hebben, doorliep hij het Gymnasium te Leiden en werd in 1933 ingeschreven als student in de medicijnen aan de Leidsche Academie.

Hij studeerde vlot, werd in 1939 assistent aan het Laboratorium voor Hygiëne en Bacteriologie en legde in November 1940 met goed gevolg het arts-examen af.

In 1941 vestigde hij zich te Oegstgeest, later te Leiden, als huisarts.

Met Flu is van ons heengegaan een bekwaam medicus, in wien men aantrof een zeldzame combinatie van hart en verstand, iemand die altijd voor zijn patienten klaar stond.

Zijn al te vroege, dood heeft hem niet tot volle ontplooiing laten komen, maar zijn werkkraft en enthousiasme deden mooie dingen voor de toekomst verwachten.

J. SCHREUDER.

THEODORA ALIDA VAN ECK

26 Februari 1865-13 Januari 1944

Met „Daatje” van Eck, zooals haar vrienden haar noemden en zooals zij in de wandeling bekend was, is eene *persoonlijkheid* heengegaan. In den ruimen kring van het vrijzinnig protestantisme was zij niet alleen in Leiden eene bekende figuur, maar in het gansche land, terwijl men haar in Engeland en in Amerika waardeerde op het speciale gebied, waarop zij zich gedurende bijna een halve eeuw onafgebroken, met onverflauwden, volhardenden ijver bewogen heeft. In Leiden voelde zij zich thuis, al was zij geen Leidsche. Zij werd geboren te Axel in Zeeuwsch-Vlaanderen, waar haar vader, een man van veelzijdige ontwikkeling, burgemeester was. Na diens dood verhuisde hare moeder met hare twee zoons en elfjarige dochter naar Nijmegen. Deze werd een der beste leerlingen van de meisjesnutsschool. Zij was twintig jaar, toen het gezin naar Leiden verhuisde ter wille van den oudsten zoon, die er in de rechten ging studeeren. Mejuffrouw van Eck vond daar al spoedig eene taak aan de Zondagsschool van den Nederlandschen Protestantenvbond, die zij gedurende een halve eeuw heeft vervuld. Den bijbelcursus, dien Prof. Oort ‘s Dinsdags om de veertien dagen in het gebouw op den Middelweg hield, bezocht zij even trouw als ondergeteekende en de ruim twintig deelnemers.

Steister dezès had in Liverpool kennis gemaakt

met de zoogenaamde **Postal Mission**, die zich ten doel stelde door persoonlijk contact per brief en door boeken de beginselen van het vrijzinnig protestantisme te verspreiden. Zij schreef hierover in het weekblad *De Hervorming* en *Mej. v. Eck* was, met nog een paar dames, de eerste die inging op het voorstel dit werk in ons land ter hand te nemen. Bij vele honderden is het sedert bekend geworden als de Postpropaganda van den Nederlandschen Protestantenvbond. Aan dit werk nu heeft zij achtenveertig levensjaren gewijd en wie harer gedenken, zien haar in verband met dezen arbeid. En dat zijn dan allermeeft hare talrijke correspondenten. Men geve zich er rekenschap van wat het zeggen wil wekelijks, zooals in 1941—'42 21 pakketten met één of meer boeken plus een brief te verzenden, welk getal een jaar later klom tot 36. Dat dit haar geheele denken en doen in beslag nam ligt voor de hand. Want, wilde zij datgene bereiken waar het om ging, dan moest zij levensomstandigheden en vooral achtergronden kennen van hen, die hare voorlichting zochten. In hoeverre haar dit gelukt is, worde afgeleid uit het feit dat de meesten hare persoonlijke vrienden werden. Ook de keuze der boeken eischte inzicht en begrip, niet alleen wegens het ontwikkelingsstadium harer lezers. Vooral na den wereldoorlog kwam zij in aanraking met Engelsche en Amerikaansche geestverwanten. Immers als lid van het Vriendschapsgilde van den N. Protestantenvbond bemiddelde zij tusschen krijgsgevangenen en hunne naaste verwanten. Op congressen en conferenties in Engeland en Amerika heeft zij een enkele maal met warmte getuigd van hare godsdienstige overtuiging. Trouwens ook in het eigen land op Protestantenvbond-

vergaderingen en elders, is zij herhaaldelijk in het openbaar opgetreden. Als warm pacifist, vegetariër en geheelonthoudster getuigde zij op hare wijze van sociale verantwoordelijkheid en gemeenschapsbesef. Zonder tekort te doen aan haar Zondagsschoolwerk, huisbezoek er onder begrepen, ligt toch haar levenswerk op het gebied der postpropaganda. Vanaf 1934 werd zij bijgestaan door Mevrouw Boogerd-Marius. Van assistente werd deze medewerkster en is nu hare opvolgster.

Geen wonder dat Mejuffrouw v. Eck in haar werk levensvervulling vond, Haar arbeid legde beslag op alle gaven van hoofd en hart. En al bracht zij den grootsten tijd van den dag door in hare werkkamer, zoo stond zij toch, dank zij den aard van haar werk, in het volle leven. Wilskracht en toewijding hebben haar bij afnemende lichaamskracht, in staat gesteld te werken zoolang het dag voor haar was. In de rijen van hen die het vrijzinnig protestantisme met hunne gaven gediend hebben, neemt zij eene eervolle plaats in.

E. C. KNAPPERT.

A. H. DROS SR.

11 Maart 1862-18 Juni 1944

Met Adriaan Hendrik Dros is een echte Leidenaar heengegaan : in de sleutelstad geboren en getogen! Na de lagere school en de H.B.S. doorlopen te hebben, werd hij door zijn Vader, den Heer D. Dros, te werk gesteld in de zeepfabriek *De gekroonde Haan* van de Fa. Dros & Gebr. Tieleman, aan de Middelste Gracht gelegen.

Hij is evenwel niet lang zeepzieder geweest, want na eenige jaren ging hij over naar de andere zijde van de Middelste Gracht, om werkzaam te zijn in de Conservenfabriek, die zijn Vader met den Heer A. Tieleman en zijn broeder, den Heer C. Dros in 1877 hadden opgericht, onder de Firma Tieleman & Dros.

In deze Conservenfabriek heeft hij zijn levenswerk gevonden! In 1899 werd hij met zijn broeder, den Heer C. Dros en zijn Oom, den Heer H. W. Tieleman beheerend Vennoot in deze C. V.

Tot 1935 is hij dit gebleven en heeft in dit lange tijdperk veel bijgedragen tot de snelle groei en bloei van de Fa. „T. & D.” Maar bovendien heeft hij, door zitting te nemen in tal van Commissies, ter behartiging van de belangen der Conserven-Industrie en de Voedselvoorziening in het algemeen, veel nuttig werk verricht.

Hij heeft de opbloei der Leidsche Industrie ten volle meegemaakt en hieraan hard meegewerkt.

Maar het zou onvolledig en eenzijdig zijn om A. H. Dros alleen te herdenken als industrieel!

Want naast zijn werk en zijn gezin had hij een groote liefde voor de kunst en vele takken van sport.

Voor al aan de kunst, de schilderkunst in dit geval, heeft hij heel veel van zijn vrijen tijd en zijn volle toewijding gegeven. Door ernstige studie wist hij hierin een groote hoogte te bereiken.

Hoeveel vrienden van den overledene hebben niet een echte „Arie Dros” aan den wand hangen, waar zij dagelijks met genoegen naar kijken: een mooie bloemstudie, een teer poldertje in den morgen of een duinweggetje, blakerend in de zon!

Een groot aandeel heeft hij gehad in het stand houden van *Ars Aemula Naturae*, een vereeniging tot beoefening der teeken- en schilderkunst, met beschikking over een viertal lokalen aan de Pieterskerkgracht, alhier. Circa 25 jaar is hij penningmeester van deze vereeniging geweest. Veel heeft hij te danken aan den bekenden Haagschen schilder Louis van Soest, die niet alleen een leermeester, maar ook een groot vriend van hem was.

Een groot genot is verder in zijn leven geweest: de fiets, vanaf het oogenblik dat dit vehikel zijn entree in de wereld deed. Hoeveel groote tochten heeft hij hierop niet gemaakt in binnen- en buitenland en dan liefst op een tandem met een van zijn vrienden!

Of met een hengeltje langs het frame en dan 's morgens vroeg er op uit om in de polders rondom Leiden — waar toen heusch nog véél visch zat — onder het kroos te baarzen.

Veel lauweren en nuttige prijzen heeft hij geoogst als kegelaar. Vele malen is hij koning en keizer van Amicitia geweest en van wedstrijden buiten de stad

kwam hij slechts zelden met leege handen thuis.

In het openbare leven heeft hij vele functies bekleed. Hier moge speciaal gememoreerd worden zijn 23 -jarig Commissariaat van de Leidsche Spaarbank.

Zijn militaire loopbaan is evenwel geen roemrijke geweest. Hij heeft alle verzoeken om in de Schutterij tot officier opgeleid te worden, van de hand gewezen en was tevreden met den rang van fourier bij den Schuttersraad. Bij regenweer ging hij in een keurige militaire uniform, die hij zorgvuldig beschutte onder een parapluie, naar de bijeenkomsten van dit college.

In 1935 achtte Dros den tijd gekomen om zijn functie als beheerend Vennoot neder te leggen 'en dus eerst op 72-jarigen leeftijd een welverdiende rust te gaan genieten in zijn huis te Oegstgeest, waarheen hij in 1920 verhuisd was. Hij bleef tot zijn dood echter Commissaris in de C.V. Tieleman & Dros.

Het is te betreuren, dat een steeds erger wordende bijziendheid hem belette in de laatste jaren zooveel van het leven en vooral van het beoefenen van zijn geliefde schilderkunst, te genieten als hij na zijn zoo werkzaam leven zeker verdiend had.

Jammer is het, dat hij zijn diamanten bruiloft, die hij medio Juli 1944 gevierd zou hebben, niet heeft mogen beleven. Zijn heengaan zal zeker niet alleen bij zijn familie een groote leegte achterlaten, maar ook bij de velen, die hem gekend hebben als human patroon, als mede- kunstenaar en vooral als vriend.

A. H. DROS

A. M. TOUW

3 October 1863-3 December 1944

Na zijn eerste jeugdjaren in zijn geboorteplaats den Haag te hebben doorgebracht, ging Touw naar Amsterdam voor het bezoeken van de machinistenschool om zijn levensdoel, het worden van Officier-machinist bij de groote Stoomvaart, te bereiken. Dat heeft echter niet zoo mogen zijn, want wegens een kleine afwijking aan zijn oogen werd hij afgekeurd, waardoor hij tusschentijds die studie moest afbreken. Voor de vraag gesteld, welke richting hij nu in zou gaan, viel de keuze hem niet moeilijk, daar zijn hart uitging naar de techniek. Hij besloot Ingenieur te worden, vertrok naar Duitschland om aldaar zijn Ingenieurs-diploma te behalen en keerde na volbrachte studie naar Holland terug.

Na de eerste jaren als Ingenieur op eenige machinefabrieken te Amsterdam te hebben doorgebracht, werd hij op 26-jarigen leeftijd in Januari 1889 benoemd tot Ingenieur bij de Koninklijke Nederlandsche Grofsmederijte Leiden en vervolgens op 1 Mei 1920 tot technisch Directeur, welke functie hij tot 31 December 1930 heeft vervuld. Gedurende 41 jaren dus heeft hij zijn beste krachten aan deze fabriek gegeven. Onder zijn technische leiding zijn vele werken tot stand gekomen, waaronder genoemd mag worden het vele baggermateriaal, dat in den

loop der jaren werd afgeleverd, terwijl belangrijke verbouwingen aan de machinefabriek, smederij en gieterij hebben plaats gevonden. Touw was niet alleen een bekwaam technisch-Directeur, maar hij was ook een goed werkgever. Hij had een open oog voor de belangen van zijn personeel, welke hem na aan het hart lagen. Hij stond steeds klaar voor zijn menschen, wanneer ze bij hem kwamen om hun belangen te bespreken.

Touw wist den tijd te vinden om naast zijn drukken werkkring bij de Grofsmederij nog zijn krachten en belangstelling te geven aan verscheidene maatschappelijke instellingen te Leiden. Overtuigd, dat een goede technische voor-opleiding in sterke mate ten goede moet komen zoowel aan de ambachtslieden zelf als aan de bedrijven, waarbij zij later werkzaam zullen zijn, stelde hij groot belang in de te Leiden gevestigde Ambachtsschool. Van deze instelling werd hij in 1909 bestuurslid om in 1917 het voorzitterschap op zich te nemen, welke functie hij bekleedde tot 1934, waarna hij tot Eere-voorzitter werd benoemd. Gedurende zijn voorzitterschap werd de uitbreiding van de Ambachtsschool met een gebouw aan de overzijde van de straat tegenover de oude school voorbereid en tot stand gebracht. Ook is hij vele jaren bestuurslid geweest van het genootschap *Mathesis Scientiarumgenetrix*, waar den toekomstigen ambachtslieden de voor hen zoo noodige technische kennis wordt bijgebracht.

Stonden de bestuursfuncties bij de Ambachtsschool en Mathesis nog in zeker verband met zijn eigenlijke levenstaak bij de Grofsmederij, ook voor heel andere belangen stelde hij zijn tijd beschikbaar. Zoo is hij vele jaren bestuurslid en onder-voorzitter van de

Remonstrantsche Gemeente geweest. Ook mag niet onvermeld blijven de zware taak, welke hij na den vorigen wereld-oorlog op zich nam door zich te belasten met het Secretariaat van het Nationaal Crisis-Comité te Leiden, als hoedanig hij veel goed en vruchtbaar werk heeft gedaan voor de Stad zijner inwoning. Zonder aanspraak te maken op volledigheid, willen we hier nog aan toevoegen, dat Touw de oprichter en de eerste voorzitter van de Leidsche Rotary-Club is geweest.

Toen hij den tijd gekomen achtte, wat rustiger te gaan leven, begreep hij dat doe! niet te kunnen bereiken, als hij in Leiden bleef wonen, want men wilde hem niet loslaten uit zijn verschillende bestuurs-functies. Dit deed hem besluiten naar Gelderland te verhuizen en zich in Gorssel te vestigen.

Hoewel geen Leidenaar van geboorte, is Touw op en top Leidenaar geworden. Hij gevoelde zich thuis in Leiden en hield van de stad. Hij kende er de menschen en de menschen kenden hem. Daarom heeft hij in 1910 een aanbieding om Directeur te worden van een scheepswerf en machinefabriek te Lübeck niet aangenomen. Dat maakte ook, dat hij gedurende den laatsten wereldoorlog een sterk verlangen kreeg terug te keeren naar Leiden en omgeving, doch zijn plan om, zoodra de omstandigheden het zouden toelaten, zich te Oegstgeest te gaan vestigen, heeft hij niet kunnen uitvoeren, doordat hij op 3 December 1944 na een korte ziekte is overleden.

Touw heeft tot op hoogen leeftijd een zeer werkzaam leven geleid en daarbij veel waardeering gevonden. Hij was een man, die altijd klaar stond, wanneer men een beroep op hem deed. Dat dit

veelvuldig gebeurde, vindt zijn verklaring in zijn groote werkkraft, zijn veelzijdige kennis en onder-vinding en zij'n sterk plichtsgevoel. Hij zette steeds zijn geheele persoon in. Touw was een aangenaam en opgewekt mensch in den omgang, die graag zijn naaste met raad en daad terzijde stond. Hij was een man, op wien men kon bouwen, een goed mensch met een trouw en vriendelijk hart.

Hij heeft zijn plaats in het leven met eerevervuld.

Oegstgeest, Juni 1945.

P. A. P. H.

BIJDRAGEN

Huig de Groot en Leiden

1645 — 28 Augustus — 1945

De 29e Augustus 1618 beteekent eene scherpe caesuur in het openbare leven van de Groot. De Pensionaris van Rotterdam en Gecommitteerde Raad van Holland is dan vijf en dertig jaar oud en schijnt de aangewezen man om den ouden en ziekelijken Oldenbarnevelt weldra te zullen opvolgen als Landsadvocaat. De gevangenneming als gevolg der kerkelijke en weldra zeer politieke twisten maakt echter voorgoed een einde aan zijne nederlandsche loopbaan en doet hem na de ontsnapping op 22 Maart 1621 uit Loevestein de rest van zijn leven als balling doorbrengen in den vreemde. Eene poging aan het einde van 1631 ondernomen om in het hem zoo dierbare vaderland terug te keeren stuit af op de nog altijd vijandige stemming aldaar, die tot wederom heengaan noopt; in 1645, kort vóór zijn eenzaam sterven te Rostock op 28 Augustus van dat jaar, reist hij nog eenmaal door Nederland.

De caesuur van 29 Augustus 1618 vindt haren weerslag in de Groots verhouding tot Leiden, met name tot de Leidsche Akademie. De hechte band, die hem verbonden had met de Universiteit, de warme liefde, die haar beroemdste leerling voor zijne voedstermoeder, *altrix mea*¹⁾, gekoesterd had,

1) Brief van de Groot aan Salmasius (Saumaise) van 5 October 1630, *Epistolae*, 1687, bl. 99.

verandert dan, als Leiden niet meer het oude Leiden is. En als in 1632 de Doorluchtige School van Amsterdam wordt opgericht, gaat deze in de Groots hart de ledig geworden plaats innemen in hooge mate.

Als elfjarige knaap werd Hugo op 3 Augustus 1594 als student in de letteren ingeschreven. Hij komt dan in zóóver in geene vreemde omgeving, dat zijn vader in datzelfde jaar Curator der Universiteit was geworden, dat diens medecurator, de bekende geleerde Jan van der Does, met wien hij zoo nauw verbonden zoude blijven, hem met een welkomstgedicht ontvangt, en dat zijn Oom Cornelis de Groot en de hem mede verwante Tuning, leden der juridische faculteit waren.

De jonge student zal ook wel aan huis gekomen zijn bij de weduwe van zijnen oudoom, den in 1592 gestorven oud-burgemeester van Leiden Willem Jan Keyersz. van Heemskerck; de oude dame overleed in 1596 ¹⁾).

Over de professoren, wier invloed de jonge de Groot onderging, Junius, Scaliger, Vulcanius en zoovele anderen behoeft hier niets gezegd te worden, nadat de heer J. Taal in het jaarboekje van verleden jaar over *Hetgeestelijk milieu van Grotius te Leiden* schreef.

Den eersten tijd, waarschijnlijk twee jaren woonde de Groot bij Mr Jacobus Lasson, met wien hij in vriendschap verbonden bleef ²⁾). Na Lassons benoeming tot rector der latijnsche school te Delft kwam Hugo aan huis bij professor Franciscus Junius, tot wiens gematigd christendom hij zich levenslang aange trokken gevoeld heeft. Waar Mr Lasson woonde

1) Inlichting van den heer W. J. J. C. Bijleveld.

2) Dr P. C. Molhuysen *Briefwisseling van Hugo Grotius I.* 1928, bl. 6.

schijnt niet bekend; over Junius' woonhuis bij de tegenwoordige Universiteitsbibliotheek handelt de noot op bl. 131 van het genoemde artikel van den heer J. Taal.

Toen de Groot in Leiden kwam, lag het vreeselijke beleg van twintig jaren geleden nog versch in het geheugen. Evenals alles van eenig belang maakte het grooten indruk op den jongen. En evenals zoo vele andere indrukken werd ook deze omgezet in dichtmaat. In het laatste der zes monologen, die gewijd zijn aan de groote politieke gebeurtenissen, die Grotius zoo van nabij had mogen volgen, toen hij in het begin van 1598 Oldenbarnevelt begeleidde op diens missie naar Koning Hendrik IV van Frankrijk, komt een stuk voor, dat aan Leidens heldhaftig verweer is gewijd ¹⁾. Het zijn onze Staten-Generaal, die daar aan het woord zijn. Na den Briel, Enkhuizen, Alkmaar en andere steden uit het Noorderkwartier kort aangestipt en gezegd te hebben, dat dit de eerste hoopgevende teekenen waren, vervolgt de monoloog aldus: „Intusschen hoe slecht zag het er uit en welke hoop bleef er over, toen Valdez Leiden door het beleg in het nauw bracht en tevens ontelbare troepen voet- en paardevolk bijeenbracht, terwijl de ongelukkige stad van binnen verteerd werd door de pest en daarnaast door honger, op zichzelf een tweede pest, en buiten de stad de droeve strijd van den harden krijgsgod woedde? Wie zou woorden kunnen vinden om de ramp van dat beleg, om al dat verderf, al die ellende te beschrijven? Weet dan, om alles met weinig woorden te zeggen: Leiden was toen niet anders dan eene jammerlijke ruïne,

1) In de uitgaaf ter Leidsche Universiteitsbibliotheek bl. 28.

het droevige lijk **eener** eenmaal vroolijke stad. Was er bij U, rampzalige nederlanders, nog een sprankje hoop, toen gij al die ellende aanschouwdet? Maar de God der goden zag uit den hemel de ongelukkige stad en zond op den door hoogmoed opgeblazen vijand, die haar reeds met den ondergang bedreigde, de wrekende wateren af. Daardoor bedwongen, werd hij tot de vlucht en een goed heenkomen genoopt.”

Rursum, quae rerum facies spes quaeve relictæ,
 Cum Leidam obsidio premeret Baldaeus, et una
 Cogeret innumeras peditumque equitumque catervas,
 Ast intus miseram pestis consumeret urbem
 Et pesti conjuncta fames, ipsa altera pestis
 Atque foris rigidi certamina tristia Martis?
 Quis cladem obsidii illius, quis funera fando
 Explicet, aut possit dictis aequare labores?
 Scilicet, ut paucis comprehendam plurima verbis,
 Nil tunc Leida fuit, nisi lamentabile bustum,
 Atque Urbis laetae miserandum et triste cadaver.
 An vobis animus miseri dum talia Belgæ
 Cernitis ullus erat! Sed enim Deus ipse Deorum
 Infelicem Urbem coelo respexit ab alto,
 Inflatoque Hosti fastu, atque extrema minanti,
 Ultrices immisit aquas, quibus ille coactus
 Vertere terga fugæ, et pedibus sibi quaerere vitam.

Het is interessant met deze dichterlijke beschrijving te vergelijken het gedrongen aan Tacitus herinnerende relaas van het beleg in het beknopte verband van Grotius' *Annalen* 1).

Als de Groot in zijn breed opgezet *Parallelon Rerumpublicarum* de hollandsche rechtsgeleerden ter

1) *Annales et Historiae de rebus belgicis*, 1658, bl. 44.

sprake brengt, noemt hij als oudsten Philippus van Leiden, en als den eersten der schilders Lucas van Leiden ¹⁾).

Het is ook te Leiden, dat tot 1618 de meeste van de Groots talrijke geschriften verschenen zijn. In zijne voorrede tot den door de Leidsche Uitgevers Maatschappij van Sijthoff in 1925 opgezette bundel Hugo *Grotius* van stukken over den schrijver van „het boek van 1625” heeft dr. J. ter Meulen deze oude leidsche uitgevers nog eens vermeld. Het zijn de twee van Raphelingens, Thomas Basson, de beroemde Elzeviers, Johannes Paets.

Indien de Groot na het verkrijgen van den doctors-hoed van Orleans op 5 Mei 1598 en het voltooien in het volgende jaar onder Scaligers leiding van zijne uitgave der moeilijke vijfde-eeuwsche encyclopaedie der wetenschappen van Martianus Capella — uitgave die hem reeds vóór het verschijnen beroemd had gemaakt —, zijne eigen wenschen had kunnen volgen, dan ware hij zich zeker geheel aan de wetenschap, aan de Muzen zooals men toen zeide, blijven wijden. Maar zijn vader wilde, dat hij advocaat zoude worden ²⁾ en zoo werd hij einde 1599 voor beide haagsche Hoven beëdigd. Intusschen, welken grooten naam als rechtsgeleerde hij zich ook spoedig verwierf, zijn hart bleef daarnaast aan Leiden, het Hollandsch Atheen, verpand.

Intens leefde hij mede met zijne Akademie. „Indien er iets nieuws bij IJ voorvalt, laat het ons dan toch als-het-U-blijft weten” — Si quid apud vos novi

1) Derde deel, 1802, bl. 41 en 29: nederlandsche vertaling aldaar bl. 62 en 44.

2) Vgl. *Grotius'* levensbericht in het in noot 3 op bl. 45 genoemde boek.

agitur fac nos quaeso participes, schrijft hij op 3 Maart 1608 aan zijn vriend Heinsius ¹⁾). Met zijne leermeesters en de jongere vrienden onder de professoren blijft hij in gedurig levendig verkeer. Soms voegen zich geleerde vreemdelingen zooals Lingelsheim en a Collibus daarbij. Geen der groote wetenschappelijke iedsche figuren, die hij bij hun heengaan niet herdenkt in woorden, die getuigen van beheerschend begrip hunner waardij. In de Groots gedichten, de Poemata van 1617, zijn zij te vinden.

De twee groote vrienden onder de jongeren te Leiden zijn de Gentenaar Daniel Heinsius, twee jaar ouder dan de Groot, en de twee en twintig jaar oudere Dominicus Baudius uit Rijssel. Alle drie buitengewoon, vormen zij zooals zij het zelf noemen een driemanschap: triumviralis conventus ²⁾). Uitbundig is de wederzijdsche bewondering, waarvan talrijke brieven met hunne humanistische vriendschapsrethoriek ³⁾ getuigenis afleggen.

Zoowel Heinsius als Baudius weten van de Groots goede bekendheid met de Curatoren gebruik te maken om hunne wenschen nopens verbetering van positie vervuld te krijgen. En reeds op zijn twintigste jaar zien wij de Groot dan met warmte zijnen vrienden ter wille zijn. De briefwisseling noemt in dit verband meestal den curator van der Nieustadt, Raadsheer in den Hoogen Raad, en diens opvolger in 1606, van der Mijle, den schoonzoon van Oldenbarnevelt, niet de Groots eigen vader. Niet altijd kan de Groot in de bres springen en soms moet hij tot matiging

1) Molhuysen *Briefwisseling* I bl. 98.

2) Molhuysen *Briefwisseling* I bl. 127.

3) Kaegi *Historische Meditationen*, 1942 bl. 124.

raden 1). Heinsius was betrekkelijk spoedig bevredigd. Meer zorg baarde Baudius en wel door diens eigen schuld; chronische dronkenschap en ander slecht levensgedrag, ook schulden maakten den spaanschen-brabanderachtigen hooggeleerde tot een moeilijk te helpen mensch. Maar men behoeft zijne van geest sprankelende niet eindigende reeks van smeekbrieven vol galgenhumor aan zijnen zooveel jongeren vriend slechts te lezen, om te begrijpen, wat er in dezen geleerde stak. Trouwens zoude de Groot zooveel voor hem gevoeld hebben, als hij niet bijzonder ware geweest? Als verontschuldiging kan wellicht gelden, dat Baudius eene helleveeg tot vrouw had. Wanneer de Groot in Juli 1607 met Marie van Reigersberch in het huwelijk zal treden, schrijft hij aan Heinsius, die daarbij bruidsjonker zal zijn, ook op Baudius' tegenwoordigheid te hopen; maar dat moet dan zonder diens vrouw zijn! Baudius moge als quasi vrijgezel, quasi coelebs id est, sine uxore²⁾, verschijnen! De moeite die de Groot zich gaf om zijnen vriend in het rechte spoor te houden, kan niet verhinderen, dat deze het zoo bont maakte, dat de Senaat hem in 1612 den toegang in zijn midden ontzegde ³⁾! De lange brief, dien Baudius dan aan Grotius schrijft, is een juweel eener betuiging van verongelijkte onschuld ⁴⁾. De wetenschappelijke waarde van den deugniet was van dien aard, dat Curatoren en Burgemeesteren hem als hoogleeraar handhaafden, na hem in het vorige jaar zelfs in

1) Molhuysen *Briefwisseling* 1 bl. 73 zie ook bl. 190.

2) Molhuysen *Briefwisseling* I bl. 122.

3) Molhuysen *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche universiteit* II bl. 35.

4) Molhuysen *Briefwisseling* 1 bl. 211.

staat gesteld te hebben van zijne schulden af te raken ¹⁾).

Baudius overleed in 1613 en in het zelfde jaar nam ook de groote vriendschap met Heinsius een einde. Deze was gewoon de Groot te helpen met het nazien der drukproeven van zijne geschriften. In 1613 zoude de *Ordinum Pietas* verschijnen, waarin de Groot als Advocaat Fiscaal van Holland de rechtzinnigheid der Staten van dit gewest met kracht verdedigde tegen eenen aanval van den fel contraremonstrantschen franeker hoogleeraar Sibrandus Lubbertus. Nu werd de Groot gewaarschuwd, dat Heinsius de proeven zòd als zij nat van de pers kwamen, aan Lubbertus doorzond. Dit heeft begrijpelijkerwijs eene verkoeling veroorzaakt. Deze heeft weliswaar niet belet, dat de Groot ook daarna Heinsius' belangen bij Curatoren heeft gesteunds), en dat zoolang de Groot in hoogheid gezeten was het tafellaken niet werd doorgesneden, maar na Augustus 1618 is het uit. Als dan de Groot op het Binnenhof gevangen zit, leest Heinsius als secretaris der Commissarissen van de Staten-Generaal ter Synode van Dordrecht den Remonstranten de les. Zijne wetenschappelijke praestaties gaan later leelijk tanen. En Grotius vindt dan toch nog aanleiding om tegen de kritiek, die dit uitlokt, in bescherming te nemen den ouden vriend, die jaioersch is op den allerminst tanenden roem van den banneling ⁴⁾).

Het is niet altijd de Groot, die bij de Curatoren

1) Molhuysen *Bronnen* II bl. 27.

2) Molhuysen *Briefwisseling* I bl. 260.

3) Molhuysen *Briefwisseling* I bl. 298.

4) Molhuysen *Briefwisseling* II bl. 391 en *Epistolae* bl. 797 en 909. In de latere jaren is er eenig contact uit de verte geweest.

het initiatief neemt voor eenig universitair belang; de Curatoren nemen hem ook soms in den arm. Reeds in 1602 verzoeken Dousa en van der Nieuwstadt den dan negentien jaar ouden de Groot om Wittenbogaert, die met den Prins in het kamp voor Grave is, te schrijven over de vacature • Trelcatius Sr. in de theologische faculteit ¹⁾. Als de Groot zich moeite geeft om den eminenten Vossius aan Leiden te verbinden, vragen de Curatoren in 1615 de Groot namens hen Vossius uit te noodigen tot een onderhoud in den Haag ²⁾. De dordtsche rector werd toen Regent van het Statencollege voor aanstaande predikanten en van dien tijd dagteekent de grootteslechts door den dood geeindigde vriendschap der beide mannen.

Welke rol de Groot precies gespeeld heeft bij de geruchtmakende benoeming van den Steinfurtschen professor Coenraad Vorstius tot opvolger van den in 1609 overleden Arminius, schijnt niet bekend. Met die benoeming is hij het niet eens geweest en hij heeft er zich vanaf het begin tegen verzet, niet omdat hij Vorstius als man van wetenschap niet hoogachtte, maar omdat hij vreesde, dat de benoeming de kerkelijke eendracht in het land niet ten goede zou komen ³⁾. Het zou blijken, dat de Groot hier juist had gezien.

Vast staat evenmin hoever de Groot precies gegaan is in zijne pogingen om na Scaligers dood den schier even beroemden franschman Casaubonus aan Leiden te verbinden. Gaarne had hij dit **gezien** ⁴⁾; het is

1) Molhuysen *Briefwisseling* I bl. 28.

2) Molhuysen *Briefwisseling* I bl. 376.

3) Molhuysen *Briefwisseling* I bl. 192.

4) Molhuysen *Briefwisseling* I bl. 165.

waarschijnlijk op Heinsius' tegenwerking afgestuit ¹⁾. Mogelijk is het, dat de Groot ook invloed geoefend heeft op de benoeming in 1613 van Erpenius tot professor in het arabisch ²⁾.

In 1613 verscheen te Leiden een boek gewijd aan allen, die door hunne geschriften tot den roem der Akademie hadden bijgedragen ³⁾. Het boek opent met de beeltenis van den stichter der Universiteit en bevat portretten en korte levensbeschrijvingen van een groot aantal hoogleeraren en regenten van het Statencollege. Maar ook een paar anderen zijn opgenomen, o.a. de geleerde Curator Dousa en Marnix, wiens laatste levensjaren te Leiden aan het vertalen van den Bijbel gewijd waren. Het verwondert nu niet, maar teekent wél de Groots belangrijke plaats in het' leven der Akademie, dat ook zijne beeltenis en levensbeschrijving in het boek is opgenomen. In een der andere bijschriften wordt de dan dertigjarige genoemd het wonder der eeuw en de eeuwige roem van ons vaderland — *portentum illud saeculi, ac Patriae nostrae aeternum decus*.

De fatale 29e Augustus 1618 zoude aan het nauwe en voortdurende contact tusschen de Groot en de leidsche Akademie in eens en voor goed een einde maken.

Evenals de wet in de hollandsche steden verzet werd, geschiedde dit in de universiteit van Holland.

Het begon reeds spoedig na den staatsgreep. Op 17 November 1618 benoemden de Staten van Holland

1) Mark Pattison *Isaac Casaubon*, 1875, bl. 288 v., **Molhuysen** *Briefwisseling* I bl. XV.

2) Molhuysen *Briefwisseling* I bl. 218.

3) *Illustris Academia Lugd-Batava: id est Virorum Clarissimorum icones, elogia ac vitae, qui eam scriptis suis illustrarunt*.

drie nieuwe curatoren : Johan van Wassenauer ende Duvenvoorde uit den adel, Mr. Adriaen Pauw uit de steden en mr. Rochus van den Honaert uit de rechterlijke macht. De oude curatoren zouden slechts tot den 8 Februari van het volgende jaar met de nieuwbenoemden samenwerken ¹⁾ De eerstvolgende curatorenvergadering had echter eerst op dien verjaardag der Akademie plaats, zoodat aldaar alleen de nieuwe curatoren verschenen. Op 17 Maart begonnen zij met Coenraad Vorstius, die nog altijd formeel lid der theologische faculteit was, te verwijzen naar de Synode van Dordrecht ²⁾. Deze veroordeelde zijne leeringen op 4 Mei 1619 na eene zeer summiere procedure van twee dagen ³⁾. Daarmede verdween de eerste hoogleeraar van het tooneel, spoedig gevolgd door Episcopius, dien de algemeene veroordeeling der Remonstranten door de Synode trof.

Op 4 Juli verscheen het organieke besluit der Staten tot hervorming der Universiteit ⁴⁾. Daarbij werd aan eene Commissie ad hoc bestaande uit den Prins, de Curatoren en Burgemeesteren van Leiden en vier Statenleden opgedragen professoren en regenten te „veranderen” of ontslaan en nieuwe voor te stellen, die dan met goedkeuring van den Prins door Curatoren en Burgemeesteren zouden worden benoemd. Wat de theologische faculteit betreft zouden deze laatsten desgewenscht de provinciale hollandsche synode(n) kunnen hooren.

1) Molhuysen *Bronnen II* bl. 81 en 83. Hogerbeets werd 10 Februari 1620 als secretaris van Curatoren vervangen door Mr J. van Wevelichoven.

2) Molhuysen *Bronnen II* bl. 84.

3) *Acta Synodi*, bl. 317—319.

4) Molhuysen *Bronnen II*, bl. 85.*

Bij die theologische faculteit was de meeste haast. Door het verdwijnen toch van Vorstius en Episcopius was zij geslonken tot den éénen Polyander, wiens bescheidenheid hem het voorzitterschap der Nationale Synode aan Bogerman had doen afstaan ¹⁾. De voorziening in de vacaturen werd door de Commissie ad hoc reeds op 9 Juli 1619 ter hand genomen en leidde er ten slotte toe, dat de middelburgsche predikant Walaeus, dezelfde die Oldenbarnevelt op diens laatsten dag ter zijde had gestaan, de harderwijksche professor Thysius en de fransche predikant te Thouars Rivet de faculteit aanvulden. Vossius en Barlaeus, Regent en sub-Regent van het Statencollege, werden bovendien' vervangen door den zeer fellen Festus Hommius en Sinapius. Zooals te begrijpen waren het allen contraremonstranten. Walaeus, Thysius en Festus Hommius waren leden der dortsche Synode geweest, en ook Rivet zoude dat geweest zijn, hadde de fransche Koning eene delegatie der fransche Kerken niet verboden. Sinapius had Thysius te Harderwijk vervangen gedurende de synode.

Tegen een zevental professoren uit de andere faculteiten werden meer of minder strenge maatregelen genomen; onder hen was ook Vossius, die behalve zijn Regentschap ook zijn professoraat verloor en wel tot nader orde en met behoud van een jaargeld.

Er was dus duchtig schoon schip gemaakt ook in de Universiteit van Holland. Ook daar zegevierde de staatsgreep van 29 Augustus 1618 ten volle. Dit neemt niet weg, dat niet alle nieuwe leidsche theologen tot de zeer fellen behoorden, wat ook de oude Polyander niet was. En ook is het waar, dat **zoowel**

1) Dr. A. **Eekhof** *De theologische faculteit te Leiden in de 17e eeuw*, 1921, bl. 37v.

de Universiteit'als de Staten ¹⁾ aanstonds genoodzaakt werden zich met klem te verzetten tegen pogingen der zuid-hollandsche synode om zich te bemoeien met Akademiesaken.

Maar het nauwe contact, dat zoovele jaren bestaan had tusschen de Groot en zijne Alma Mater, was verbroken voor goed, ook toen hij zijne vrijheid had herkrege. Wat bleef was de persoonlijke vriendschap met sommige professoren. Natuurlijk met Vossius, die in 1622 wederom eenen leidschen leerstoel kreeg ²⁾ en wiens geestelijke steun aan den gevangene en zijn gezin dezen van zoo ontschatbare waarde is geweest. Ook Erpenius zorgde voor boeken inde gevangenis en opperde evenals Vossius bepaalde onderwerpen ter behandeling. Uit de *Briefwisseling* blijkt al mede van blijvende aanraking met Scriverius en Jacchaeus ³⁾. Wanneer Juffrouw" de Groot in 1624 uit Parijs poolshoogte in het vaderland gaat nemen bezoekt zij Vossius en Erpenius, maar ontmoet ook Polyander en diens echtgenoot, die haar waren komen welkom heeten. „Het zijn zeer heevighe contra-remonstranten gheweest ende zijn noch zoo veel de religie belangt van die opinie, maer wat de regieringe belangt volcommentlijk van onse opinie." schrijft Marie op 12 Augustus 1624 uit Amsterdam aan haren man ⁴⁾.

De Groot kan Leiden als geheel na 1618 moeilijk anders zien dan als een deel van het hem vijandige Nederland, dat hem verstooten had. Hij spreekt daar

1) Molhuysen Bronnen II o.a. bl. 125* en 131*.

2) Molhuysen Bronnen II bl. 107.

3) Molhuysen *Briefwisseling* II bl. 39, 72 en 218: ook b.v. *Epistolae* bl. 799.

4) Voor de drie ontmoetingen zie Molhuysen *Briefwisseling* II bl. 390 vv.

zelden over, maar kan er niet over zwijgen, wanneer er sprake van wordt, dat de groote fransche geleerde Salmasius (Saumaise) te Leiden zal komen. Hij juicht dit zeer toe evenals Vossius; als echter Salmasius, met wien hij toen zeer bevriend was, hem om raad vraagt, verontschuldigt hij zich opdat uit zijnen raad **geene** verkeerde gevolgtrekkingen zouden gemaakt worden in verband met hen over wie hij zich zoo veel te beklagen had gehad — de quibus ego jampridem plurima querenda habeo, door wie hij **zoo** slecht behandeld wasgeworden — a quibus male sum habitus ¹⁾).

Dat de Groot juist zag wat betreft het officiële Leiden, dat door zijne vier Burgemeesteren het Akademiebestuur met de Curatoren deelde, blijkt wel uit Leidens houding, toen de Groot aan het einde van 1631 in het land terugkwam. Er is toen in de Staten van Holland een maandenlange strijd gevoerd over de tegenover de Groot aan te nemen houding. Rotterdam en Amsterdam, die hem oogluikend binnen hunne wallen toelieten, zijne geboortestad Delft, velen uit de ridderschap en ook Frederik Hendrik, die tenslotte in de zaak gemoeid werd, waren vóór eene oplossing, die de Groots blijven in het land mogelijk zoude hebben gemaakt. Maar zij moesten het afleggen tegen de onverzoenlijke meerderheid; en als eersten dier onverzoenlijken noemt de Groots uitstekende levensbeschrijver Caspar Brandt: Leiden ²⁾).

1) *Epistolae*, bl. 99 en 102. Zie ook bl. 110: Salmasium cum honore exceptum ab iis, qui me per contumeliam ejecerunt, literarum causa gaudeo.

2) *Historie van het leven des heeren Huij de Groot*. 2e druk, 1732, deel I bl. 417.

In het begin van 1631 licht Vossius de Groot uitvoerig in over de plannen, die te Amsterdam bestonden om er een gymnasium illustre op te richten, waaraan Vossius zelf en Barlaeus — die zijn leidsche professoraat niet teruggekregen had — zouden worden verbonden. Tegen dit voornemen waren Leiden als stad en als Akademie bij de Staten in verzet gekomen op grond, dat een gymnasium illustre in eene hollandsche stad zoude strijden met het octrooi tot het oprichten der leidsche universiteit van 6 Januari 1575. Bij dat staatsstuk was verboden „eenighe andere gelijke schole tot eeniger tijt in Hollandt ofte Zeelandt gefundeert ofte opgerecht te worden” ¹⁾. De strijd wordt ten slotte door een vonnis der beide haagsche Hoven op 22 December 1631 beslist ten gunste van Amsterdam ²⁾. Op zijne merites behoeft hier niet te worden ingegaan. Maar voor de Groots verhouding tot Leiden is het van belang, dat hij van den beginne af volkomen aan den kant van Amsterdam stond. Reeds op 16 Maart 1631 antwoordt hij Vossius, dat de beletselen, die de Leidenaars aan de nieuwe school in den weg willen leggen, belachelijk zijn — *Impedimenta quae adferre Lugdunenses volunt ridicula sunt* ³⁾. Op 1 Mei 1631 schrijft hij aan zijnen broeder Willem, dat het een slecht voorbeeld geven is — *perniciosi exempli est* — een bijzonder belang voor het algemeene te doen gaan ⁴⁾. En in eenen uitvoerigen brief van 20 Augustus 1631, waarin hij Barlaeus met zijne amsterdamsche benoeming geluk-

1) Molhuysen *Bronnen* I bl. 8*.

2) Molhuysen *Bronnen* II bl. 153 en 287'.

3) *Epistolae*, bl. 102.

4) *Epistolae*, bl. 839.

wenscht, laat hij zich zeer kras uit over de houding van Leiden: hij vreest den strijd met de Leidenaars niet, want òf alle rechtsgeleerdheid is uit Holland verbannen, òf aan elke stad moet worden toegestaan wat èn uit zich zelf volkomen oirbaar is, nòch door eenige wet verboden is: *Nec litem Lugdunensium metuo*, nam aut omnis *Jurisprudentia a Batavis exulat*, aut debet *cuique civitati id permitti*, quod et per se honestum est, et nullae leges Want ¹⁾.

Grotius' stelling nemen tegen Leiden gaat gepaard met warme sympathie voor het beleid der bestuurders van de groote koopstad. *Est enim urbs omnium quae usquam sunt commercii florentissima, nec minus gubernantium prudentia felix*, schrijft hij aan Vossius in zijnen reeds genoemden brief van 16 Maart 1631. Hij raadt Vossius dan ook sterk aan de benoeming te aanvaarden.

Het is begrijpelijk, dat toen „Juffrouw” de Groot van het beroep van Vossius naar Amsterdam gehoord had, zij dadelijk op 21 Februari 1631 aan haren broeder Nikolaas schreef: „Bijaldyen die van Amsterdam mijn man daer dedden commen ende hem maeckten curateur” (van het gymnasium illustre) „zij en weeten niet hoeveel voordeel haer dat zoude connen doen” ²⁾. Ook Hooft heeft in zijn gedicht op de nieuwe stichting van 5 April 1632 den wensch uitgesproken, dat de Groot aan deze zoude worden verbonden ³⁾. Dit zoude dan door een verzoek van hem en een aantal vooraanstaande personen aan de stadsregeering aldus

1) *Epistolae*, bl. 104.

2) *Blieven van en aan Maria van Reigersberch* door dr. H. C. Rogge, 1902, bl. 194.

3) *Gedichten van P. C. Hooft* door dr. F. A. Stoett, 1894. 1 bl. 302.

gepreciseerd zijn, dat de Groot als decus der nieuwe school zoude optreden op het voetspoor van Scaliger en Salmasius te Leiden ¹⁾). Maar dat was toch uitgesloten. Grotius moge, toen hij op 9 December 1631 uit Rotterdam te Amsterdam kwam, daar een ooggelukkig nbg zoo vriendschappelijk onthaal gevonden hebben, verwelkomd door Vondels „Wellekomst” en uitgenoodigd om Gouverneur Generaal te worden ²⁾, hij moge nog zoo gedeeld hebben in de plechtige intreeoraties van Januari 1632 van den getogaden Vossius en Barlaeus ³⁾, — tegen het besluit der Staten van 7 April daaraanvolgende, dat de Groot noopte het land wederom te verlaten, zoude Amsterdam zich stellig niet verzet hebben. Eenen leerstoel wenschte de Groot in deze periode van zijn leven ook niet meer ⁴⁾.

Met dezelfde warme belangstelling, waarmede de Groot tot 1618 de leidsche zaken had gevolgd, doet hij dat sedert 1631 met Amsterdam. Als hij, inmiddels ambassadeur van Zweden te Parijs geworden, in 1635 verneemt, hoe de oude Galileï te Rome door de Inquisitie gekweld wordt ter zake van zijn wetenschappelijk inzicht, doet hij moeite hem te bewegen naar Amsterdam te komen. Het plan waarvoor ook de Staten-Generaal voelden, is ten slotte niet door kunnen gaan, daar Galileï zich te oud vond voor

1) J. Ph. d'Orville, *Oratio in centesimum Natalem Illustris Amstelaedamensium Athenaei*, bl. 9 vv.: **mr.** J. van Lennep *Gedrnkhoek der plechtige viering van het tweehonderdjarig bestaan der Doorluchtige school te Amsterdam, 1832*, bl. 193 en 226.

2) *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis*, nieuwe Serie Deel XVII, bl. 143.

3) *Epistolae*, bl. 845.

4) Molhuysen *Briefwisseling II* bl. 409.

den overtocht; hij overleed in 1638. Onder de brieven van de Groot, die op deze zaak betrekking hebben, komt ook een voor, die op 12 December 1636 gericht is tot Hortensius, den in 1635 benoemden derden amsterdamschen professor, bekend met Galilei ¹⁾. Het begin van den brief geeft weer de gevoelens, die de Groot bezielen ten opzichte van Amsterdam. De stad Amsterdam heeft zich tegenover mij zòò verdienstelijk gemaakt, dat ik altijd met de grootste bereidwilligheid al het mogelijke zal doen om hare belangen evenals haren roem te bevorderen — Ita de me merita est civitas Amsteldamensis ut, quicquid possim, id semper ad juvanda ejus commoda promovendamque ejus gloriam promptissimo animo sim collaturus.

Terwijl vanaf 1621 de Groots geschriften vooral in Parijs verschijnen, zullen ze dat na 1632 vooral in Amsterdam doen, waar met name Blaeu zijn uitgever wordt.

Met Leiden bleef de verhouding van den zweedschen ambassadeur zooals die sedert 29 Augustus 1618 was geweest: negatief. Persoonlijk contact met een enkel hoogleeraar kwam nog wel voor; maar daarbij bleef het. En als de Groot in zijne laatste levensjaren zijne volle aandacht naast de ambassadeurs-taak weer vestigt op zijn oude ideaal van de hereeniging der Kerken en hij daarbij met name in ons land op scherpen calvinistischen tegenstand stuit, gaat deze uit van Leiden. De bekendste der opposanten, tegen wiens geschriften de Groot ook wederom geantwoord heeft bij herhaling, was toch professor Rivet. Weliswaar had deze in 1632, toen hij door

1) *Epistolae*, blz. 287.

Frederik Hendrik geroepen werd de opvoeding van den jongen Prins Willem te leiden zooals hij dat indertijd gedaan had te Thouars met de kinderen van Frederik Hendriks zuster, de hertogin van Tremouille, het werk als gewoon hoogleeraar neergelegd; maar met den professorstitel had hij zijne plaats behouden in de Akademie, in wier aangelegenheden hij dan ook bij herhaling gemoeid bleef ¹⁾. Op 20 Mei 1642 ontving hij van Curatoren en Burgemeesteren ook een geschenk van f 100.— voor de opdracht van een zijner strijdschriften tegen de Groot ²⁾.

De tegenstand juist uit ons land tegen zijn Kerkhereenigingstreven heeft medegewerkt in sterke mate om de Groots laatste levensjaren te verbitteren. Voor de derde maal voelde hij zich door Holland verstooten. Zijn oude vriend Salmasius, thans decus der leidsche Akademie, begreep, dat hij op die plaats verstandiger deed de vriendschap niet te sterk aan te houden. Hij ging zelfs verder en begon tegenover de Groot spijkers op laag water te zoeken: „hij doet dat om geene andere reden dan omdat hij meent zich aldus het best te verzekeren van de gunst der machthebbers in Holland”, zooals de Groot op 26 Maart 1644 aan zijnen broeder Willem schrijft — *Vellicat ille me non alia de causa, quam quod ita se putat optime adepturum gratiam eorum qui potentes sunt in Bataviss*).

Voor het Leiden van driehonderd jaar geleden had de Groot afgedaan ; en hij had geen reden zijnerzijds er anders over te denken. Wat hem altijd

1) Molhuysen *Bronnen* II bl. 163 en 166; vgl. verder den Index, onder Rivet.

2) Molhuysen *Bronnen* II bl. 269.

3) *Epistolae*, bl. 964.

bijgebleven is, dat is de dankbare herinnering aan het Leiden van weleer. Hoe treffend zijn de woorden, die hij temidden van zijnen laatsten strijd voor de hereeniging der kerken wijdde aan zijnen leermeester Franciscus Junius, den man van den „vreedzamen christen!” ¹⁾).

Welke plaats neemt de Groot in als philoloog, en religieus mensch, als jurist en historicus, als theoloog, stylist en dichter? En welken invloed heeft hij op al die gebieden uitgeoefend? Wie zich aan de beantwoording dezer vragen zet, zal ook Leiden telkens tegenkomen. Maar deze kant van het onderwerp „Huig de Groot en Leiden” moet hier volstaan met eene vermelding slechts ²⁾).

En hetzelfde geldt van de vraag, wat Leiden bijgedragen heeft tot de kennis en het begrip van de Groot. Slechts een paar uitzonderingen mogen hier gemaakt worden ten aanzien van deze laatste vraag. De vijf bijdragen over de Groot in Fruins *Verspreide Geschriften* ³⁾, 1858— 1895, behandelen met de meesterlijke zakelijkheid, waarvan Fruin het geheim bezat, episoden uit zijn leven, en twee zijner werken. Niemand, die belang in de Groot stelt, mag ze ongelezen laten. Hetzelfde geldt van Kuenens Akademierede ⁴⁾ bij de herdenking van den 300sten geboortedag in 1883. Zij plaatst de baanbrekende beteekenis van de Groot „als uitlegger van het Oude Verbond” in het schoonste licht. Ook hetgeen Huizinga in 1925 in twee Her-

1) *Hugonis Grotii Operum theologicorum tomus tertius* bl. 653 kolom 1.

2) In 1903 werd te Leiden eene straat naar de Groot genoemd.

3) IV bl. 1, VIII bl. 1, III bl. 367, VIII bl. 5 en VII bl. 10.

4) *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, A'deeling Letterkunde*, Tweede Reeks, Twaalfde Deel, Derde Stuk, 1883, bl. 301.

denkingsreden over de Groot heeft gezegd ¹⁾, behoort tot het mooiste, dat er over den Delftenaar bestaat. En dan Vollenhoven! Welk geniaal licht heeft hij geheel nieuw geworpen op Grotius' *De Iure Praedae* en „het boek van 1625”. Hoe heeft hij slag op slag ontdekkingen gedaan in de enorme geestelijke nalatenschap van den man, dien hij vereerde en kende als geen ander. Welken impuls ook heeft hij gegeven aan de studie van de Groot. En hoe doodjammer is het, dat wij moeten missen zijn Leven van Huigh de Groot), waarvan bouw en detail reeds goeddeels in zijnen geest moeten hebben vastgestaan, toen hij in 1933 werd weggenomen.

VAN EYSINGA.

1) J. Huizinga *Tien Studiën*, 1926, bl. 99 vv.

2) Mr. C. van Vollenhovens *Verspreide Geschriften*, Dl I bl. IX. — Dit deel bevat ook de Grotiana van Vollenhoven.

Een aantekening over de Muddepenning

In mijn artikel: Het Leidsche Poorterschap, gepubliceerd in het Leidsche Jaarboekje van 1944, blz. 76-100, plaatste ik op blz. 83 in verband met de meddepenning de noot: Wat onder dat recht verstaan wordt, heb ik nog niet kunnen ontdekken. Omdat ik dit onderwerp niet zonder belang achtte, heb ik getracht gegevens over dit recht te vinden. Hoewel het resultaat van het onderzoek vooralsnog gering te noemen is, zou ik toch gaarne het weinige, dat ik vond en een enkele beschouwing erover, onder de aandacht van de lezers van ons Jaarboekje brengen, onder wie mogelijk iemand zal zijn, die een en ander welwillend zou kunnen aanvullen.

Op Sint Jansdag Baptist (24 Juni) 1351 ¹⁾ stellen schout en schepenen met de gemeene raadslieden en alle poorters o.a. per keur vast, dat de ellemaat, de botermaat, de muddepenning, de school en de kosterij, de poort van Leiden behoorden, welke keur werd bevestigd op St. Maria Magdalena-avond (22 Nov.) ²⁾ d. a. v. door hertog Willem van Beieren. Deze zekerstelling werd gevolgd door een belofte op verzoek

1) Zie Privilegeboek A, inv. v. h. archief der secretarie, 1253-1575, nr 80, fol. 20, en Van Mieris, Gr. Charterboek, II, blz. 796.

2) Zie Privilegeboek 50, inv. alsvoren, nr, 81, fol. 13 verso.

(of bevel?) van hertog Willem van Beieren door den burggraaf van Leiden, Dirk van Wassenaer op Sint Andries-avond (29 Nov.) 1357 ¹⁾, inhoudende, dat hij de stedelijke rechten als de waag, ellemaat, botermaat, muddepenning, bieraccijns, school, kosterij, schrijfambacht, dobbelschool en bodeambt niet meer zou aantasten. Dit was het einde van een jarenlange bron van twist tusschen den burggraaf en de stad.

De rechten naast de muddepenning genoemd laat ik buiten beschouwing. Wat was de muddepenning en hoe werd dit recht toegepast?

Het Middelnederlandsch Handwoordenboek, bewerkt door J. Verdam (uitg. 1932) verklaart mudde als: 1. inhoudsmaat van droge waren, vooral graan van verschillende grootte; soms ook van natte waren (water, wijn); 2. grondrente in graan te voldoen; 3. een landmaat (in Drente).

Muddepenning als: „geld betaald voor het gebruik van de standaardmaat (?)”.

Van Dale's Woordenboek der Ned. Taal, uitg. 1924, noemt muddegeld een marktgeld, dat betaald werd bij het verkoopen van graan bij een oude Fransche graanmaat.

De keuren, die betrekking hebben op het gewicht vinden we achtereenvolgens in de Leidsche keurboeken van 1360 ²⁾, 1406 ³⁾, 1450 ⁴⁾, 1545 ⁵⁾, waarvan in de keurboeken van 1406 ⁶⁾ en 1545 ⁷⁾ de tekst in

1) Zie Privilegeboek A, inv. alsvoren, fol. 26, en Van Mieris, Gr. Charterboek. III, blz. 37.

2) Keur XCVII; bij Hamaker, blz. 97.

3) Keur IX van boek VI; bij Hamaker, blz. 52.

4) Keur XVI van boek V; bij Hamaker, blz. 225.

5) Appendix, keur VI van boek VI; bij Hamaker, blz. 494.

6) Inv. v. h. archief der secretarie, 1253-1575, nr. 339.

7) Alsvoren, nr. 353.

zijn geheel is weergegeven en de andere keuren naar die van 1406 verwijzen, welke luidt: „Item van allen goede, dat men bi **wecten** coopt en vercoopt binnen der vryhede van Leyden, dat wegheet boven ses ponden, dat **sel** men **brenghen** tot ter poirte waghe; die des niet en **dede** ende bedraghen worde mit twien poirteren, die verbuerde 12 sc. also dicke als hijt **dede**, of hi sel dair of **comen** tot synre onscoude ende des sel tgherecht den **cuer** hebben, weder hi staen sel te **bedracht** of dat hi **comen** sel ter onscoude, ende men sel gheven te waghegelde van 25 lb **weghens** of dair beneden twee penninc, van 25 lb 8 penninc ende dair **tenden** pont pontsgelijc” 1).

Volgens deze keur werd het waaggeld (het woord muddepenning wordt niet genoemd) geheven op elk gewicht boven de zes pond, dat op de stadswaag werd gemeten. Deze aangehaalde keur spreekt van „bi **wecten** coopt of vercoopt”. De bedoeling van deze zinsnede kan toch niet zijn, dat beiden, zoowel **kooper** als **verkooper** het recht moeten betalen, een dubbele belasting. dus? De overeenkomstige keur van de appendix van 1545, boek VI, keur VI (Hamaker, blz. 494) spreekt van wol, dat iemand in Leiden verkoopt en „voirt alle ander goet van **gewechte**, dat men binnen Leyden verkoopt **ende wecht** boven de 6 lb, dat sal men **brenghen** in der poorte waghe” enz. Hier is dus alleen sprake van den **verkooper**, die het te verkoopen goed naar de Waag moet brengen en het verschuldigde recht betaalt; in dit opzicht een verbetering van de keur van 1406.

Evenals de school, kosterij, dobbelschool enz. werd

1) Zie **P. J. Blok**, Geschiedenis **eener** Hollandsche Stad, I, blz. 200.

de muddepenning aan den meestbiedende door het stadsbestuur verpacht. De opbrengst van deze verpachting zoeken we dan ook in de rekeningen. Dit onderzoek heeft een vraagteeken tot resultaat; wel worden in de homans- en burgemeestersrekeningen de muddepenning, de botermaat, de broodpenning, de ramen ¹⁾ te waken enz. onder „der stede oude goeden, die men jairlix verhuurt” genoemd, maar in alle door mij geraadpleegde rekeningen bleek de verpachting van de muddepenning niet te hebben plaats gehad. Dit brengt de vraag naar voren : waarom was dit recht niet verhuurd; was het begrepen onder het waagrecht en daardoor niet meer apart verantwoord onder de post „muddepenning”. Werd dit recht niet toegepast zooals te Dordrecht, waar het volgens Dr. J. F. Niermeyer werd geheven bij het meten van graan en als een invoerrecht gold, zooals in de desbetreffende passage van de monografie, getiteld Delft en Delfland wordt gezegd:

„Intusschen ontwikkelde zich allengs een uitwisseling van goederen tusschen stad en platteland. De noodzaak, waarin de boer zich bevond, om zich klinkende munt te verschaffen ten einde zijn meer en meer in geld in plaats van in naturalia luidende lasten te kwijten, zal daartoe hebben bijgedragen.

Dat landbouwproducten te Delft ten verkoop kwamen, bewijzen de *muddepenning* een grafelijk recht geheven bij het meten van graan, welks opbrengst Floris V in 1280 aan de stad schonk, en de botermaat, die al vóór de verleening van het stadsrecht zooveel opbracht, dat graaf Willem II er in 1243 het klooster Rijsburg mee begiftigde”.

1) Droogramen voor het drogen der lakens opgesteld op de „raamlanden”, rond de stad gelegen.

Wanneer we het bovenstaande beschouwen, dan kan niet gezegd worden, dat veel licht gekomen is in deze zaak. De hoop is gevestigd op een meer uitgebreid onderzoek dienaangaande, dat eerst dan zal kunnen plaats vinden, wanneer de archieven als in oude tijden volkomen te raadplegen zullen zijn.

ANNIE VERSPRILLE.

De toren van ons Oude Stadhuis

Den ingewijden was het bekend genoeg, dat ons in 1929 afgebrand Stadhuis **eigelijk** een op het laatst der 16e eeuw opgeknapt en vervormd, doch bestaand bouwwerk was. De bijzonderheden daar van zijn destijds in het daaraan gewijd werkje van Mr. J. C. Overvoorde behandeld. De maker van de bekroning van het geheel, die zooveel in het stadsgezicht beteekende, wordt daarin echter niet genoemd, doch blijkt uit de volgende getuigenis, opgenomen in register L., doch ongefolieerd.

Leiden 26 Sept. 1944.

BIJLEVELD

Wij Schout, Burgermeesteren, Schepenen ende Raiden der Stadt Leyden des Graefschaps **Hollant** oirconden ende doen eenen yegelicken mitsdesen weten, dat op huijden date **deser** voor N. ende N. schepenen alhier gecomen ende gecompareert zijn Maljaert Pouwelsz., timmerman, out omtrent 60 jaren, ende **Claes Janz.**, alias Cowet, mede timmerman, out omtrent 51 jaren, beyde wonende binnen **deser** stede, rechtelicken deur een bode mitte roede derzelver stede verdaecht zijnde, omme der waerheijt getuijchenisse te geven ter requisitie van Jan Pietersz. Wijnhoff wonende tot Elbijnck in Oostland, **ende** hebben zulcx bij solemnelen eede hunluijden wettelicken gestaeft ende afgenomen, getuijcht ende verclaert warachtich te **wesen**, dat zij zeer goede kennisse langen tijt gehadt hebben aen den voorn. requirant **ende mitsdien** int zeecker weten, dat denzelven requirant van Duijtscher tongen **ge-**

boortich **ende** een wettige zoone es van Pieter Anthonisz. Wijnhoff, burger **deser** stede, eertijts geweest zijnde ordinaris Mr. timmerman **deser** stede, **ende** gemaect hebbende den Stadthuijstoorn alhier, mitsgaders een molenmaecker van sijn ambacht wesende, **geteelt** aan Barbara Fredericxdr., sijn echte huijsvrouw.

Verclaren voorts, dat den requirant een uijtnement fraey **ende** loffelic meester es van molens te bouwen of maecken **ende** dat wijders denzelven requirant es een man mit eeren, staende ter goeder name **ende** fame, die hem in sijnen handel **ende** wandel altijts zulxgedragen **ende** gequeten heeft als een eerlick persoon toestaet **ende** behoort te doen ten regarde, dat deposanten noijt ter contrarie verstaen en hebben, dat den requirant van eenige quade feyten, mesusen of delicten berucht of befaemt **ende** wel min, dat hij daarvan gecauseert of achterhaalt zoude sijn geweest.

Gevende zij deposanten voor redenen haerder wetenschap, dat zij lange jaren bij den voors. requirant **ende** sijnen vader als timmerluijden gewrocht **ende** mit deselve dagelix verkeert **ende** omgegaen hebben. Wijders niet verclarende. Des ten oirconden zo hebben wij ons segel ten zaecken, twelck wij jegenwoordich gebruijcken hier onder op doen drucken **ende** de jegenwoordige daerbeneffens mitte onder-teijckeninge van onsen Griffier doen bevestigen opten XIIIen Junij anno **XVIC** elff.

P. DEYMAN

A. VAN HOOGEVEEN 1)

Afschrift uit het register van getuigenverklaringen
L, Rechterlijk archief nr. 79, gebonden tusschen
fol. 12 en 13.

1) Onder dezen naam eenige onleesbare krabbels, waarvan leesbaar: **1611.6.13.**

Een en ander over Cornelis Schuyt en muziek-beoefening te Leiden

Als aan bewoners van een der Schuytstraten te Amsterdam of den Haag gevraagd zou worden naar de herkomst van den naam van de straat die ze bewonen, zullen ze in de meeste gevallen het juiste antwoord schuldig blijven.

Althans heeft schrijver dezes de ervaring dat toen aan een jong mensch met H.B.S.- opleiding, die eenige jaren in de Schuytstraat in Den Haag gewoond had, gevraagd werd, wie Schuyt was, deze het antwoord gaf: „Schuyt was.. . een magistraat”!

Niettegenstaande toch dat de *Leidsche* Cornelis Schuyt een musicus van meer dan gewoon formaat was, die, niet alleen in zijn tijd, maar zelfs heden nog een internationale reputatie heeft, zal zelfs het meerendeel der *Leidenars* niet weten, wie en wat Cornelis Schuyt was!

Nu is het wel waar dat het muziekleven uit Schuyts tijd ($\pm$ 1600) verschilt met dat van onzen tijd.

Van een zelfstandige instrumentale muziek-beoefening of liever muziek-uiting was toen nog weinig of geen sprake.

Althans bevond de instrumentale muziek zich nog in de kinderschoenen. Dat instrumentale muziek de diepste ziele-roerselen en -conflicten kan weergeven

was toen nog niet tot bewustzijn gekomen; in dat opzicht had de schilderkunst, vooral door genieën als een Rembrandt en Jan Steen een voorsprong.

Om die diepere waarden die in een zelfstandige instrumentale muziek verborgen lagen naar boven te brengen was later weggelegd voor een Scarlatti, Kuhnau, Bach, Haydn, Mozart en vooral een Van Beethoven. Maar.. . deze „helden der toonkunst” hebben hun wegbereiders gehad, zonder wie ze waarschijnlijk niet gekomen zouden zijn tot hun onvergelykelijke scheppingen.

Een dezer wegbereiders is ongetwijfeld geweest, naast den Amsterdamschen Sweelinck, diens tijdgenoot, de Leidsche Cornelis Schuyt.

Nu getuigt het van den breeden zin van het Leidsche stadsbestuur uit dien tijd, dat het een open oog, of liever een open „oor” had voor de gaven van een talentvol stadgenoot. Historisch toch staat het vast dat Cornelis Schuyt op kosten van burgemeesters en schepenen een kunstreis van eenige jaren naar Italië heeft kunnen maken om daar zijn studiën te voltooien.

Uit’ historische gegevens blijkt dat die reis gemaakt is tusschen 1580 en 1590.

In 1593 werd hij door het stedelijk bestuur (dat de zorg voor dit ambt had) benoemd tot organist aan de St. Pieter.

Van die reis, die toch eenige jaren geduurd heeft, is helaas weinig bekend.

In het voorwoord van een bundel madrigalen (werken voor zang die uitsluitend in huiselijken kring werden uitgevoerd) gewaagt Cornelis toch van die reis.

Dien bundel (uitgegeven te Leiden zeer waarschijnlijk) draagt hij uit dankbaarheid aan burgemeesters en schepenen onzer stad op en afzonderlijk zijn ze nog opgedragen aan een Vrouwe Andrea van Outshoorn, van Duvenvoordes en Reinoud van Brederode, namen die nog een bekenden klank hebben.

Dat voorwoord is roerend door zijn eenvoud. Het was uit den aard der zaak in 't Italiaansch gesteld en luidt ongeveer als volgt:

„Toen mijn fortuin mij, na vele moeilijkheden en omzwervingen door Italië en elders, had teruggevoerd in deze schoone stad, waar ik geboren en getogen ben, had ik voor het eerst, geachte en doorluchtige heeren en beschermers, het zeer groote genoegen en de vreugde, van mijn dierbaren vader de beneficies te vernemen die hij van uwe doorluchtigheid had ontvangen : zoodat, toen ik hoorde dat die beneficies ook mij betroffen, en vooral, toen ik zelf uw goedheid ondervond doordat gij mij het ambt van organist dezer stad schonkt, ik steeds bij mijzelf overwoog de wijze waarop ik aan u en de wereld mijn vurig verlangen te kennen zou kunnen geven om een bewijs van mijn goeden wil en geen ondankbaarheid te toonen.

Ten slotte heb ik niets beters weten te vinden dan u ook deze weinige uiterlijke vruchten op te dragen die mijn bijdrage zijn en de eerste vruchten der muziek (de zijne, M.) in onze stad.

Indien zij echter niet zóó zijn, als zij verlangd konden worden, zullen ze als eerstelingen, door uwe doorluchtigheid die U toch verwaardigt mij te accepteren, worden verontschuldigd; hoe het ook zij, ik ga van huis met die dankbaarheid in mijn ziel die mij reeds bevangen had, en acht mijzelf

overgelukkig in de bescherming van uw doorluchten naam.

En terwijl ik U aldus smeeek, draag ik mijn werk aan u op en beveel mij in uw bescherming aan.

Leiden, 1 Januari 1600 Uw zeer
nederige en verplichte dienaar
Cornelis Schuyt.

De vorm van dit voorwoord moge voor onzen tijd wat vreemd aandoen, men deed dit toen 200; trouwens de groote Bach deed het een goede honderd jaar later nog niet anders.

Schuyts kunst heeft ongetwijfeld in hel cultureele leven onzer stad een voedingsbodem gehad.

Leiden toch was een stad in opkomst; de stad werd, zooals Jan Poortenaar het in zijn boek over Rembrandt opmerkt, „een kernpunt in Hollands geestelijk leven”, en in dat geestelijk leven kan ook de kunst betrokken worden.

Feitelijk toch was Leiden al een kunststad door Lucas van Leiden, die een reeks beroemde volgelingen kreeg in een Van Mieris, Dou, Jan Steen en niet in het minst in Rembrandt!,

Talrijke schilderijen van deze en ook andere meesters getuigen van een intensieve muziek-beoefening door de velerlei instrumenten die ze afgebeeld hebben.

En, al moge Leiden dan al niet een muziek-centrum zijn geweest, toch zijn er talrijke bewijzen van muziek-beoefening alhier.

Behalve dat Leiden twee carillons had, waren er hier verschillende mooie orgels te vinden, waaronder er waren die als voorbeeld van orgelbouw (St. Pieter) gebruikt werden.

Schuyt heeft dan ook, behalve zijn vader, Floris Schuyt, een reeks bekende voorgangers en opvolgers gehad als cantor en organist aan de St. Pieter, terwijl de misboeken uit die kerk (ook uit St. Pancras) composities bevatten van beroemde oud-Nederlandsche componisten o.a. van **Obrecht**, Lasso, Josquin des Prés. e. a.

Ook heeft de universiteit verschillende relaties op muziek-gebied gehad.

Een der jaarboeken van de Vereeniging voor Noord-Nederlandsche Muziekgeschiedenis ¹⁾ publiceert o.m. een lange lijst van musici, die in het album studiosorum der Leidsche universiteit voorkomen.

Hun verhouding tot de universiteit is niet geheel duidelijk, hoewel er ook wel bij waren die een wetenschappelijk vak bestudeerden. Dr. Du Rieu vermoedde dat de term: „musicus academiae” duidde op een kapelmeesterschap van de universiteit, terwijl de lange reeks gewone musici menschen waren die door hun inschrijving dezelfde voorrechten als studenten hadden (o. a. vrijdom van accijns) en dan daarvoor de universiteitsfeesten muzikaal opluisterden.

Die lijst (lopend tot ongeveer 1800) bevat namen met bekenden klank o.a. Gallus, Nicolaas Woordhouder, Petrus Hellendaal, Cornelis Rijshouwer, C. F. Ruppe e.a. De laatste werd zelfs 13 Mei 1806 tot lector benoemd en kreeg' een plaats op de series lectionum. (Dit lectorschap werd de laatste jaren vóór 1940 weer voortgezet door Dr. D. F. Schallenberg die goed bezochte colleges op muziekhistorisch gebied gaf).

1) Een vereeniging, waaraan we veel kostbare gegevens op muziekhistorisch gebied, ook over Schuyt te danken hebben.

Ook waren er professoren die zich verdienstelijk gemaakt hebben door zeer waardevolle verhandelingen op muziekhistorisch gebied n.l. prof. Land en prof. Acquoy.

Noemen we ten slotte nog de Leidsche musici Wetrens, Van Groningen (die o.m. alle sonates van Van Beethoven uit het hoofd speelde), Gottfried Mann (die zeer poëtische vocale en instrumentale composities geschreven heeft) Coenraad Bos (die jaren lang Wüllner begeleidde) en de prestaties van het sublieme Leidsche toonkunst zangkoor onder Dan. de Lange, Dr. Wagenaar en Anton Tierie, dan blijkt uit dat al wel, dat Leiden òòk op muzikaal gebied verdiensten gehad heeft.

Maar boven allen schittert als uitzonderlijke figuur Schuyts naam als een ster van de eerste grootte voor zijn tijd.

Een bekend 'buitenlands musicoloog zegt van hem : „Schuyts stijl sluit zich aan bij de wendingen op muzikaal gebied, die vooral van Italië uit hun invloed deden gelden. De langademige contrapunctiek, die dreigde te verstarren, maakte plaats voor korte rhythmische motieven, die aan de compositie een levendig en opgewekt karakter geven.

Het madrigaal „si come frale stelle” kan als een der best-geslaagde composities van Schuyt genoemd worden. Uit de helaas weinige composities, die we van Schuyt kennen, blijkt dat hij een rijk-begaafd componist was.”

Op verschillende wijzen heeft Schuyt van zijn groote liefde voor zijn vaderstad getuigd.

Zijn eersten bundel madigralen onderteekent hij met:
Cornelio Schuyt, Hoilandese organista
della famosa Citta di Leyda(!)

En nu is het merkwaardig dat niet alleen in geen enkele bibliotheek „della famosa Citta di Leyda”, neen, zelfs in geen enkele Hollandsche bibliotheek ook maar iets van Schuyts werk is teruggevonden. De weinige muziek, die van hem gevonden is, kwam uit verschillende.. . *buitenlandsche* bibliotheken!

Van den Sigtenhorst Meyer zegt dan ook in zijn monumentaal werk over Sweelinck, dat de enkele madrigalen die in het buitenland van Schuyt gevonden zijn, met weemoed doen gedenken, welk een schat van muziek (ook van Schuyts hand) verdwenen moet zijn.

Hij noemt het prijsgeven van dit geestelijk bezit dan ook eenvoudig vandalisme.

Uit dat alles blijkt, dat wij Hollanders, maar vooral Leiden nog wel wat goed te maken hebben.

Ongetwijfeld zal èn ons gemeentebestuur èn de Yereeniging Oud-Leiden in de toekomst (wanneer de tijden daarvoor gunstiger geworden zullen zijn) wegen weten te vinden om wat verzuimd is, zooveel mogelijk goed te maken.

Behalve door madrigalen heeft Schuyt zijn naam als degelijk musicus weten te vestigen door het schrijven van een canon op den bekenden tekst: „Bewaert Heer Holland en salicht Leyden”.

Die canon heeft een eigenaardige geschiedenis. Eenige eeuwen lang toch is de oplossing van die canon min of meer een raadsel geweest, doordat Schuyt alleen de melodie gaf zonder oplossing. Zooals toen wel meer gebruikelijk was gaf hij alleen enkele vrij gecompliceerde aanwijzingen in het Italiaansch. Het thema werd vóór een 50-tal jaren gepubliceerd in een der uitgaven van de Vereeniging voor Noord-

Nederlandsche muziekgeschiedenis, met verzoek om een oplossing.

Toen in 1924 de 350-jarige herdenking van Leidens ontzet door de 3-Octobervereeniging gevierd werd, beschouwden we het als plicht om dien canon in de Pieterskerk uit te voeren.

De oplossing bleef echter een probleem.

Door bemiddeling van Dr. D. F. Scheurleer werd het thema naar Berlijn gezonden met de veronderstelling en toezegging, dat daar ongetwijfeld musico-logische krachten zouden zijn, om de oplossing te geven.

Het resultaat was echter nul op het request. Toen werd de oplossing gevraagd aan den Nederlandschen muziekgeleerde pater Smeyers (de latere hoogleeraar in de muziekgeschiedenis te Utrecht).

Hij gaf twee prachtige 'oplossingen, die dan ook , uitgevoerd werden.

Later werd Schuyts canon een vast openings-nummer voor de programma's van het Leidsch Studentenzangkoor. ,

Dat de tekst van Schuyts canon nog eens zoo buitengewoon actueel zou worden in onzen huidige tijd, de componist zal het wel niet hebben vermoed.

Dat de bede:

„Bewaert Heer Holland en salicht Leyden” dan ook in vervulling gaan moge, is ongetwijfeld de hartgrondige wensch van ieder, rechtgeaard Nederlander en. . . Leidenaar!

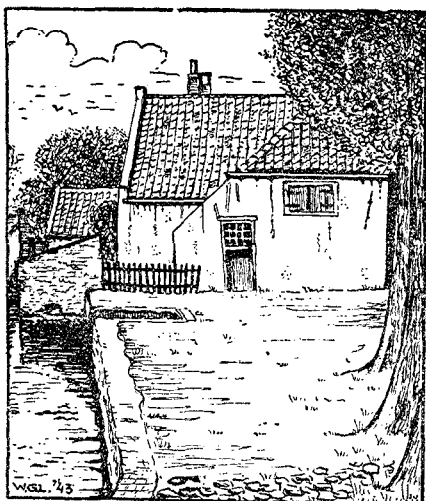
1/2 Januari 1945.

LEO MENS.

P. S. Schuyt woonde Begijnhof 19 en werd den 12den Juli 1616 in de St Pieter begraven.

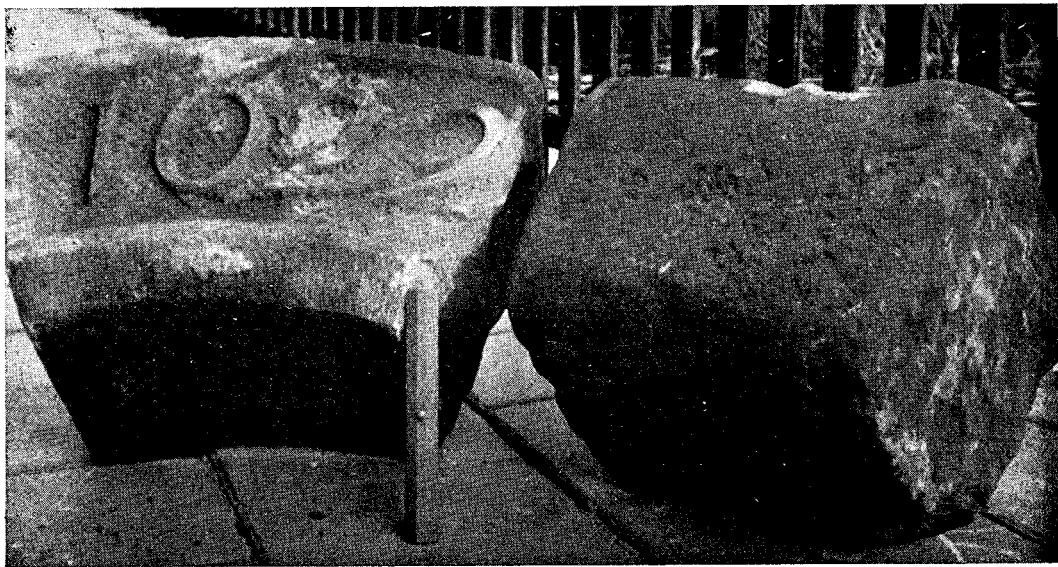
Poortsluitsteen met Jaartal 1622 uit Rijnsburg

De twee op bijgaande afbeelding gereproduceerde zandsteen bouwfragmenten kwamen aan het licht op 11 Juni 1942 bij het vernieuwen van de Vliet-schoeïing achter het perceel Dubbele Buurt 19 te Rijnsburg, toebehoorende aan den heer C. P. van Steijn. Ofschoon vrij korten tijd na de ontdekking op de hoogte gesteld, was ik pas in de gelegenheid om

Dubbele Buurt - Rijnsburg
(naar een briefkaart)

Uitg. Rijnsburgscha Boekh. P. Schipperus Jr.

Gevonden sluitsteen.

de vindplaats te gaan bezoeken, toen de gegraven sleuf reeds was dichtgegooid en het plaveisel opnieuw aangebracht. Derhalve bleek het helaas niet meer doenlijk om na te gaan of verdere min of meer interessante resten tusschen het vroeger ter plaatse gestorte puin verborgen lagen.

Aangaande de beide gevonden fragmenten, die, dank zij de goede zorgen van den Valkenburgschen timmerman, den heer J. Oosterlee, voor een voortzetting van hun voormalige functie werden behoed, valt het volgende op te merken:

Het eene fragment, breed 54 cm, hoog 28.5 cm, diep 28.3 cm, is hoogst waarschijnlijk de sluitsteen van een poortje. Er op gebeiteld staat het jaartal 1622. Aan den rechter zijkant is een gedeelte van naar schatting 8 cm breedte afgebroken: Boven-, zij- en achterkant zijn vrij ruw afgewerkt; de onderzijde is met zeer regelmatige evenwijdig loopende groeven versierd. Op de behouwen voorzijde komen op verscheidene plaatsen specieresten voor, die er op wijzen, dat de steen vermoedelijk reeds eerder secundair is gebruikt.

Het andere fragment, breed 26 cm, hoog 41 cm, diep 27.5 cm, is waarschijnlijk een van de zijstenen van hetzelfde poortje. Het stuk zal ongetwijfeld vrij laag aangebracht zijn geweest, daar het duidelijke sporen van slijtage vertoont.

Mijn pogingen om aangaande het bouwwerk, waarvan de boven beschreven fragmenten afkomstig zijn, iets naders te weten te komen, hadden geen succes.

Rijnsburg, September 1943. W. GLASBERGEN AZN.

Het Hof van Zessen

Thans Rijksmuseum van Oudheden

Voor het maken van een ontwerp voor de restauratie van den voorgevel van het Rijksmuseum van Oudheden, gelegen aan het Rapenburg te Leiden, was het noodig een onderzoek in te stellen naar de bestemming van de gebouwen, de vroegere bewoners en de wijze, waarop de oorspronkelijke gewone stadsbebouwing in den museumbouw is overgegaan. Met de gewaardeerde hulp van Mr. R. van Roijen, gemeentearchivaris van Leiden, is het gelukt eenig licht te werpen op de geschiedenis van „Het Hof van Zessen”. Hier volge dan een korte schets van de vroegere bewoners dezer terreinen.

In zeer vroege tijden werd de graaf van Holland door zijn leenheer den Keizer van Duitschland begiftigd met het genot van groote complexen in zijn graafschap gelegen gronden. Onder meer behoorden hieronder een groot grondstuk, waarop het oude Leiden later zou ontstaan. Voor zooveel deze grond ten zuiden van den Rijn was gelegen, viel hij onder de toenmalige parochie Zoeterwoude. Toen zich, ver van de kerk dezer parochie, hier aan den Rijn eene samenleving van menschen zich neerzette, werd eene afscheiding bewerkstelligd en ontstond eene zelfstandige parochie Leiden, waarvan het eerste kerkje op Zondag na Onze Lieve Vrouwe geboorte van het jaar 1121 door bisschop Godebald van Utrecht aan de apostelen Paulus en Petrus, schutspatronen der latere stad, werd gewijd. Oorspronkelijk behoorde het begevensrecht der kerk, waaronder men verstaat het recht den pastoor en de vicarissen of kapelaans

ter benoeming aan den bisschop voor te dragen, aan den graaf van Holland, op wiens grond de St. Pieterskerk is verrezen.

Het is moeilijk precies aan te geven hoever, territoriaal gesproken, de gerechtigdheid des graven zich zuidwaarts heeft uitgestrekt. De onmiddellijke omgeving van de kerk hoorde hiertoe ongetwijfeld, maar ook voor de verderop gelegen gronden bewaren aantekeningen de herinnering aan het feit, dat zij eens tot de grafelijke bezittingen hebben behoord. Van eene persoonlijke exploitatie door den graaf van al zijn goederen was natuurlijk geen sprake. Derhalve placht hij „gedeelten in erfhuur of erfpacht aan begunstigden uit te doen”. Een van zijn dienaren, aan wie de grafelijke familie in de veertiende eeuw groote verplichtingen had, was Gerrit Alewijnszoon, herkomstig uit deze stad, die, als, wij zouden thans zeggen, zijn kanselier, eene eerste rol in het toenmalige grafelijke staatsbestel had. Op zijne beurt verpachtte hij, Gerrit Alewijnszoon, de hem toegewezen terreinen tegen eene vaste huur, eene door de volgende eeuwen zich handhavende erfpacht.

Wanneer het eerste transport, betrekking hebbend op het grondstuk, waar het hier om gaat, van het huidige museum, wordt gevonden, n.l. in 1560, blijkt, dat het zich in de eerste helft der lôe eeuw in het bezit bevond van het bekende geslacht Paedts van Zandhorst en dat hierop eene erfrente ligt toekomende aan de erfgenamen van genoemden Gerrit Alewijnszoon die reeds meer dan eene eeuw geleden was gestorven.

Men dient zich, wanneer men zich afvraagt hoe de oude situatie ter plaatse is geweest, er rekenschap *van* te geven, dat in de Middeleeuwen het water

van het Rapenburg de vestgracht is geweest en dat eene stedelijke bebouwing van de kern af pleegt te ontstaan en zich geleidelijk naar buiten uitzet. Zoo was er, in dezen tijd, geen sprake van eene bebouwing langs het Rapenburg. Vóór de uitlegging naar dezen kant van de stad in 1389, op welk jaar doorgaans deze gebeurtenis, door de welvaart noodzakelijk geworden, wordt gesteld, woonden de stedelingen aan de Breestraat, de Voldersgracht of Langebrug, de Papengracht en in de verbindende tusschenstegen, al naar gelang van ieders mogelijkheden. Nog nu kan men in de laatstgenoemde gracht, in 1633 overkluisd, constateeren, dat, voordat het latere Rapenburg met den voorrang ging strijken, deze als patricische woonbuurt in aanzien is geweest. (Vgl. o.a. het perceel aan de Papengracht no. 19).

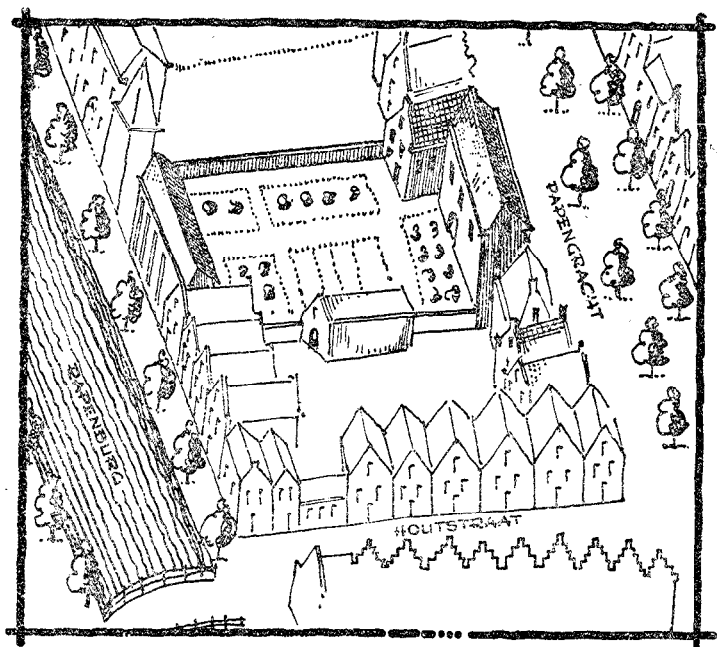
Aan de hand van deze wetenschap doet het derhalve niet vreemd aan, wanneer wij in 1560, in de aangehaalde akte, lezen, dat het huis van Paedtsop dit groote terrein niet aan het Rapenburg, doch aan de Papengracht was gelegen. Onder den opvolgenden eigenaar jonker Guido van Meetkerken bleef dit zoo en als het na dezen in 1582 opnieuw wordt verkocht, is de situatie ongewijzigd. Het wordt dan getransporteerd op de jonkvrouwen Adriana van Nassau, Johanna van Nassau, Suzanna van Etten en Anna van Lier. De akte omschrijft het perceel als eene **huizinge** met erf „**streckende uyte Papegracht tot achter uytgaande met een poort ende huyskens op Rapenburch.**” Hierdoor wordt bevestigd de eenmalige voorrang van de Papengracht. In 1582 rustte op het complex, naast de erfrente, eene groote hypotheek, aankomende den eigenaar van 1560 Paedts. Met de overneming van al deze verplichtingen bedroeg de

koopsom 800 gld. Borg voor de koopsters was Adriaan Mourijnszoon, rentmeester van de abdij Leeuwenhorst, tot 1574 gelegen hebbend bij Noordwijkerhout. Op afbeelding 1 vindt men het verkochte terug met de aanduiding: „De Nonnen van Ter Lee”.

Het op last van den bekenden stadssecretaris Jan van Hout opgemaakt register Vetus (secre. arch. no. 6789) noemt dit perceel eveneens als aan de Papengracht gelegen; de huurwaarde ervan werd op 32 gld. gesteld, aldus geboekt: „Joncvrouwe Adriana van Merwen huysinge es getaxeert op 32 gulden” (Adriana van Merwen, andere naam, waaronder de Nassau's veelvuldig voorkomen ¹⁾). In 1590 kochten de drie eerstgenoemde Jonkvrouwen hunne medegerechtigde Anna van Lier uit, die dan vermeld wordt gehuwd te leven met jonker Wolfert van Borsselen. Ook dan is er aan het Rapenburg alleen sprake in de akte van een poort met „huyskens”. Nadat genoemde Adriana van Merwe of Nassau in 1592, Johanna van Nassau in 1611 en Cornelia van Nassau in 1616 waren gestorven, bleef Suzanna van Etten voor $\frac{1}{2}$ in den eigendom gerechtigd. Haar erfgenamen droegen dit aandeel over op jonker Verus van Cats (1637); eveneens deed dit de erfgenaam van de drie genoemde adellijke dames Nassau, zoodat genoemd heer, zich noemende „heer van Bruelis, Capelle en Biesseligen” het volledig bezat. Reeds spoedig deed hij het complex van de hand. Eind 1637 mocht Gillis van Heussen Steffensz., heer van Torenvliet onder Valkenburg, zich eigenaar noemen. Hij be-

1) Zie het onderhoudende artikel van W. J. J.C. Bijleveld in het *Leidsch Jaarboekje* van 1944, getiteld: „Van het Vrouwtje van Mechelen”, dat hare jeugd in Leiden doorbracht en er ook hare laatste rustplaats vond, (blz. 116-125).

taalde er f 11790.— voor. In zijn hand blijft het langeren tijd, tot zijn dood in 1663. Dan verkoopen zijn erven het aan mr. Hendrik van der Willigen, bewindhebber der Oost-Indische Compagnie voor f 25000.—, waaruit ook te zien valt, dat uitbreiding en verbeteringen moeten zijn aangebracht en dat welvaart heerschte. Het is omstreeks dezen tijd, dat de bekende kaartteekenaar Hagen onze stad in beeld bracht en waarop het Hof van Zessen, als hiernevens is gereproduceerd, voorkomt (afb. 2). Spoedig echter

Afbeelding 2.

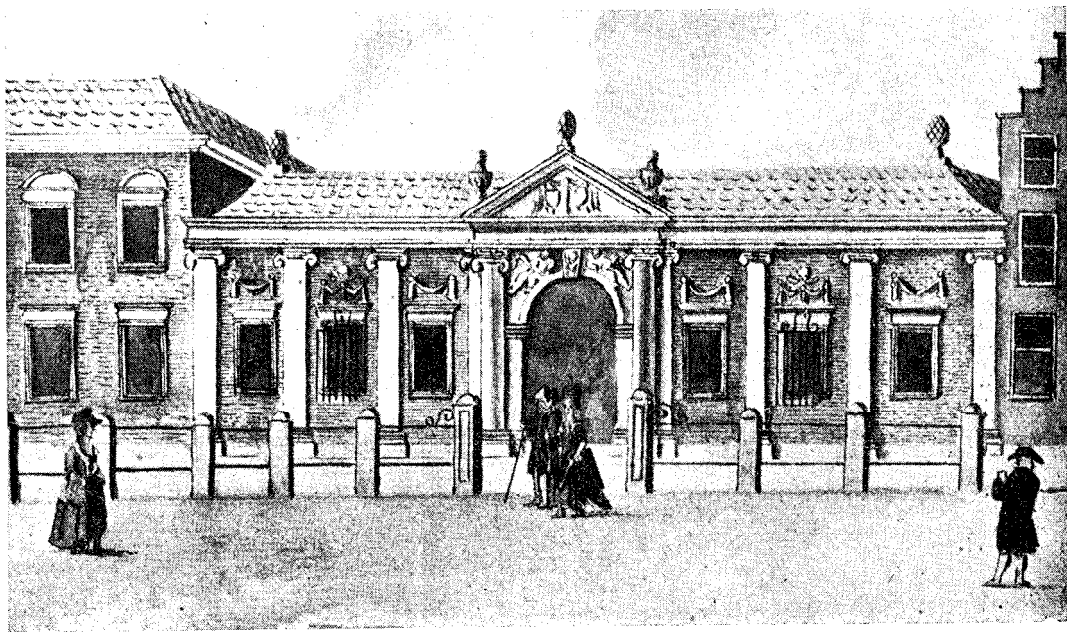
Schets van het bedoelde gedeelte ontleend aan de kleine kaart van Hagen c. 1670.

gaat het bergafwaarts. Als het huis in 1677, na's mans dood, van de hand wordt gedaan, gaat het voor f 16750.— over in handen van den koopman Justus Gijs. Deze behoudt het tot 1708. Dan wordt voor f 14000.— het lid van de vroedschap mr. Daniel van Alphen Simonsz. eigenaar. Van dezen vererft het op zijn eenig kind Beatrix, vrouw van mr. Adriaan van Assendelft, een bekend Leidsch patriciër, o.a. burgemeester van Leiden; in 1728 krijgt mr. Adriaan van Assendelft het bij legaat. Bij scheiding van diens boedel gaat het huis op 6 November 1754 over aan Bartout Adriaan van Assendelft; vervolgens op diens weduwe verervend Maria Elisabeth Nolthenius. Tijdens dezen bezitter werd de situatie in 1788 aan de zijde van het Rapenburg vereeuwigd (afb. 3). Het gedeelte links met verdieping is het huis, waarvan de kaart van Van Dulmanhorst (zie afb. 1) weergeeft, dat het in zijn tijd behoorde aan Anna Jansdr., weduwe Louris Symonsz. goutslager. Van haar rechtverkrijgenden kocht Gillis van Heussen Steffensz. op 29-12-1639 het bij zijn groot bezit bij. Van dezen Van Heussen is zonder twijfel de opdracht tot den bouw van het verder afgebeelde uitgegaan, hetwelk het bonboek met midden 17e eeuwsche hand beschrijft als „Seigneurs Gillis van Heussen Steffenszoons poort ende galerie”.

Door den snellen groei van den boekenschat van de Universiteitsbibliotheek, speciaal veroorzaakt door de vele legaten van hoogleeraren, was de toestand aldaar in het eind van de 18e eeuw onhoudbaar geworden. Ten slotte besluiten Curatoren der Academie op 20 April 1801 ten behoeve van de bibliotheek de behuizing aan de Papengracht, laatstelijk bewoond door de weduwe van Assendelft, met het daaraan-

grenzende perceel aan te **koopen**. Dit geschiedde tegen f 8000.— & f 1600.—. Verder besloten zij het pand Assendelft, door de executeurs voldoende ontruimd, in oogenschouw te nemen op een nader door hen bepaalden dag, terwijl zij voorts van beide perceelen eene behoorlijke grondteekening deden vervaardigen door den architect Warendorp. Hoe dit werkstuk uitviel is niet bekend; echter lezen wij op 1 Juni 1801, dat de huizen aan de Houtstraat, gelegen naast de nieuw aangekochte panden op de Papéngracht, behoorende aan Pieter Bindervoet en de wed. Willem Muldert, voor c. f 3000.— à f 3200. — zouden worden bijgekocht. In October 1803 vermelden de resolutiën van Curatoren der Universiteit de openstelling van de bibliotheek voor het publiek, waaruit blijkt hoe anders men toentertijd leefde dan nu. De toegang stond open Woensdag en Zaterdag van 12 uur tot 2 uur en verder niet. Op den eerstgenoemden dag konden tevens geraadpleegd worden de werken „in het groote huis op de Papegragt” geplaatst, van welke berging een tijdgenoot Cuvier, die het in 1809 bezocht, als een ernstig bezwaar noemt, dat het hulpgebouw tevervan het hoofdgebouw der Bibliotheek was gelegen en te vochtig was om de folianten tot een duurzaam verblijf te kunnen strekken. (Zie Dr. G. D. J. Schotel: *De Bibliotheek der Hoogeschool te Leyden, Eene historische schets*, 1866, blz. 42).

Ook voor andere doeleinden bleek het oude Hof van Zessen van nut. Toen in 1807 menige college- of studeerkamer in de omgeving van het terrein van de ramp een weinig geschikt onderkomen bood, viel van zelf de aandacht op de localiteiten van het Hof. Zoo was o.m. prof Wyttenbach door den nood gedwongen naar zijn buitenverblijf onder Oegstgeest

Afbeelding 3.

„Het Hof van Zessen” 1788, naar het origineel no. 28311 uit de prenten
verzameling in het Gemeente-archief.

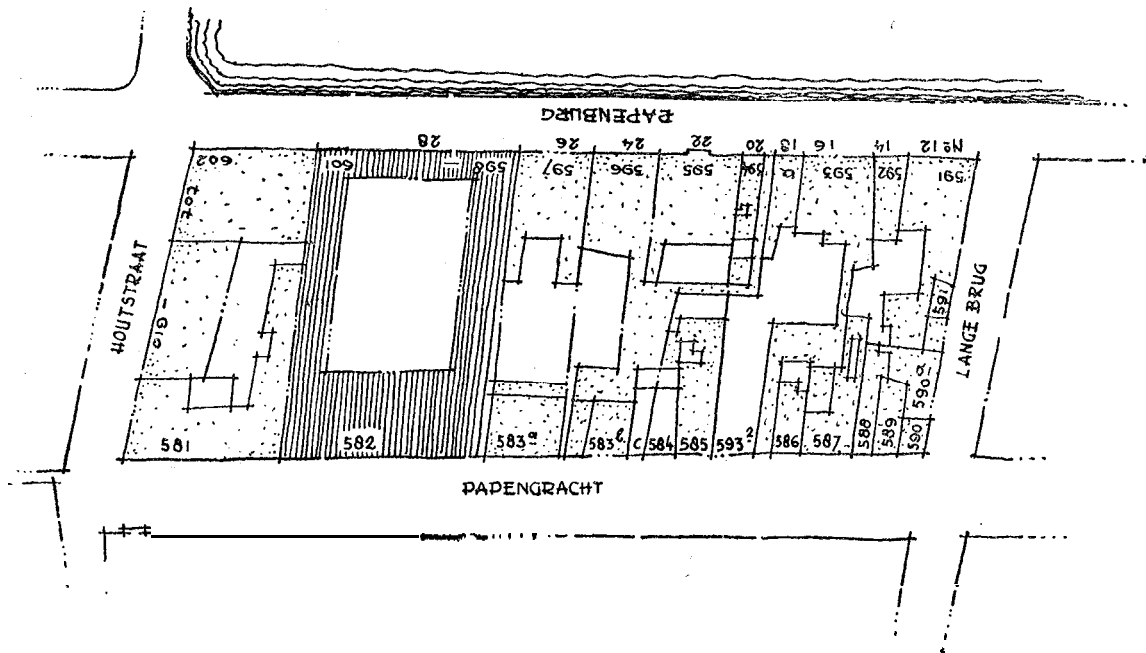
gegaan en verzocht Curatoren hem de beschikking te geven over 2 localiteiten in het Hof van Zessen. Waaraan Z. H. Geleerde het verzoek vastknoopte om tevens hem het gebruik van een rijtuig ad vier gulden per collegedag te vergoeden !

Van 1815 tot aan den bouw van het Museum van Natuurlijke Historie (1900-1914) heeft „Het Hof van Zessen” met de daaraan gegeven uitbreiding dienst gedaan tot berging van de verzameling naturaliën. In het archief van Curatoren komt n.l. eene begrooting voor van Brugmans van de kosten, te maken voor het opbergen van het kabinet van Naturaliën uit Parijs aangebracht, in het Hof van Zessen en een overzicht van de verrichte werkzaamheden, waardoor wij ons een oordeel kunnen vormen omtrent den omvang van de verzameling. Brugmans (brief van 17 Nov. 1815) is van oordeel, dat de beschikbare plaatsruimte, mits daarvoor ingericht, wel voldoende zal zijn. Groote veranderingen in het gebouw zijn niet noodig, wel kleine reparaties: Brugmans herinnert 31 Maart 1817 aan den brief van 16 December 1815, waarin hij de aankomst van het kabinet meldt en schrijft: „van het oogenblik af aan tot op dezen dag, heb ik al den tijd, welke eenigszints ter mijner beschikking was, besteed om aan dezen last te voldoen. Met overleg van UEd: Gr: Achtebare zijn de volstrekt nodige doch tevens de minst kostbare veranderingen in het huis zelf gemaakt; ter berging van onzen voorraad zijn 81 kasten, 50 stolpen met glas gedekt en 300 soortgelijke dozen vervaardigd geworden” 1).

1) Zie Dr. Agatha Gijzen: *'s Rijks Museum van Natuurlijke Historie*.

In 1818 is, volgens aantekeningen in het archief van het Museum van van Oudheden, het Hof van Zessen, ook al zij het gedeeltelijk, bestemd voor de verzameling der Antieke en Pleisterbeelden. Zoo lezen wij in de Memorie voor Prof. Reuvens: „Na het zoogenaamde kleinauditorium als een der voorgestelde verblijven, tot plaatsing der antieken — onderzocht te hebben, is gebleken, dat hetzelfde gedeekt is door steenen verwulven welke niet kunnen worden weggebroken, alzo onmiddellijk op dezelve de leggers en vloeren der grote Senaat en Pedelskamer rusten, en alzo hier door hungeheele bestaan en vermogen zoude worden weggenomen. En al ware het, door meerdere lichtkozijnen in het zelve te stellen (dat echter niet dan met groote kosten zoude kunnen geschieden) van beter en meerder licht te voorzien. Hiertoe zoude aan de aandacht van H. H. Curatoren kunnen worden voorgesteld, ‘de huizen in de Houtstraat, zijnde in de nabijheid niet alleen maar zelf eenigszints verbonden aan het Museum of Hof van Zessen, ‘t welk mogelijk wel eene rede zoude kunnen zijn waarom deze boven een andere Plaats te verkiezen is.”

Volgens het rapport van de Commissie, ingesteld bij K. I?. van 10 Juli 1877, aan wie was opgedragen „het instellen van een onderzoek naar en het uitbrengen van een verslag aangaande de inrigting van buitenlandsche musea van Natuurlijke Historie in verband met de voorbereiding van de stichting van nieuwe gebouwen voor ‘s Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden” werd het Hof van Zessen aan de Papengracht in 1820 hiertoe bestemd; op blz. 69 wordt vermeld, dat in 1826 de vleugel langs de Houtstraat (hoek Rapenburg) tot stand kwam,

Afbeelding 4.

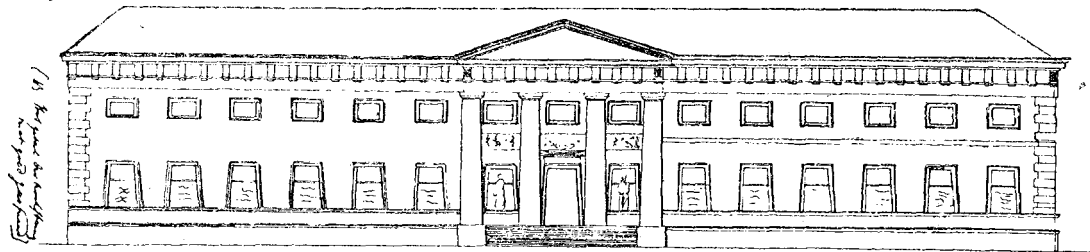
De bebouwing van bedoeld stadsgedeelte, ontleend aan de oudste kadastrale kaart met de daarop voorkomende oude nummering **correspondeerende** met de registers van brandspuit- en haardstedengeld 1815 in het archief der gemeente.

en dat in 1856 op het middengebouw een tweede verdieping werd aangebracht.

In het archief van het Museum van Oudheden vond ik bij „Museumplannen 1818—1890” een bestek genummerd I en II, betrekking hebbende op de verbouwing van het Hof van Zessen van 1818-1820. Bestek I is bestemd voor het Museum van Oudheden en Bestek II voor het Museum van Natuurlijke Historie; volgens deze omschrijving kunnen wij aannemen dat, nadat de vergrooting in 1820 tot stand kwam, beide musea in het Hof van Zessen zijn ondergebracht. Voor de uitbreiding moeten de perceelen met de nummers 598 tot en met 601 (afb. 4 en afb. 1) vóór October 1819, doch na 1815, waarin zij nog in de stedelijke registers ten name van particulieren voorkomen, door Curatoren der Universiteit zijn aangekocht. Voor de uitbreiding van de Houtstraat waren de perceelen in Wijk IV met de nummers 605 tot en met 608 vermoedelijk in het bezit van Curatoren. Volgens den door mij gevonden brief met schetsontwerp afbeelding 5 in het archief van het Rijksmuseum van Oudheden van Architect J. G. Reyers. (Raming f 250000.—) werd nog in December 1826 over een nieuw Museum van Oudheden onderhandelde. Naar aanleiding daarvan kunnen wij het tot stand komen van den vleugel langs de Houtstraat op ongeveer 1828 stellen. Bovengenoemde schets is met een brief van 5 December 1826 uit ‘s-Gravenhage verzonden met de schuit van 9 uren aan J. C. J. Reuvens, Professor te Leiden.

Van Professor Reuvens is een brief van Februari 1824 met eene schets van den plattegrond, begane grond en verdieping van genoemden vleugel in het archief van het Museum van Oudheden bewaard,

Deze tekening moet seldt worden afgeen van de tekening door den Architect Deyn v. d. H. v. d. H. v. d. H.

Afbeelding 5.

Schetsontwerp van 1826 van den voorgevel van een nieuw Museum van Oudheden.

waaruit blijkt, dat de ruimte Reuvens voor zijn museum toegewezen in 1820, te klein bleek te zijn. Hier volgt een uittreksel van het belangrijkste gedeelte van Bestek I en II, betrekking hebbende op de verbouwing van het Hof van Zessen 1818-1820, waaruit zal blijken, dat (zie art. 1 en 20 Bestek 11) van het mooie poortgebouw (afb. 3) de prachtige ingang, de zes kozijnen met de zich daarboven bevindende guirlandes en het geprofileerde plint enz. zonder de minste eerbied voor de historie of gevoel voor schoonheid, zijn weggenomen.

I

BESTEK EN CONDITIËN, naar welke de Ed. Gr. **Achthb. Heeren** Curatoren der Hooge-School van Leyden, onder nader Approbatie van Zijne Excellentie den Minister, voor het Publiek Onderwijs, de Nationale Nijverheid en de Koloniën, voornemens zijn, bij Publieke Besteding, den Minstinschrijvende, of **Eerst-**mijnende, in een massa, aan te besteden, het **amoveeren** van vier Huizen, staande in de Houtstraat binnen de stad Leyden, benevens het weder maken en opbouwen van een nieuw lokaal, ter plaatsing van de verzameling der Antieke en Pleisterbeelden, met de Leveranciën van alle daartoe vereischte Materialen en Bouwgereedschappen, nader bepaald en omschreven in de volgende artikelen.

SPECIALE CONDITIËN.

Artikel 1.

De Aannemer zal de vier Huizen, staande in de Houtstraat, en geteekend Wijk IV, No. 605, 606, 607,

en 608, voor zooverre dezelve zijn afgeteekend en aangewezen zal worden, tot de grond moeten afbreken enz.

GENERALE CONDITIËN.

Artikel 9. Tijdsbepaling.

De Aannemer zal gehouden zijn, aanstonds, na de bekomen approbatie der Besteding, te beginnen met het afbreken en ontruimen der oude gebouwen, het daardoor veroorzaakte open terrein met de noodige beschotten afzetten enz.; dat de fondamente[n] voor het nieuwe gebouw tot de hoogte der begane grond zijn opgewerkt, voor of op den 15 October 1819; **zullende** het geheele werk moeten afgemaakt zijn en in order worden opgeleverd voor of met den 1 October des jaars 1820.

II

BESTEK EN CONDITIËN, naar welke de Ed. Gr. Achth. Heeren Curatoren der Hooge School van Leyden, onder nader Approbatie van Zijne Excellentie den Minister, voor het Publiek Onderwijs, de Nationale Nijverheid en de Koloniën, voornemens zijn, bij Publieke Besteding, den Minstinschrijvende, of Eerst-mijnende, in eene massa, aan te besteden het **amoveeren** van eenige oude Gebouwen, staande aan het Rapenburg binnen de stad Leyden, gedeeltelijk uitmakende het gebouw, bekend onder den naam van het Hof van Zessen; benevens het weder maken en opbouwen van een nieuw **Locaal**, ter plaatsing van

het Museum van Natuurlijke Historie, met de Leveranciën van alle de daartoe benoodigde Materialen, Bouwgereedschappen en Arbeidsloonen, nader bepaald en omschreven in de volgende Artikelen.

N.B. DE GENERALE CONDITIËN, welke ook op dit Bestek van kracht en applicatie zijn, zijn te vinden, hier voor bij het Bestek voor het Locaal ter plaatsing van de verzameling der Antieke en Pleisterbeelden, en worden gehouden hiervoor te zijn geïnserieerd.

SPECIALE CONDITIËN.

Artikel 1.

De Aannemer zal de oude Gebouwen, staande aan de beide zijden van de voorgevel aan het Rapenburg, voor zooverre die zijn afgeteekend en nader zullen worden aangewezen; welke zijn, aan de zijde van de Langebrug het gebouw bekend met de naam van koetshuis, paardenstal, en oude keuken, tot aan het binnenplaatsje achter de groote zaal, zamen uit de voorgevel gemeten eene lengte van nagenoeg 98 voeten, breed $21\frac{1}{2}$ voeten en aan de zijde naar de Houtstraat een woonhuis, de scheidsmuur en verdere getimmerten over 2 plaatsen, tot aan en met de achterkamer van het huis bewoond door Mevrouw van Langen, en het achterste gedeelte van het daar nevenstaande huis, tot aan of tegen het Hof van Zessen, zijnde uit de voorgevel gemeten eene lengte van nagenoeg 88 voeten en breed $17\frac{1}{2}$ voeten, tot de grond toe moeten afbreken, en geheel ontruimen; vervolgens de kap en het bovenste gedeelte van het tegenwoordige Beelden-Kabinet, aan de zijde

naar de plaats, tot op het architraaf, dat op de pilasters legt, en aan de zijde naar het Rapenburg of de straat, tot op $15\frac{1}{2}$ voet uit de grond, of wel tot onder en met de Kapiteelen der Pilasters, moeten afbreken; het wulf, boven den'in- of doorgang ge-
 > heel moeten wegnemen, de *kozijnen en ornamenten* uit de gevel moeten wegnemen en digtstoppen, en veranderen naar aanleiding der teekening (die ik helaas niet heb kunnen vinden).

Artikel 6.

Pannendak.

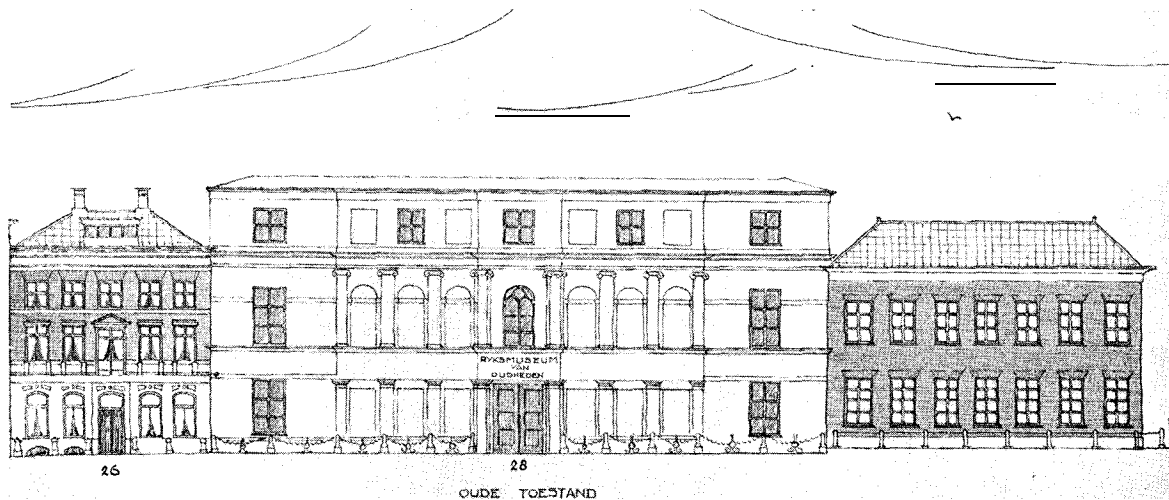
De kap naar behoren betingeld en gelat zijnde, zal de Aannemer *de voorzijde naar het Rapenburg*, als ook de drie zijden naar de binnenplaats en alle de afgespannen of zoogenaamde wolfenden, moeten dekken met de beste blaauwe Rijnsche pannen.

Artikel 20.

Verandering der voorgevel.

De voorgevel aan het Rapenburg, voor zooverre dezelve volgens aanwijzing moet blijven staan, zal naar aanleiding der teekening veranderd moeten worden, als: *de kolommen aan de beide zijden van den ingang zullen geheel moeten worden weggenomen*, en het oude plint geheel worden uit- of weggebroken, vervolgens in zijn plaats worden gesteld een blaauwsteenen plint, breed 2 voet 4 duim, en dik, dat hetzelfde $1\frac{1}{2}$ duim voor de pilasters uitkomt, en genoegzaam onder of in het metselwerk digt kan werken, zijnde 6 duim, en lang als de geheele uitgestrektheid van dit werk, dan in plaats der weg-

gebrokene kolommen stellen 2 vlakke biksteen of **Bentemer** pilasters, dik en breed als de anderen, onder alle deze pilasters op voornoemd plint te stellen dito bazementen, $\frac{3}{4}$ duim voor en buiten de pilasters uitkomende, en, na de *beelden en verdere ornamenten boven den ingang en uit den gevel weggebroken te hebben*, op de pilasters stellen de *noodige kapiteelen* van bik- of **Bentemer** steen, naar aanleiding der teekening; genoemde in- of doorgang, op deze pilasters te sluiten of te dekken met een eiken bint of **latij**, zwaar en lang als noodig bevonden en nader zal geoordeeld worden; in het midden der breedte van de nieuw op te metselen zijvleugels te stellen, op gelijke hoogten boven de vloer, als de kozijnen aan de plaats, twee **schuif**-kozijnen met ramen en blinden voorzien, hoog $10\frac{1}{2}$ voet, breed 6 voet, op **steen**en dorpels, of in alles gelijk aan de zoo even genoemde kozijnen aan de plaats; boven deze kozijnen, en de te voren genoemde kapiteelen, het nieuwe metselwerk gelijk op te werken tot de hoogte van 19 voet boven het gestelde peil, alles naar aanleiding der teekening; vervolgens langs de geheele uitgestrektheid der gevel in en op dezelve, en met genoegzame **vast**-gegoten blinde ankers voorzien, te werken een fraai bewerkte cordonlijst van **blauwe** Socijnsche of **Bentemer** steen uit den afbraak, zwaar 8 à 12 duim, lang 42 voeten; en 8 à 16 duim, lang 70 voeten, waarvan het profiel nader zal worden opgegeven; op deze lijst van gemetselde steen te maken een plint, breed 7 duim of 4 lagen, aan te leggen als tot het opmetselen der pilasters en nissen tusschen dezelve, naar aanwijzing der teekening, zal vereischt worden; in het opmetselen van dit werk zullen de

Afbeelding 6.

Museum van Oudheden, oude toestand naar eene **penteekening** van Leo K. Zeldenrust in het Gemeente archief van Leiden (1938).

lijstjes op het plint, welke onder de pilasters komen en van bik- of Bentemer-steen gehouden moeten worden, elk met één daarin vastgegoten anker voorzien, worden vastgewerkt; dan de kapiteelen of deze pilasters (die uit de afbraak voorhanden zijn, kunnende gebruiken) van Bik- of Bentemer-steen, naar de order gehakt, gesteld en vastgemaakt zijnde naar behooren met blinde ankers, of in de muur gewerkte koppelijzers.

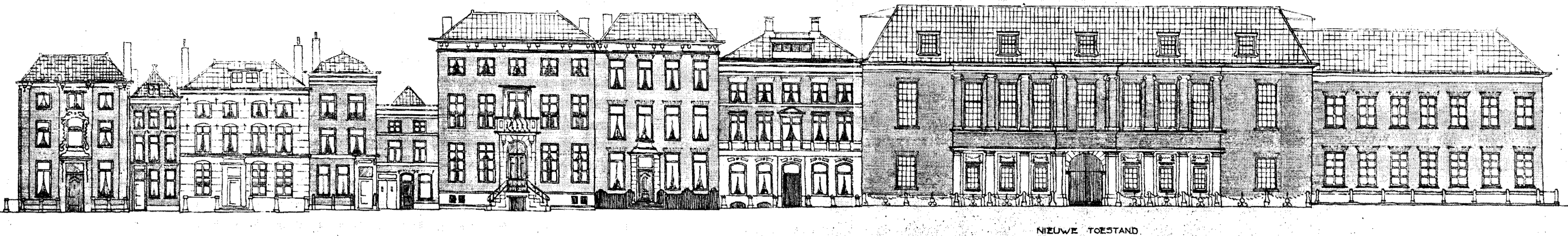
DE VOORGEVEL.

Uit eene vergelijking van de afbeelding no. 3 (Hof van Zessen 1788) met de gevelpartij, zooals die op afbeelding 6 is geteekend, valt te zien, dat mede in den nieuwen toestand van 1820 (zie art. 1 van Bestek II) de vroegere ter weerszijden gelegen gebouwen zijn opgenomen; links bood het perceel Anna Jansdr., weduwe Louris Symonsz; goutslager, bekend onder den naam van koetshuis enz. hiertoe gelegenheid, hetwelk van 1639 af met het Hof van Zessen in één hand had behoord. Ter rechterzijde kon dit door verwerving van de perceelen 598—601 (waarvan een perceel bewoond door mejuffrouw van Langen), die boven zijn genoemd.

Men kan uit bedoelde vergelijking tot deconclusie komen, dat de architect bij het ontwerpen van den gevel aan het Rapenburg (wat betreft de middenpartij) geïnspireerd is geweest door de galerij (met verwaarloozing van de poort) van het oude Hof van Zessen; vandaar de voortzetting van de pilasters en nissen van de verdieping. Het is van belang, dat de in art. 1 van Bestek II beschreven breedte van $21\frac{1}{2}$ voeten voor den linkervleugel en eene breedte van $17\frac{1}{2}$ voeten voor den rechternvleugel, gemeten uit de

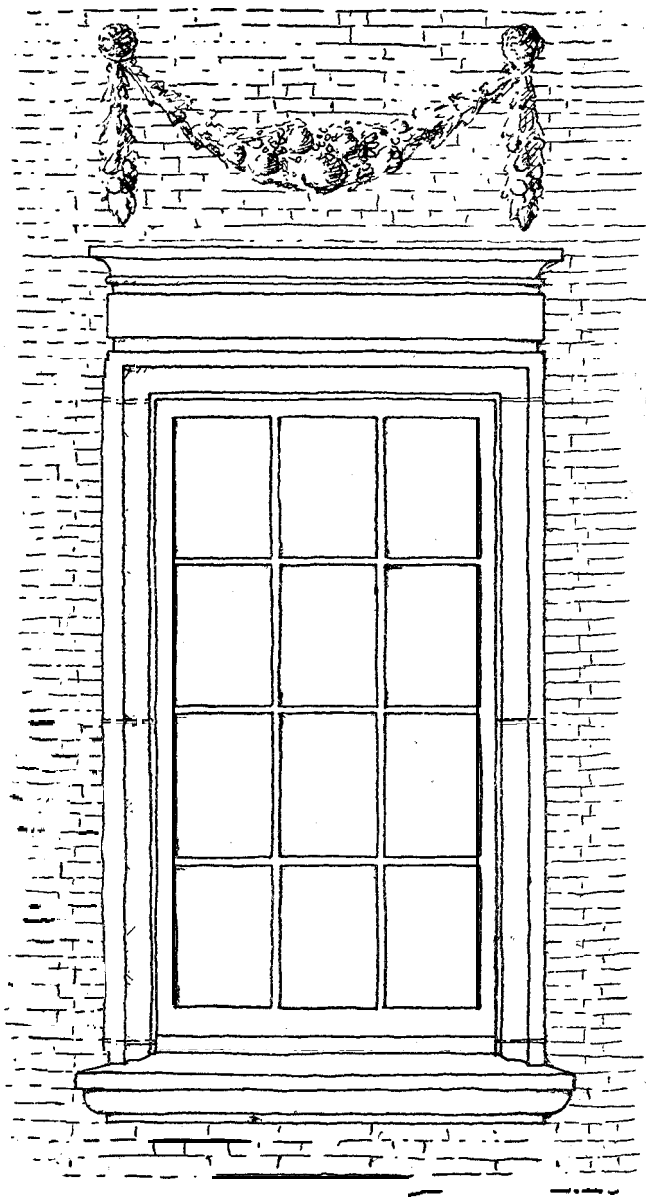
buitenste zandsteen pilasters van het oude Hof van Zessen, op enkele centimeters na, overeenkomt met den tegenwoordigen toestand. Uit bovenstaande gegevens, ontleend aan het rapport en Bestek II, is het bewijs geleverd, dat in 1820 bedoeld front van het Hof van Zessen (en aanbouw van de vleugels) met eene verdieping is verhoogd en over de geheele breedte (lengte) een kap is aangebracht. Het schijnt echter uitgesloten, dat al de perceelen 598–601 (zie afb. 1) in den rechtervleugel van de gevelpartij 1820 (naar de zijde van de Houtstraat) zijn verwerkt. Verder moet men de mogelijkheid niet uit het oog verliezen, dat de rooilijn van de Houtstraat in 1826 of 1828 is uitgelegd, waardoor het gebouw (naast het front van 1820) met 7 raamkozijnen langs het Rapenburg uitgebreid werd. Wat met de vier genoemde perceelen, (598 tot en met 601), precies is gebeurd, viel bezwaarlijk na te gaan. In 1792 werd 598 voor f 1700.— getransporteerd, no. 599 in 1806 voor f 350.—, no 600 in 1812 voor f 400.— en no. 601 in 1807 voor f 410.—, alle aan particulieren. Naar uit het bestek van 1820 blijkt waren zij toen reeds voor het museumdoel aangekocht; hoe deze nummers naderhand op de oude kadastrale kaart in het gemeentearchief (prentverzameling no. 326, wijk 4) op de gansche oorspronkelijke museumfront zijn overgebracht, is niet duidelijk geworden.

Wij mogen dit beknopte overzicht van het ontstaan en den groei van het Rijksmuseum van Oudheden uit het oude „Hof van Zessen” besluiten met er onze voldoening over uit te spreken, dat de voor-gevel van het Museumgebouw thans ontgaan is van de ontsierende stuc laag, die men vermoedelijk omstreeks 1856 heeft aangebracht. Het hierbij op af-

Afbeelding 7.

Ontwerp van de restauratie van den voorgevel van het Rijksmuseum v. Oudheden met de gevels langs het Rapenburg tusschen Langebrug en Houtstraat.

Afbeelding 8.

Kozijn met guirlande van de middenpartij van den voorgevel:
uitvoering in zandsteen.

beelding 7 ¹⁾) weergegeven ontwerp, met de uitvoering waarvan thans reeds een aanvang is gemaakt door het inzetten van de hierbij behorende 6 lichtkozijnen (zie afb. 8), geeft een indruk van het streven om de fraaie architectuur van het „Hof van Zessen” in den voorgevel van het Rijksmuseum van Oudheden weer tot haar recht te doen komen.

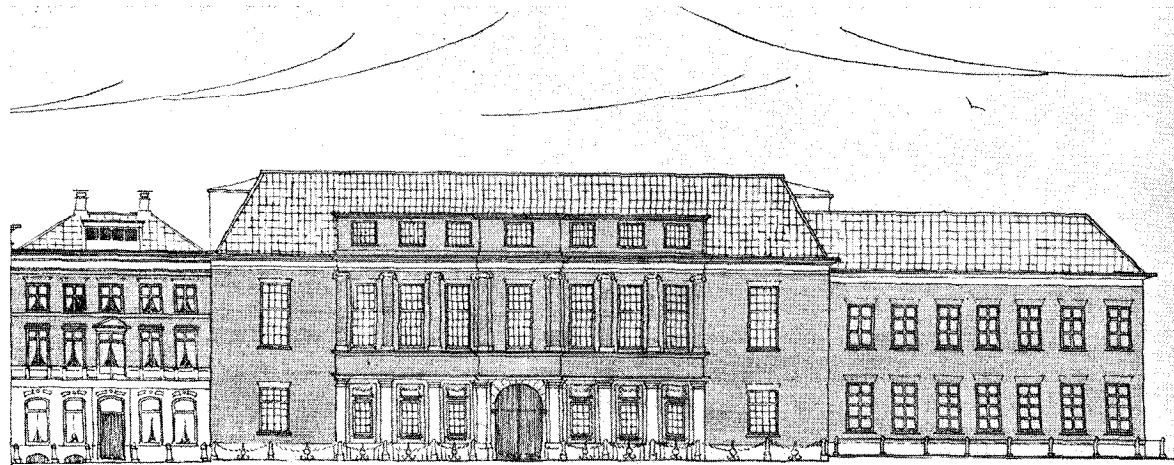
Met het oog op de inrichting van de museumzaal op de tweede verdieping bleek het gewenscht nog een tweede plan (afb. 9) in te dienen, waarbij een kap met atique is aangebracht. De schrijver hoopt echter, dat het mogelijk zal zijn toch tot uitvoering van het eerste plan over te kunnen gaan ²⁾). Bij verschijning van dit artikel is de beslissing daarover nog niet gevallen.

Leiden, September 1945.

C. J. KORTENBACH.

1) Zie afbeelding 7 voor pag. 91.

2) Met den schrijver hoopt het Bestuur van Oud-Leiden dat Plan 1 toch nog uitgevoerd zal worden.

NIEUWE TOESTAND

Afbeelding 9.

Ontwerp (2e Plan) van de restauratie van den voorgevel van het Rijksmuseum van Oudheden.

Over „Het Oude Koningshuis” te Sassenheim en over zijn vroegere bewoners

*Ornanda est enim dignitas domo, non ex
dotno tota quaerenda: nec domo dominus,
sed domino domus honestanda est.*

(Cicero, de officiis, L. 1, Cap. XXXIX, 139).

De Sassemische Bloembollen-reiziger, die — door den oorlog in Amerika opgehouden — na het staken der vijandelijkheden naar zijn landelijke penaten terugkeert, zal, wanneer hij op één zijner eerste dorpswandelingen „Het Oude Koningshuis” passeert, dit blokvormig heerenhuis, waaromheen zoovele fantastische en geheimzinnige jeugdverhalen gezweefd hebben, geheel gemetamorfozeerd aantreffen; de verwaarloosde toestand, die jaren vóór zijn vertrek naar Yankeeland over het huis lag, is thans verdreven door een algeheele restauratie.

In den vóór-gevel zal hij een wapen-steen zien ingemetseld, die het jaartal 1628 vermeldt; door een steelschen blik in het huis zal hij echter alles gemoderniseerd vinden¹).

„Bij extract authentijcq uijt seeckere voorwaerden ende acte van verkoopinge aen mij Secretaris van Sassenheim overgelevert, blijktt dat Jonchr. Johan van Egmont van der Nieuwburgh, gecommiteerde

ter vergaderinge van de Raet van Staten der Ver-
eenighde Nederlanden, als bij de Ed: hove van Hollant
gesteld sijnde tot curateur over den persoon van
Nicolaes Dragon, mitsgaders administrateur over
desselfs ende sijn huijsvrouwen goederen, vermogens
d'acte van curateele, van dato den XX^{en} November
1675, mitsgaders d'ampliatie vandien van dato den
XIII^{en} december des voorleden jaers 1676, op den XXII^{en}
Januarij 1677 binnen der Stadt Leijden int open-
baar vercoft heeft aen Mevrouwen Elisabeth Maria
ende Emelia Loijsa beide gebooren princessen van
Portugael, een hofstede genaemt het huijs Ter Nieuw-
burgh, met een speelhuijsge, speelthuijnen, boomgaerden,
vijvers, laen, chingels, koetshuijs, stallinge, bouwhuijs,
bargh, schueren, ende andere getimmertens met eenige
landerijen t'samen groot XXIII mergens, 1 hont, XL roe-
den, staende ende gelegen in den Ambachte van Sassen-
hem, om een somme van drijentwintich duijsent en
vijftich guldens waarop verhooght vijf hondert ses ent'
seventich gulden, vijf stuijvers over het bedongen rant-
soen tot een halve stuijver van de gulden; comt int
geheel drijentwintich duijsent ses hondert sesen-
twintich guldens, vijff stuyvers, daarvan de XLe penning
beloopt een somme van vijff hondert negentich guldens,
derthien stuijvers, twee penningen, die bij mij Secretaris
voornt. ontfangen is op den XXII^{en} Junij 1677.. . . ."2)

Het hierboven (niet in extenso) afgeschreven koop-
contract geeft vooreerst aanleiding iets te zeggen
over den naam van het voorwerp der verbintenis.
De hofstede wordt aangeduid als „Huijs ter Nieuw-
burgh... staende ende gelegen in den Ambachte van
Sassenheim”. De naam Nieuwburgh staat nog ver-
meid in 1697 op de „Hooft chaerte van Voorhout
sijnde daerinne afgebeeld de landen die de Arme

Weesen der Stadt Leijden in Voorhout voorss. **com-peteren**"³⁾). Onder de eigenaars van landerijen enz. gelegen aan den straatweg 's-Gravenhage-Haarlem anno 1768 komt B. A. van Assendelft voor, als eigenaar van het „Huis te Nieuwburg" te Sassenheim⁴⁾).

Vanwaar komt de naam „Nieuwburgh"? De reeds boven vermelde wapenstein kan hier waarschijnlijk de oplossing geven. Immers, overhuifd door een bos **veeren**, samengedrongen in den vorm van een pijnappel, bestaat de steen verder uit twee wapens. Het **mannen-wapen** wijst naar de Alkmaarsche **burgemeesters-familie** Van Egmond van de Nijenburch : gevierendeeld Egmond met Arkel, met als hartschild de leeuwen uit het Geldersche wapen ⁵⁾). Het vrouwenwapen liet zich niet **ïdентificeeren**: het vertoont een golvende balk, waarboven drie sterren en waaronder drie schelpen.

De publicaties over de familie Van Egmondgeven geen uitkomst met betrekking tot de vraag welke Egmond indertijd — rond 1628 — dit huis te Sassenheim heeft laten bouwen⁶⁾).

Ook al indien deze steen van 1628 afkomstig is — en voorshands lijkt het pretentius hieraan te twijfelen — bestaat er toch wel reden tot twijfel of hij óóit, vóór de restauratie van 194311944, inhaerent is geweest aan het (tegenwoordige) Koningshuis, dat na de ontleistering enz. den indruk geeft te zijn gebouwd in het midden of in de tweede helft der 17e eeuw en, bij een verbouwing, een nog lateren (18de eeuwschen) vorm heeft gekregen. De steen, die ongetwijfeld in 1628 voor de — toenmaals nog uitgestrekte — bezitting Nieuwburgh werd gehouden, is in den loop der tijden, tengevolge van groote verkavelingen en inkrimpingen van den eigendom, waarschijnlijk in den zeer nabijen omtrek aan het zwerven

geslagen en tenslotte — in 1944 — gaarne en liefderijk opgenomen in den gevel van het tegenwoordige Koningshuis.

Het tegenwoordige „Koningshuis” zal een uitermate mager — en verbouwd — overblijfsel zijn van het voormalige grandiooze Nieuwburgh cum annexis, zooals het in 1677 verkocht werd „aen Mevrouwen Elisabeth Maria ende Emelia Loijsa beijde gebooren prinsessen van Portugael”⁷⁾.

Deze Elisabeth Maria en Emilia Louise waren dochters van Emanuel 11 en van Johanna van Hanau, zoodoende kleindochters van Emanuel I (van Portugal) en van Emilia van Nassau, derhalve achterkleindochters van Willem I en van diens tweede gemalin, Anna van Saksen.

Ter noodzakelijke familie-oriënteering blijkt de navolgende, eenigszins uitgebreide „Portugal”-geschiedenis onvermijdelijk.

Na de roemrijke regeeringen van Emanuel den Groote en van Joannes III kwam het bewind in Portugal aan den driejarigen Sebastiaan, later opgevolgd door diens oud-oom, den 66-jarigen Kardinaal Hendrik (zoon van Emanuel den Groote), die, na een regeering van circa anderhalf jaar, in 1580 kwam te overlijden.

Zeven personen dongen naar de erfopvolging, onder wie Don Antonio van Crato. Deze pretendent (overgrootvader van Elisabeth en van Emilia Louise) maakte aanspraak op den troon, wijl hij de zoon was van Lodewijk, hertog van Beja, derden zoon van Emanuel den Groote. Don Antonio behoorde slechts één bewijs te leveren: dat hij de wettige zoon was van zijn vader Lodewijk. Dit bewijs kon echter niet geieverd worden, daar o.a. Antonio in

het testament zijns vaders een onechte zoon werd genoemd. Antonio schikte zich niet zoo lijdelijk in zijn lot als de overige teleurgestelde pretendenten. (Met uitzondering van zijn concurrent Philips II van Spanje, die tenslotte — dank zij de krijgsverrichtingen van Alva — de kroon van Portugal bij die van Spanje voegde). Antonio's aanhangers riepen hem in 1580 te Santarem tot koning uit; zijn te hooi en te gras samengeraapt legertje werd door Alva verslagen. Antonio ontkwam op een Nederlandsch schip naar Calais. Hij stierf in 1595 en liet twee zoons na, Emanuel I en Christoffel, die hun jongelingsjaren doorbrachten in Frankrijk en Engeland. (Wie Antonio's gemalin geweest is, schijnt niet achterhaald te kunnen worden). In April 1597 kwamen beide jongelui naar de Nederlanden, om te trachten aldaar dienst te nemen in het leger van Prins Maurits⁸⁾.

De gebroeders streken neer in den Haag, verkeerden onder de voornaamste families en kregen toegang tot het Hof, Emanuel raakte verliefd op Emilia van Nassau, volle zuster van Prins Maurits. Deze wilde echter van een huwelijk tusschen Emilia en den Portugeeschen Prins niets weten. Volgens Pieter Bor⁹⁾ hield Maurits zijn zuster voor: „dat den Prince Emanuel een verdreven Heer was / die gheen middelen ter werelt en hadde / dat hij Roomsche Catholijck was: daer tegen sij professie dede van de Ghereformeerde Religie / sulcks dat hij hier niet en soude kunnen tot advancement komen / ofte geemploijeert worden. Dat oock gheseijt was / dies actie daerom tot het Rijk van Portugael weijnich geestimeert werde. Datse daerom soude willen dencken op de digniteijt van haar Huijs / daer uijt sij gecomen was / en sulcke imaginationen uijt haer sinnen stellen ende laten varen /

ende haer van de conversatie (soo vele mogelick was) afhouden. Twelck sij ten besten dissimulerende / nochtans de frequentie bleef onderhoudende. Daer uijt volgde / dat noch voor 't vertreck van sijn Excellentie te Velde / aensoeck van dit Houwelick gedaen werde. Daer op sijn Excell. voor antwoorde gaf: Dat hij op sulcken sake gheen consideratie en konde nemen / voor en al eer Don Emanuel sijn Moeder soude hebben genoemd / ende bewesen dat sijn Vader de selve hadde getrouwt / al eer hij daer van was geboren”.

De broederlijke sermoenen mochten niet baten: het huwelijk werd toch (7 November 1597) gesloten. Van Meteren ¹⁰⁾ verhaalt verder: „so heeft sij hem tegen alle haer vrienden danck ende weten / secretelijck getrouwt voor ghetuijghen / het welcke als de Staten Generael ende de vrienden sochten (te spade) noch te verhinderen / is sij doodt sieck geworden / ende alsoo Prince Mauritz uijt het legher in den Hage quam / heeft men se beijde / sonder dat hij sijn Suster heeft willen sien ofte spreekken / uijt den Lande ghesonden / hen daerna onthoudende te Wesel: alsoo werden Prince Maurits victorien ghetempert met huijselijck verdriet.”

Het jonge paar trok naar de Duitsche grensvesting Wesel (1597), om zich vervolgens te vestigen in Delft. Na dien verbleven zij op het kasteel te Wychen ¹¹⁾.

De financiën van Emanuel en Emilia waren nimmer 'rooskleurig; de acten der Staten Generaal, de Ordonnantieboeken, de domeinrekeningen en andere bescheiden in de archieven leveren — volgens Mulder — van hun aanhoudend geldgebrek op honderden plaatsen het bewijs ¹²⁾.

De aanvankelijk vergramde Maurits zorgde nu voor

een apanage. Een gedeelte der uitgestrekte gebouwen van het St. Agathaklooster te Delft werd — door zijn intermediair — aan Emilia's gezin afgestaan. De resolutiën van Delft vermelden, dat „den 29en January 1663 verschenen is den Heere Raats Heere van den Hogen Rade Mr. Lepaerd de Voogd te kennen gevende, dat Mevrouw de Wed. en Douairière Princesse van Orange (nl. Louise de Coligny) hem versogt heeft, dat hij alhier bij mijnen Heeren Burgemren wilde verschijnen en van haar excel. wegen versoeken, dat Mevrouw de Princesse van Portugal met haar excl. Heere den Prince van Portugal en haarls. Familie gegunt soude werden te bewonen in 't Hoff eertijds geweest sijnde Agaten Convente het quartier dat voortijds bij haere genade de Gravinne van Meurs bewoont is geweest seggende onder anderen propoosten dat Mevrouw de Princesse van Oraingen hadde verclaert dat sijner excel. den Heere Grave Maurits van Nassau enz. 't selve seer aangenaam soude wesen ja dat deselve sijne excel. soo dankelijk soude nemen, als oft het hem sijner excel. selver gegunt waere, waarop mijnen Heeren Burgemren voornt. naar voorgaande deliberatiën, geconsenteerd hebben, dat de voren verhaelde vrouwe Princesse van Portugaal met haeren Heere en man den Prince van Portugaal en haarl. familie het voorn. quartier int Hoff daar de vrouwe Gravinne van Meurs inne gewoont heeft, sal mogen bewonen tot weder seggen van mijn voorn. Heeren Burgemren.." 13)

Ofschoon voor geprebendeerde Jonkvrouwen overigens steeds de bepaling van kracht bleef, dat de prebende bij huwelijk verloren ging, was er tóch een uitzondering gemaakt voor de gehuwde Emilia, aan wie uit de goederen der adellijke abdij van

Rijnsburg een prebende werd uitgekeerd van 1950 ponden ¹⁴⁾.

Bij zijn dood (1625) had Prins Maurits aan Emilia een jaargeld vermaakt van f 7500.—; aan elk harer zonen f 2000.— en aan elk harer dochters f 1000.— per jaar.

In 1626 scheidden Emilia en Emanuel en verlieten de Nederlanden.

Met zijn beide zoons — Emanuel II en Christoffel — ging Emanuel naar Brussel en liep over naar de Spaansche zijde.

Emilia trok (op bijna zestigjarigen leeftijd) naar Genève met haar zes dochters: Maria Belgica (geschaakt en gehuwd door den „noga!'' levenslustigen Johan Theodore de Croll, baron de Prangins; zij hadden zes kinderen), Emilia Louise (ongehuwd), Anna Louise (ongehuwd), Juliana Catharina (ongehuwd), Eleonora Maurice (gehuwd met George Frederik van Nassau-Siegen; overleed kinderloos) en Sabina Delphica (ongehuwd). Emilia nam haar intrek te Genève in een huis, dat — volgens Mulder — nog in 1886 den naam droeg van le *Chateau royal*; vervolgens betrok zij een huis, dat tevoren bewoond was geweest door Agrippa d'Aubigné. Agrippa behoorde tot de geregelde gasten van Emilia en wist de gastvrijheid te reciprocereen: „hij ontving met de hoofschheid van een edelman van den ouden stempel Emilia Van Portugal, Prins Maurits' zuster, en gaf haar ter eere een feest, waar hij haar muziek en verzen, door hem gecomponeerd, deed voorspelen" ¹⁵⁾.

Op 16 Maart 1629 overleed Emilia en werd begraven in de kathedraal van Genève.

De wonderlijk avontuurlijke Emanuel stierf op 22 Januari 1638 te Brussel. Kort na Emilia's dood was

hij — op zestigjarigen leeftijd — hertrouwd met Donna Louisa d'Osorio.

Zijn vijf ongehuwde dochters -- Maria Belgica was inmiddels getrouwd — verlieten Genève en reprati-eerden in 1630: voorloopig vestigden zij zich te Delft.

Behalve dit vrouwelijk sextet leefden nog de beide zoons, Emanuel II en Christoffel, welke laatste ook wel „Louis Guillaume” genoemd werd.

(In 1647 waren de gebroeders tegenwoordig bij de begrafenis van Frederik Hendrik. Mr. Dr. Eysten ¹⁶⁾ drukt een prent af van Pieter Nolpe ~~naar~~ naar een tekening van Pieter Post — waarop, aanstonds achter „Sijne Hoogh.” (nl. Prins Willem II) in de lijkstatie loopen „Don Guillaume, Prince van Portugael en Don Emanuel, Prince van Portugael”).

Emanuel II was reeds ‘in 1619 door zijn oom Maurits aangesteld als gouverneur van het prinsdom Oranje. Eysten ¹⁷⁾ noemt hem onbeduidend; Mulder ziet als oorzaak van zijn terugroeping — in 1623 — zijn flair om grove verteringen te maken ¹⁸⁾.

In 1628 trad hij, als „broeder Felix”, in de Orde der ongeschoeide Carmelieten, blijkbaar zéér tegen den zin van zijn vader, die niet kon nalaten van zijn monnik-zoon te schrijven: „moine frère Felix, ou Infélix pour mieux dire, qui contre ma volonté s'at fait moine.”

Emanuels kloosterneigingen waren echter niet van langen duur: reeds in 1633 hing hij zijn pij aan de kloosterpoort; in 1634 ging hij zelfs over tot de Hervormde leer. In 1646 huwde hij Johanna, gravin , van Hanau, dochter van Albert, graaf van Hanau zu Muntzenberg en van Ermgard, gravin van Ilsenburg.

Rijkdom aan dochters erfde Emanuel van zijn ouders : uit zijn huwelijk werden vier dochters

geboren, nl. Wilhelmina Amalia, Elisabeth Maria, Emilia Louise en Christine Delphine.

Ook het permanent ouderlijk geldgebrek schijnt zijn erfdeel geweest te zijn. Zijn vrouw Johanna bericht, bij een verblijf in den Haag (1651), aan de voogden van den jongen Prins Willem III, dat zij „vervallen is in groote miserie ende armoede, ende dienvolgens verscheyden schulden alhier gemaect, over sulcx van hier niet en can vertrecken sonder Uwe Hoocheden uijt medogentheijt gelieven goeder-tieren haer te begenadigen met de somme van een duijsent Car. gul.” Aan dit verzoek werd voldaan: Johanna krijgt de gevraagde som, maar bovendien een advies: „ . . . midts dat naer desen Hare Hoocheden niet meer over soodanige versoecken sullen mogen worden gemolesteert.”

Met toestemming van zijn vóogden geeft de minderjarige Willem 111 (in 1663) duizend gulden aan Johanna „tot eene assistentie in haren becommerlijcken staet off jegenwoordige ongelegenheijt” ¹⁹⁾.

Op 27 October 1666 overleed Emanuel II te Delft en werd aldaar in de Waalsche kerk begraven ²⁰⁾. Zijn vrouw Johanna stierf op 13 September 1673.

Slechts twee dochters overleefden haar ouders, nl. Elisabeth Maria en Emilia Louise, die in 1677 het „Huijs te Nieuwburgh” te Sassenheim kochten.

Slechts korten tijd hebben de beide zusters samen gewoond; Elisabeth Maria huwde, op 11 April 1678, Adriaan Baron van Gent, bevelhebber in het leger der Staten. Uit dit huwelijk werden drie dochters geboren: Johanna Emilia Louise, Egeria Adriana Sibilla en Antoinette Albertine Frederica. De geldelijke omstandigheden waren zeer zorgvol ! Het weinig ge-

lukkige huwelijk liep uit op echtscheiding in (circa) 1702. Baron van Gent overleed in 1711.

Op 1 Mei 1702 huurde Elisabeth, als Baronesse van Gent, een huis in de Nobelstraat in den Haag van Jacob van Kinschot ²¹⁾).

De douairière woonde in 1711 in een huisje op den Hofsingel met haar beide dochters Johanna Emilia Louise en Egeria Adriana Sibiila, weduwe van Baron van Hompesch ²²⁾).

De verhouding tusschen de ongehuwde Emilia Louise en haar zuster Elisabeth Maria schijnt — naar onderstaande acte — niet altijd gunstig te zijn geweest.

Op 15 Maart 1689 verscheen voor Schepenen en secretaris van Delft „de Doorluchtige en Hooggeboorne Furstinne Emilia Louisa geboorne Princesse van Portugael, sigh metterwoon jegenwoordigh binnen dese stadt onthoudende, aen handen van ons Schepenen en Secrs. voornt exhiberende en overleverende seecker papier, in folio met groene sijde toegehecht op vier plaetsen toegesegelt met het cachet van haare Furstelijcke Genade, het welcke haare Furstelijcke Genade verklaerde bij haar onderteekent en het eerste bladt van dien geschreven te zijn op een be hoorlijk segel: waer inne dan mede verklaerde begrepen te zijn haare testamentaire dispositie en uijtterste wille. . . . Ende heeft noch eerstelijck haare meer hooggemelte Furstelijcke Genade verklaert gelijk haar Furstelijcke Genade verklaert bij desen, dat bij desselfs sieckte ofte affsterven Heer Adriaen Baron van Gent nochte desselfs Gemalinne sich met haar boedel ofte goederen niet en sullen hebben te bemoeijen” ²³⁾).

De douairière overleed in 1717; haar zuster Emilia

Louise stierf ongehuwd te Berg op Zoom op 8 Juli 1731.

Na deze res et gesta van de Portugeesche familie moge nog een en ander hieronder volgen over de koop-quaestie ten aanzien van het „Huijs ter Nieuwburgh”.

Dr. N. Japikse schreef ²⁴⁾ in 1933: „Een enkelen keer komt Portugeesche familie, afstammelingen van Emilia van Nassau en prins Emanuel van Portugal, ten. tooneele. Een harer, prinses Elisabeth Maria, bezocht in 1678 den Prins te Antwerpen en huwde kort daarna een overste van een infanterieregiment, Adriaan van Gent, zeer tegen den zin van den Prins, die aan Prinses Juliana, haar moeder²⁵⁾, schreef, dat „un tort irréparable à elle mesme et à sa Maison” te achten, wat niet verhinderde — of misschien juist ten gevolge had — dat de „vieille folle”, zooals Huygens haar betitelde, hem (nl. Willem III) bij haar dood in 1680 tot universeel erfgenaam benoemde, waardoor Willem III in het bezit van het huis te Sassenheim kwam. Of het overigens een voordeel@ leaat geweest is? Willem III schijnt zijnerzijds eenige liberaliteit betoond te hebben aan twee andere prinsessen dezer zeer uitgebreide en niet bemiddelde familie en zette daarmede de traditie van ondersteuning, reeds door Maurits ten gunste van zijn zuster aangevangen, eenigermate voort; hij deed dit ook met een jaargeld van f 2000.—, dat hij in 1680 onder zekere voorwaarden toekende aan Emanuel Eugene, kleinzoon van Emilia.”

Elders en later ²⁶⁾ schrijft Japikse: „De Portugeesche verwanten zijn in den Haag niet heelemaal vergeten, maar we kunnen ze toch verder verwaarloozen. Alleen Juliana Catharina, prinses van Portugal, zesde

dochter van prinses Emilia, noem ik even, omdat zij bij haar dood (1680) Willem III tot universeel erfgenaam benoemde, waardoor hij eigenaar werd van het huis te Sassenheim; maar dit voordeeltje liet hij aan leden dezer familie."

De navolgende veronderstelling is nu zéér waarschijnlijk :

Op 22 Januari 1677 werd het huis gekocht ten name van Emilia Louise en Elisabeth Maria. De koop zal echter geschied zijn ten faveure van Juliana Catharina, die het huis liet zetten op naam van haar nichten, dochters van haar broer Emanuel II. (In 1677 waren alle zusters van Juliana Catharina reeds overleden, zoodat zij niet meer door Juliana konden bedacht worden). Volgens Japikse²⁷⁾ is een brief aanwezig — (in het Oranje Nassau-Archief?.) — waarin Juliana schreef: „uyt mijn huijs te Sassenheim*“.

In 1680 blijkt echter, dat Juliana haar geheele vermogen — ook het „huijs te Sassenheim"! — vermaakt heeft aan Willem III. De beide nichten waren derhalve uitgeschakeld! Dit kon een gevolg zijn geweest van de seniele wispelturigheid van Juliana — Huygens Jr. noemt haar toch „la vieille folle" —, maar hoogstwaarschijnlijk is hieraan niet vreemd haar geringe ingenomenheid met het huwelijk, dat nicht Elisabeth Maria op 11 April 1678 sloot met Baron Adriaan van Gent.

Willem III kreeg dus in 1680 het huis, waarin hij — volgens Japikse²⁸⁾ — „nóóit gewoond heeft". (Zooals later blijken zal, liet hij het in 1700 verkoopen). Hij ondersteunde — als compensatie? — de beide prinsessen en — juist in 1680 — kreeg Emanuel Eugène, tweede zoon van Christoffel, een jaargeld. (Priester geworden overleed Emanuel Eugène

Hier volgen twee tabellen naar aanleiding van den Portugal-Nassau-tak:

A.

Emanuel de Groote (van Portugal)

1495—1521

Lodewijk hertog van Beja

Anton van Crato (2) Anna v. Saksen X
overl. 1595 1544--1577

Willem I X (4) Louise de Coligny
1533-1584 1555-1620

Emanuel I X Emilia v. Nassau Maurits Fred. Hendrik X Amalia v. Solms
1568—1638 1569—1629 1567—1625 1584—1647 1602-1675

Emanuel II X Joh. v. Hanau Willem II
1600—1666 overl. 1673 1626—1650

Adr. v. Gent X Elis. Maria Emilia Louise Willem III
1648-1717 1649--1731 1650—1702

B. EMILIA X EMANUEL I

Joh. v. Hanau X Emanuel II Christoffel (zes dochters, o.m.) JULIANA CATHARINA

Elis. Maria Emilia Louise N. de Montéléone

Ferdinand Alexander EMANUEL EUGÈNE
overl. 24 Dec. 1668 overl. 16 Sept. 1687

op 16 September 1687; met hem stierf de laatste prins van Portugal, afstammeling van Anton van Crato).

„Ick Werner Cleuters provisioneel Schout des Ambagts van Sassenheim doe kond, ende kennelijk, dat voor mij ende voor Cornelis Dircxs ‘Verschoor ende Jacob Jans van der Werff Scheepen desselven Ambagts als getuijgen ten desen versogt gecomen ende verscheenen is, den WelEdelen Heer Willem van Schuijlenburch, Raed ende Griffier van Zijne Coninklijke Maijesteijt van Groot Brittaigne, als bij de Ed. Mog. Heeren Raeden en Reecken. — van Hoogst ged. Maijesteijt specialijck geauthoriseert,’ tot het opdraegen van de naargemelte hofstede ende landen, vermogens extract uijt het register van de notulen van welgemelte Heeren raden en reecken. — in dato den XXIXe Meij laatstleden, Ons provisioneel Schout ende Scheepen ten verlijde deses vertoont ende laten lesen, mitsgaders ten prothocolle behoorlijcken doen registreeren verclarende den welgemelten heer Comparant in zijne voors. qualiteit bij desen wettelijck op te draegen aan ende ten behoefte van den heer Mr. Nicolaes Dierquens een hofstede met tuijnen, boomgaert, mantelingen, cingels ende drie stücken teellands aan den anderen gelegen int Westeijnde van desen Ambagte van Sassenheim, ‘t samen groot (volgens meetings ende caarteringe daarvan gemaakt bij Pieter Wils gesworen landmeeter) ses morgen, vijf hondt en dertich roeden op de voors. caarte geteijkent mette letteren B, C, D, F, G, ende H. . . Eijntelijck bekenden den heere comparant in desselfs voors. qualiteit, ten sake deser vercoopinge ende opdragte alwel ten volle vernougt ende betaelt te sijn den laatsten

penning mitten eersten ende dat boven de voorss. belastinge met de somma van vier duysent vijfthondert veertich guldens te XL grooten t'stuck in vrijen suijveren ende gereden gelde, des ten oirconden hebbe ick provisioneel Schout voornt. desen ten verlijde van den heer Comparant mijn zegel uijt-hangende bezegelt ende benefens de Scheepenen onder de plijcque alsmede ten register geteijkent op den ij^e December XCII^c 29).

Genoemde Mr. Willem van Schuijlenburch was de schoonvader van den eveneens genoemden Mr. Nicolaas Dierquens (Dierkens, Dirckens of Durguens). Willem van Schuijlenburch was de zoon — vierde kind — van Adriaan van Schuijlenburch (1614-1692) en van Maria van der Vliet (1616-1651). Hij werd geboren te 's-Gravenhage op 9 April 1646, den dag daaropvolgend gedoopt in de Groote kerk aldaar; werd ingeschreven als student te Leiden op 1 October 1659, promoveerde te Orleans op 21 October 1665. Hij huwde te 's-Gravenhage (22 Augustus 1673) met Anthonetta van der Wielen. (1653 — 1710); was schepen van den Haag in 1678, 1679, 1680, 1683 en 1684, burgemeester in 1681. Werd door Willem III tot zijn secretaris en griffier benoemd in 1685; vervolgens raad- en rentmeester in 1688, thesaurier of rentmeester-generaal in 1689; hoogheemraad van Delfland in 1691, raad en rentmeester van de domeinen in 1702; was heer van Duckenburg (1688) en van Calslagen (1699 — 1701). Hij overleed op 1 September 1707 te Westcamp bij Loosduinen en werd op 7 September d. a. v. begraven te 's-Gravenhage in de Groote kerk. Uit zijn huwelijk waren acht kinderen geboren, waarvan de derde — Maria Catharina (1677 — 1739) — op 28 April 1699 te 's-Gravenhage huwde met Mr.

Nicolaas Dierquens. Nicolaas Dierquens -- heer van Arendsburg en Buvignies — werd geboren te 's-Gravenhage op 25 October 1670 (aldaar gedoopt in de Nieuwe kerk op 28 October d.a.v.) als zoon van Mr. Salomon Dierquens en van Catharina Parmentier. Hij werd ingeschreven als student te Leiden op 23 November 1686; was thesaurier van 's-Gravenhage (1708—1743), domheer en decanus van het St. Jans-kapittel te Utrecht. Hij overleed re 's-Gravenhage op 12 Januari 1745 en werd aldaar in de Groote kerk begraven. (18 Januari). Hij liet een zoon na, Mr. Nicolaas Dierquens, geboren 10 April 1707, die ongehuwd overleed op 15 Februari 1751.³⁰).

Wie precies, in lijnrechte successie, aanstonds na Mr. Nicolaas Dierquens als kastelein op Nieuwburgh is komen resideeren, is niet geheel duidelijk. Volgens de Leidsche portefeuille-notaties zou dit zijn geweest Schelto Willem Baron van Bronkhorst van Vliet.

Ten hoogste kan hier sprake zijn van een zwak vermoeden! Vooreerst dienen twee data even te worden vastgehouden, nl. 11 December 1700 -- de datum, waarop Mr. Dierquens eigenaar werd — en de hieronder nader te vermelden datum van 12 Juni 1751, de dagteekening der acte, waardoor Ds. Bennet het huis kocht van den executeur van Schelto Willem. De vraag rijst nu, op welk tijdstip tusschen beide data de datum ligt, waarop Schelto Willem eigenaar werd.

Volgens de Leidsche notaties zou tot 1761 het huis gedurende dertig jaren eigendom zijn geweest van Schelto Willem; de aanvang van den eigendom zou dan dateeren van 1731. Zooals hieronder echter zal blijken, is het huis niet in 1761, maar in 1751 door Ds. Bennet gekocht. Berust nu de Leidsche

bewering — nl. dat Schelto Willem dertig jaar eigenaar is geweest — op juiste gronden, dan dateert zijn eigendom van 1721 (tot 1751). Een desbetreffend koopcontract was voorshands in het Algemeen Rijksarchief niet aan te treffen.

Verder wordt bedoelde datum-onzekerheid gekruist door een ander feit, dat nasporing verdient. In zijn *Rhijnlands fraaiste gezichten* (1732) vertoont Abraham Rademaker een afbeelding „met een gedicht, daarop toepaslijk, *verciert*” van de heerlijkheid „Sassicht”. In dit gedicht komen de volgende verzen voor: „De Kerk te Sassenheim, wier toor’n, zoo hoog ver-
[heven.

Zich doet van verre zien, wekt nu mijn aandacht niet;
Wijl Sassicht, mij een reeks vermaak’lijkheden bied,
Dat op Van Bronkhorst, als bezitter, roem magdraagen,
Die Holland, door zijn raad, getrouw wist te onder-
[schraagen

In vrede en oorlogstijd : welk aangenaam vertoog! . . .
Maar ik wende elders heen mijn dartelende gangen.
Daar zie ik Wildrijk daar mijn zinnen na verlangen...”

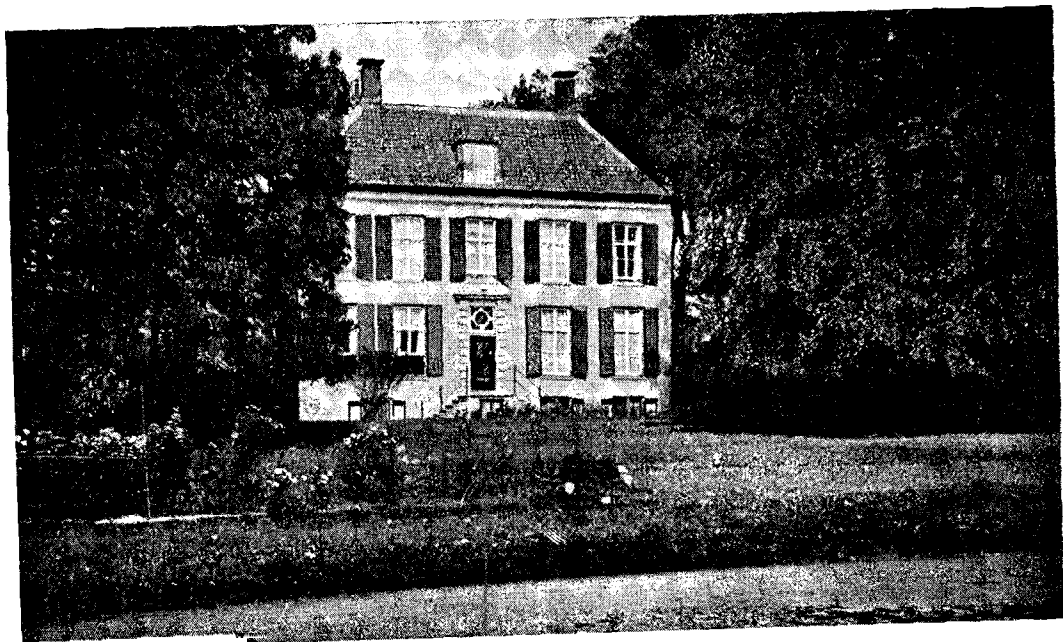
Zijn huize Nieuwburgh en huize Sassicht identiek?

In beide huizen zetelt — rond 1732 -Van Bronkhorst en beide liggen tusschen Kerk en Wildrijk. Rademaker’s afbeelding van Sassicht (prent 15) geeft een oprijlaan te zien met ter linkerzijde een tuinhuisje.

Een argument tegen de indentiteit blijft het feit, dat het huis in 1768 — onder Barthout Adriaanvan Assendelft — als „Nieuwburg” staat vermeld ³¹⁾.

Eigenaardig is het, dat Sassicht tot de Sassemische mysteriën behoort: wáár het precies gelegen heeft, schijnt niemand te weten!

Volgens den heer Bijleveld was Schelto Willem de laatste der Friesche Bronkhorsten en overleed hij in

Het Oude Koningshuis, Sassenheim.

1727. Het is dus alweer mysterieus, hoe Rademaker hem (nog) in 1732 als bezitter kon vermelden van Sassicht. Quandoque dormitat bonus Abraham?. . . .

„Wij Johannes van Dijk, Schout, Bartolomeus Schouten en Dirk Cruijf, Schepenen der Ambagtsheerlijkheid Sassenheijm, oirkonden dat voor ons gekomen en verschenen is de Heer Josue L’Ange Josuesoon, dewelke bekende en verklaarde te hebben verkogt, en dienvolgende wel en wettelijk op te dragen en in vollen en vrijen eigendom over te geven aan en ten behoeve van de Heer Jan Balthasar Bennet Predikant alhier of zijn regtverkrijgende een hofsteede met zijn tuijnen, boomgaarden, mantelingen en cingels, benevens twee kroften, gelegen naast malkander voor de gemelde hofsteede in dezen Ambagte aan ‘t Westeynde van ‘t Dorp te samen groot volgens meeting en carteerung daarvan gemaakt bij Pieter Wils, Landmeeter, groot ses morgen, vijf honderd en dertig roeden, op de voorschreve caarte geteijkent met de letters A.B. C. D.E. G. en H. . . . En dat met de belastinge van twee duijsent twee honderd en tagtig guldens, aankomende den Heer en Mr. Nicolaas Tierk in qualiteijt als Executeur van den Testamente van wijlen den Hoogwelgeb. Heer Schelto Willem baron van Bronkhorst, speciaal op ‘t voorschr. verkofte gevestigt, volgens hypotheekbrief daarvan gepasseert voor Schout en Schepenen van Sassenheijm den 24 Seplemb. 1748 en welk capitaal den voorn. Heer Bennet koper in dezen mede voor ons compareerende, verklaarde te zijnen lasten te nemen, met belofte van hem naar den inhoud van die precieselijk te sullen reguleeren.. . . Des ten verkonde hebbe ik Schout voorn. deze met

mijn uithangende zegel bevestigt en nevens de voorn. Schepenen onder de plijque alsmede ten registre geteijkent binnen Sassenheim den 12 Junij **XVIJ^c** een en vijftig” ³²⁾. (In de Leidsche **portefeuille**-notaties staat vermeld, dat het huis in 1761 in handen gekomen is van Ds. **Bennet**. Dit jaartal blijkt onjuist te zijn; zooals hieronder volgt, was Ds. B. reeds overleden in 1761).

Jan Balthasar **Bennet** werd te's-Gravenhagegeboren. Zijn geboortedatum kon niet achterhaald worden evenmin als de plaats, waar hij zijn academische studiën voltooide. Daar in het album studiosorum van Harderwijk vele Bennets voorkomen, mag wellicht, op familie-traditioneele gronden, aangenomen worden, dat Jan Balthasar te Harderwijk heeft gestudeerd ³³⁾.

Blijkens een verzoekschrift — van 12 April 1744 — aan de Edel Mogende Heeren de Staten van **Zeelandt** was J. B. **Bennet** „predikant op de Ambagts **Heerlijkheidt** van Nisse in den Eijlande van **Zuijdbevelandt**.” Hij was daar beroepen op 30 October 1743 en bevestigd 22 Maart 1744 ³⁴⁾. Volgens het **Poorterboek** van Goes werd hij poorter op 20 September 1749 ³⁵⁾.

De rhetoriek van Ds. **Bennet** schijnt wel van bizarre soort te zijn geweest: toen Prins Willem IV een bezoek bracht aan Nisse, moet **Bennet** een gezwollen hoogdravende toespraak hebben gehouden, in gelijken toon als de rede, die hij in 1753 te Sassenheim hield ter gelegenheid van het afsterven van Jonkheer Adam Adriaan van der Duyn ³⁶⁾. Hij stierf te Sassenheim op 4 Juni 1758, zijn weduwe — Dorothea Queveld — met twee kinderen achterlatend. Mejufvrouw A. Krijkamp te Sassenheim geeft over zijn

begravenis de volgende nota uit de „Notitie der dooden, die begraven werden 200 binnen als buiten de Kerk van Sassenheim” :

Den 9 Junij is in de Kerkkelder begraven

Den Eerwaard Heer Johannes Balthazar

Bennet in zijn leven Predikant tot

Sassenh. Komt voor de Kerk gu. st. penn.

voor het beluiden 4

voor het begraaven 8

voor het doodkleed gebruikt vier daage 5

in de beurs ontvangen 2 13 6

voor koster en doodgraaver . . . 3 1 0

„Wij Dirk Cruijff als ten dezen gesubstitueerd van den Heer Johannes van Dijk, Schout, Hendrik den Haan en Maarten Verschoor, Schepenen der Ambagtsheerlijkheid van Sassenheim, oirkonden, dat voor ons gekomen en verschenen zijn de Heeren Johannes van Dijk en Hendrik Horsman, dewelke bekenden en verklaarden te hebben verkocht en dienvolgende wel en wettelijk op te dragen en in vollen en vreijen eigendom over te geeven, aan en ten behoeve van den Wel Edele Gestrenge Heer Barthout Adriaan van Assendelft, Raad en Regeerend Schepen der Stad Leijden of zijn regtverkrijgende, een hofsteede met zijn tuijnen, boomgaarden, mantelingen en verdere plantagien en getimmertens daar op staande. . . Des ten oirconde hebbe ik gesubstitueerde voornoemd deze met des Schouts uijthangende zegel bekrachtigd, om nevens de voornoemde Schepenen onder de plijque alsmede ten prothocolle geteijkent den le Julij XVIJ^c zeven en sestig”³⁷⁾.

Circa 1690 leefde Maria Jacoba van Bodegem Pietersdr., wier weduwnaar Adriaan Janszn. van

Assendelft hertrouwde met Jacoba Cathrina van Assendelft, uit welk huwelijk geboren werd Barthout Adriaan van Assendelft ³⁸).

Volgens mededeeling van Mr. R. van Roijen, Gemeente-archivaris van Leiden, werd op 12 Februari 1730 in de Hooglandsche Kerk te Leiden gedoopt Barthout Adriaan, zoon van den „Heer en Mr Adriaan van Assendelft, veertig in Raade deeser Stadt etc. en Mevr. Jacoba Catharina van Assendelft”. Doopgetuigen waren: Margaretha van Marke, weduwe „de Heer en Mr. Barthout van Assendelft in zijn Ed. leeven scheepen deeser Stadt etc. en de Heer en Mr. Gijsbert Huijssen”. Barthout Adriaan teekende 16 November 1759 aan met Maria Sara van Bodegem. Volgens den klapper (te Leiden) op de doopboeken bleef dit huwelijk kinderloos. Maria Sara stierf op 24 October 1799, oud 44 jaar, en werd 28 October d. a. v. le klasse begraven. Zij werd toen ingeschreven als Boodegens. Ten tweeden male teekende Barthout Adriaan aan (15 Juni 1781) nl. met Maria Elisabeth Nolthenius, die op 14 November 1800 als weduwe is begraven. Ook dit huwelijk bleef kinderloos. De functies, die Mr. Barthout Adriaan achtereenvolgens vervulde, waren: veertig in Raad, schepen, rekenmeester, burgemeester (1 December 1781) regent van het Bartholomees Willemszn. van Assendelfthof en regent van het hof, gesticht door Jan de Latere. Barthout Adriaan stierf, op 54 jarigen leeftijd, 4 Augustus 1784 en werd 1 e klasse begraven op 10 Augustus d.a.v.

J. le Francq van Berkhey wijdde een gedicht „aan den Weled. Achtbaaren Heere Barthoud Adriaan van Assendelft eenig nazaat van den Grooten Leydschen Burgervader Pieter Adriaansz. van der Werf; bij zijn Ed. Achtbaarheids verkiezing tot Burgemeester der

Stad Leyden, op den eerste van Wintermaand
MDCCLXXXI." Het tweede couplet luidt:

„Wie juicht niet, dat hij 't mag beleven
o Barthoud! van 't oud Helden Bloed,
Den naneef, dat men u ziet streven,
Naar 't Raadhuis met den vrijen Hoed,
Mag ik, een van die Burgerzoonen,
Die eendracht mint en tweedracht haat,
Aan LI mijn Liefde-plicht betoonen,
Bij uw verheerelijken Staat
Waar Leijden van de Werfs geslacht
In u 's Mans achtbren Stam-zoon acht.
En zeg, wie kan oprechte Kindren,
Wien Vaders eere aan 't harte gaat,
In hunne zegenwrschen hindren,
Als dankbaarheid ook naast hen staat?" 39).

„Wij Jacobus Stikkelman ten deezen gesubstitueert van Jacob Hendrik Lamberts, Schout, Frederik Nieuwenboom en Jacobus Batelaan, Schepenen der Ambagtsheerlijkheijt Sassenheijm, oirkonden, dat voor ons gecompareert is, den WelEdelen gestrengen Heer Barhout Adriaan van Assendelft Raad en oud Scheepen der Stad Leijden, dewelke verklaarde voor hem, zijne erven en nakomelingen te hebben verkoft en dien volgende wei en wettelijk te cedeeren, transporteeren en in vollen vrij- en eigendom op te dragen aen en ten behoeve van den WelEdelen Heer en Mr. Jan Jacobus Bosé woonende te Amsterdam of zijn WelEd. regtverkrijgende : een hofstede met zijn tuijnen, boomgaerden, mantelingen en verdere plantagien, en getimmerten daer op staende . . . Den koper zullen volgen alle hetgeen reeds onder deze koop en kooppenningen begreepen is volgens acte van aengeef

alhier ter secretarie gedaan, alle de glasgardijnen, horretjes en schoorsteenstukken het schutje onder de schoorsteen in de beneede kamer aan de regterhand, de zonneschermen, de mangel en rollen, de bierstellingen, de haverkist en hooij, alle het leggende en staende glas, broeijbakken, tuijnbanken, leuning der brug, visnetten, papiere raamen, boerewagen . . . Des ten oirconden heb ik, gesubstitueerde voornoemd, deesen met des Schouts uijthangende zeegel bevestigd en neffens de voornoemde Scheepen onder de plijque alsmede ten prothocolle geteekent. Huijden den 15 Februarij 1780.”⁴⁰⁾

Over dezen Mr. Jan Jacob Bosé, die, behalve de hofstede, ook een gedeelte van haar fantastischen inventaris in 1780 kocht, is (zelfs) in het Gemeente-archief te Amsterdam niets te achterhalen. Zonder eenig resultaat werden aldaar nagekeken de poortersboeken van 1769 tot 1781, de adresboeken van omstreeks 1780 en de klapper op de collectie personalia. In het Album Studiosorum der Leidsche Academie komt enkel (blz. 1075) de volgende inschrijving voor: 13 September 1762, Joannes Jacobus Bosé. Haganus Ann. ac. J. Volgens de Leidsche notaties stierf hij op 6 Maart 1816.

De mededeelingen van het Algemeen Rijksarchief (sub Rechterlijk Archief van Sassenheim), ten aanzien van de eigenaren van het huidige Koningshuis, houden op met Mr. Jan Jakob Bosé. Voor de successie van eigenaren enz. nà Bosé dient derhalve elders gespeurd te worden.

De inmiddels overleden J. Thijs Jr., zoon van den toenmaligen predikant van Sassenheim, schreef in zijn studententijd — circa 1913 — een boekje, dat als titel droeg: *Sassenheim omstreeks 1813*. Volgens

alleszins geloofwaardige mededeeling spoorde Thijs alles op uit de archieven. De auteur bericht⁴¹⁾, dat omstreeks 1813 vier groote buitenhuizen in Sassenheim waren gelegen, nl. *Ter Leede*, het *Koningshuis*, *Ter Wegen* en het posthuis *De Duivenvlugt* waarvan de stal nog (in 1913) aanwezig is. De huizen in Sassenheim werden bij een schatting in 1826 in twaalf klassen verdeeld, bepaald naar de huurwaarde en meerdere of mindere geriefelijke inrichting der perceelen. Alleen het huis *Ter Wegen* behoorde tot de eerste klasse; onder de tweede klasse werd enkel gebracht het *Koningshuis*, dat genoemd werd een „wel doortimmerd, doch minder uitgestrekt buitenverblijf”, toen bewoond door Mevr. de Wed. A. S. Lans-Klein. Over deze dame viel niets te achterhalen. De vraag kan inmiddels gesteld worden, of op haar — na 6 Maart 1816 — het Koningshuis in eigendom is overgegaan?

In dezen oncontroleerbaren tijd wordt het huis „Nieuwburgh” (gezwegen of niet gezwegen van de Sassigt-quaestie!) cameleontisch van naam; voortaan wordt gesproken van „Koningshuis” of zelfs van „Oude Koningshuis”. De topografische en kadastrale aanwijzingen, in den loop der eeuwen, duiden er echter op, dat één en hetzelfde huis bedoeld is.

Vanwaar dan de naam „(Oude) Koningshuis”?

Vooreerst kan hij een willekeurige naam zijn. Rade-maker noemt ook de Proosdije van „Konings-vèlt” en het „Konings-Uythoff”, beide bij Delft⁴²⁾. Varianten zouden te vinden zijn in „Curia Regia” en „Villa Real”.

Vervolgens kan de naam een reminiscentie zijn aan Koning-Stadhouder Willem III, zooals J. B. van Loenen⁴³⁾ en L. C. J. Roozen⁴⁴⁾ aarzelend vermoeden. Het is echter bekend, dat Willem III nóóit gewoond

heeft op het huidige „Koningshuis”⁴⁵⁾; hoewel het hem gelegateerd was, kwam het zelfs niet voor op de lijst van zijn verblijven⁴⁶⁾. Méér waarschijnlijk is het, dat de naam te zoeken is in de richting der Portugeesche Prinsessen, die — tijdens haar verblijf te Genève woonden in „le Chateau royal”⁴⁷⁾. (Het perceel — van den heer E. J. Speelman? — „Casa Reale,” is natuurlijk weer een vertaling van het „Koningshuis”).

A. J. van der Aa verhaalt in 1845: „Het Oude Koningshuis, adell. h. in Rijnland, prov. Zuid Holland, arr. 13¼ u. N. van Leyden, kant. 1 ½ u. O. van Noordwijk-Binnen, gem. Sassenheim, aan het dorp. De daarbij behoorende moes- en broeituinten, boomgaarden, fraai park, eiland, bosschen, wandelingen en weiland, beslaan een oppervlakte van 14 bund. 70v.r.10 v. all, en worden thans in eigendom bezeten door den Heer Dr. A. Willet, woonachtig te Amsterdam”,⁴⁸⁾ den vader van Abr. Willet Jr. wiens naam zijn weduwe, door de stichting van het Museum Willet-Holthuysen, algemeene bekendheid gaf.

De eerste conservator van dat museum, Frans Coenen, schrijft op blz. 127 van zijn *Onpersoonlijke herinneringen*, dat onder gefingeerde namen defamilies Willet en Holthuysen behandelt: „Wij weten (van den beroemden Amsterdamschen dokter) dat hij populair en geliefd was vanwege zijn humaniteit en gelukkige genezingen. Hij was blijkbaar de geneesheer van de Amsterdamsche Upper ten, een érudit, allerzijds ontwikkeld, zooals er in dien tijd wel meer leefden, toen de humaniora en de exacte vakken nog niet zoo scherp gescheiden waren.” Het is niet onwaarschijnlijk, dat de familie Willet afkomstig was uit Rouaan⁴⁹⁾.

Dr. Willet moet in 1813 te Leiden op dissertatie

gepromoveerd zijn. (In het archief van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst is niets te vinden omtrent Dr. Abraham Willet. Wèl staat in het kaartregister van overledenen: D. J. Willet, woonplaats Amsterdam; geboren 1821; overleden 20 Maart 1869).

In 1838 verscheen een Latijnsch gedichtje van David Jacob van Lennep — met Hollandsche vertaling van diens zoon Jacob van Lennep —, getiteld: „Aan Abraham Willet, geneesheer te Amsterdam gedurende vijf en twintig jaren, 13 Maart 1838” ⁵⁹⁾. Dr. Willet wordt hier van verschillende zijden belicht:

Dat meen'ge gaê, wier echtvriend gij bewaart,
 Of kind'ren, als gij 's vaders redder waart,
 Of moeder, als haar zuig'ling werd gespaard,
 Uw lof verhoogen!
 Of dat Uw geest, door Hippocrenes nat
 Op nieuw verkwikt, zich in Uw boekenschat
 Verlost en uit menig leerzaam blad
 Moog wijsheid gaêren
 Of, zoo U meer de frissche lucht behaagt,
 Dan zielsgenot aan 't renperk afgevraagd,
 Waar hand en stem 't benijde tweespan jaagt.
 Of doet bedaren

(Coupletten 7, 11, en 12.)

Volgens mededeeling van Jhr. Mr. Sandberg van Boelens, burgemeester van Sassenheim, moet het Koningshuis in 1852 betrokken zijn door Johannes Kapteijn (geb. te Heukelum in 1825), die daarin een kostschool ging exploiteeren voor aanzienlijke „jongelieden”. (Kapteijn overleed te Sassenheim op 24 December 1884).

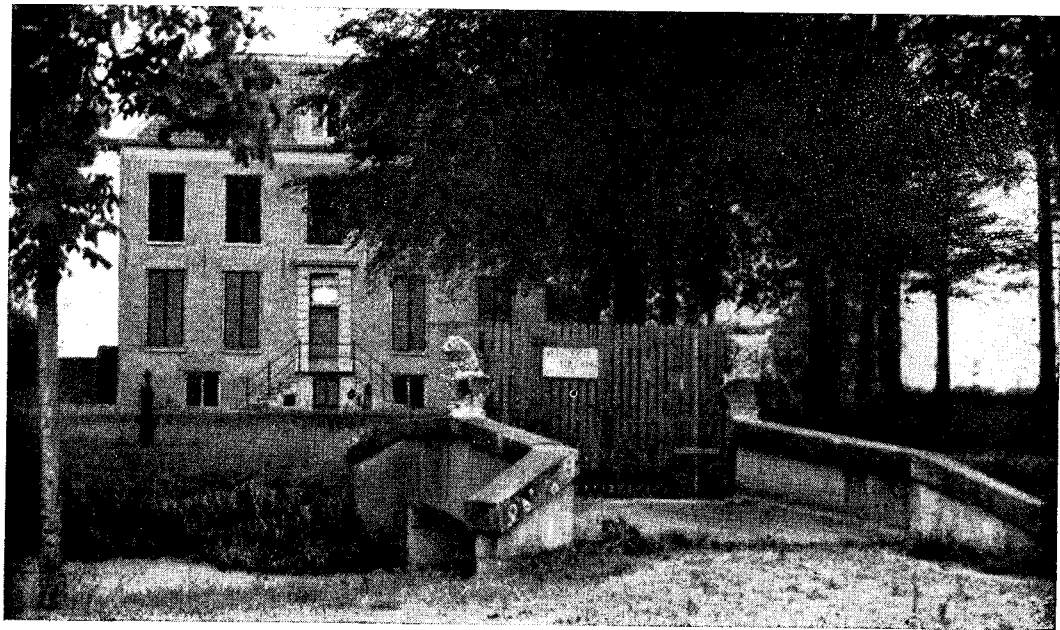
Na Kapteijns dood werd het huis, in 1885, betrokken door Leendert Kruijff, die er in 1906 overleed.

Op 17 Augustus 1918 kocht Mr. Ferdinand François Baron de Smeth het huis van de erven Kruijff, te weten : Engelbert Hermanus Kruijff — in het Koningshuis geboren in 1865 —, Gerard Kruijff en diens echtgenoot Helena Catharina Vorstius.

In het koopcontract wordt gesproken over de „eventuele vernieuwing van de geheele brug”, terwijl de erfdienstbaarheid gememoreerd wordt „om geen slachterij, varkensmesterij, rookerij of een inrichting, welke stank of gevaar veroorzaakt, te vestigen”. Verder wordt daarin, ten laste van het verkochte perceel, de erfdienstbaarheid gevestigd, om de deuren van het bloembollenhuis te mogen opendraaien over het erf van het verkochte”. (Dit aangrenzend „bloembollenhuis” is ongetwijfeld een herinnering aan de familie Kruijff).

Baron Ferdinand **François** was op 24 October 1887 te ‘s-Gravenhage geboren als zoon van Paul Arnold **Jacques** Baron de Smeth, heer van Alphen, en van Marie Isabelle **Jeanne** Elise Barones du Tour van Bellinchave. Na burgemeester geweest te zijn (1915) van **Ferwerderadeel**, werd hij voor dezelfde functie naar Sassenheim geroepen ; zijn ambtsperiode duurde aldaar van 10 ~~Februari~~ 1918 tot 10 Mei 1920. In de weinige jaren, waarin hij het Koningshuis bewoonde, heeft hij veel gedaan om het vervallen huis te herstellen. Na zijn **Sassem**sche ambtsperiode werd hij benoemd tot secretaris en procuratiehouder van de Hollandsche Bank voor de Middellandsche Zee. In 1925 volgde zijn benoeming tot Kamerheer en Hofmaarschalk van H.M. de Koningin. Hij overleed te ‘s-Gravenhage op 3 Maart 1939.

Op 15 Juni 1921 verkocht Baron de Smeth het

Het Oude Koningshuis met de leeuwenbrug.

Koningshuis aan den heer Th. P. van Koningsbruggen uit Den Haag, die het bewoonde van 9 Augustus 1921 tot 18 Augustus 1931.

In deze periode werd de grond rondom het Koningshuis verkocht: het was de tijd, waarin de plannen werden voorbereid tot den bouw van een nieuw Gemeentehuis van Sassenheim. Bij raadsbesluit van 28 Juni 1926 werd besloten tot aankoop van het eerste gedeelte grond. (Notarieele acte van overdracht, dato 18 Febr. 1927); een raadsbesluit van 1 Juni 1928 leidde tot aankoop van een tweede gedeelte, toen bleek, dat het eerste aangekochte bouwterrein niet voldoende was. (Notarieele acte van overdracht, dato 18 Juli 1928). Bij deze acten heeft de gemeente aangekocht het gedeelte tusschen de Hoofdstraat en den vijver van het Koningshuis, vanaf de grens van de Wilhelminalaan. (De woningen noordelijk van de-Wilhelminalaan — en het gebouw van de Twentsche Bank — staan derhalve op het voormalige terrein van het Koningshuis).

De leelijke betonnen brug is in opdracht van den heer Van Koningsbruggen gebouwd. (Hiervoor schijnt zelfs de hulp noodig geweest te zijn van een „architectenbureau”!) De vroegere brug was circa 30 M. noordelijker gelegen. De twee gemelijke steenen leeuwen, die thans op de brug een overigens willekeurige plaats hebben gevonden, stonden eertijds op een hooge steenen poort, die inmiddels gesloopt is. Een tweede leeuwen-duo rustte vroeger op den trap, die toegang geeft tot de hoofddeur van het huis.

Tusschen 18 Augustus 1931 en 6 November 1936 werd het huis niet bewoond: het was inmiddels een vervallen grootheid geworden. Op 16 November 1936 kwam het in handen van den heer J. M. P. Stieger

uit Breda, zwager van den heer Van Koningsbruggen.

Op 1 April 1941 verkocht de heer Stieger het huis aan den huidigen eigenaar, den heer F. G. J. Heerkens uit Haarlem. Ondanks de moeilijke oorlogsjaren zag laatstgenoemde kans het Koningshuis grondig te laten restaureeren.

Daar het huis opvalt als een 18e eeuwsch heerenhuis, zooals er langzamerhand bijna geen meer over is in de Rijnlandsche dorpen, werd het intusschen geplaatst op de lijst van Monumenten(zorg). Het behoort nu tot de categorie gebouwen, bedoeld in een der bepalingen van het Besluit Wederopbouw I, dat in Mei 1940 is uitgevaardigd door den Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht.

Bedoeld artikel luidt: „Werken en gebouwen, die als monument zijn aangemerkt door de daartoe bevoegde instantie, mogen niet worden gesloopt of veranderd dan na voorafgaande goedkeuring van de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg.”

Haarlem, November 1944.

H. W. M. VAN OS.

1) Bij de samenstelling van dit artikel zijn mede benut de desbetreffende notaties uit de portefeuille „**dorpen**, kasteelen en buitenplaatsen”, sub 12, van het Gemeente-archief te Leiden, terwijl tevens dankbaar gebruik is gemaakt van **mededeelingen**, die mochten ontvangen worden van Mej. A. C. Krijkamp en Jhr. Mr. R. Sandberg van **Boelens** te Sassenheim, van de **heeren W. J. J. C. Bijleveld**, L. C. J. Roozen, Mr. R. van Roijen te Leiden, van den Heer H. B. E. Warnars te Overveen en van nu wijlen Dr. **N. Japikse** te 's-Gravenhage.

2) **Rechterl.** Archief v. Sassenheim, B, XIX, No. 6, folio XXXII. (**Algem.** Rijksarchief).

3) Geïllustreerde beschrijving der monumenten van Leiden en Westelijk Rijnland, kaart van 1697, No. 71554, fol. 18. (Stadsarchief van Leiden).

4) *Nederlandsche* Leeuw, 1899, blz. 134-135.

5) Van Leeuwen *Batavia Illustrata*, deel II, blz. 957 en J. B. Rietstap *De Wapens van den Nederlandschen Adel*, blz. 327.

6) *Nieuw Nederl. Biogr. woordenboek* II, blz. 431: *Batavia Illustrata* II, blz. 958; *N.L.* 1889, 1899, 1921 en 1923.

7) Dit Huis Nieuwburgh dient niet te worden verward met het gelijknamige, door Prins Frederik Hendrik te Rijswijk gebouwde Prinssenhuis, somtijds ook Belvédère of Schoongezicht genoemd.

8) Lodewijk Mulder in *De Gids*, 1886, *Emilia van Nassau*, blz. 194 enz.

9) *Vervolch v. cl. Nederl. Oorloghen* enz., deel V, fol. 12 kolom 1.

10) *Historiën der Nederlanden* enz., 1652, boek XIX, fol. 366.

11) Is. An. Nijhoff in *Bijdragen Vaderl. Gesch.* enz., deel II, 1840, bl. 265; *Bulletin Nederl. Oudheidk.* Bond V 1903-1904 blz. 26 **enz.**

12) *De Gids*, 1886, blz. 223.

13) C. Gijsberti Hodenpijl in *N.L.*, 1898, blz. 148-149.

14) Schotel *Abdij v. Rijsburg*, blz. 329; Hüffer *Adell. Vrouwenabdij*, blz. 265.

15) **Bar.esse** v. Tuyll v. Serooskerken *Agrippa d'Aubigné*, blz. 120.

16) *Leven van Prins Willem II*, blz. 91.

17) *Leven van Prins Willem II*, blz. 44.

18) *De Gids*, 1886, blz. 434.

19) Ordonnantieboek. geciteerd in *De Gids*, 1886, blz. 439.

20) Gijsberti Hodenpijl in *N.L.*, 1898. blz. 146.

21) Regesten van notarieele acten, cfr. *N.L.*, 1910, blz. 56.

22) *De Gids*, 1866, blz. 444.

23) **Rechterl.** Archief v. Delft, cfr. *N.L.* 1896, blz. 29 en 30.

24) *Prins Willem III*, de *Stadhouder-Koning*, deel II, blz. 122.

25) Hoogstwaarschijnlijk is hier bedoeld, „haar tante”.

26) *Gesch. Huis v. Oranje*, 1938, deel II, blz. 37.

27) Correspondentie 8 Mei 1943.

28) Correspondentie 17 Mei 1943.

29) **Rechterl.** Archief v. Sassenheim, B. XIX, No. 6, folio XLVI.

30) *N.L.* 1896, bl. 44, 45; 1906, blz. 123. 184; 1915, blz.

- 239; *Navorscher* 1877, blz. 141, Werken Hist. Gen., 3e serie no. 35 (register op Journalen v. Constant. Huygens den Zoon) blz. 631.
- 31) N.L. 1899, blz. 134, 135.
- 32) Rechterl. Archief v. Sassenheim, B, XIX, no. 13, folio 23.
- 33) *Wapenheraut* 1904, blz. 31, 349, 350, 385, 394, 396.
- 34) N.L. 1888, blz. 41.
- 35) *Wapenheraut* 1903, blz. 102.
- 36) v. d. Aa *Biogr. Woordenboek* deel II, blz. 315.
- 37) Rechterl. Archief v. Sassenheim, B, XIX, no. 13, folio 247.
- 38) N.L. 1894, bl. 54; *Navorscher* XXVIJJ, 467.
- 39) Biblioth. Gemeentearchief over Leiden en Omstreken, No. 7285.
- 40) Rechterl. Archief v. Sassenheim, B. XIX, no. 14, folio 100.
- 41) Sassenheim *omstreeks 1813*, blz. 44 en 45.
- 42) *Kabinet Nederl.* en *Kleefsche Outheden*, 1727, deel III-IV, blz. 377 en 417.
- 43) *Gids voor- en kleine kroniek van Leiden en omstreken*. 1905, blz. 106.
- 44) Onder den *Sikkens'* toren. 1943, blz. 5.
- 45) Correspondentie-Japikse, 17 Mei 1943.
- 46) Japikse *Willem III*, deel II, blz. 123.
- 47) *De Gids*, 1886, blz. 245.
- 48) *Aardrijksk. woordenboek der Nederlanden*. Deel VI, blz. 561.
- 49) N.L., 1919, bl. 73.
- 50) Amsterd. Universiteitsbiblioth. M.G., A. 11.
-

P. van Slingelandt, pinxit

Coll. J. Walter, Londen

Johan van Musschenbroek en zijne vrouw Maria van der Straeten

Afh. 1

Huizen der Leidsche VAN MUSSCHENBROEKS

DOOR

C. A. CROMMELIN

Mededeeling No. 60 van het Nederlandsch Historisch
Natuurwetenschappelijk Museum te Leiden.

In het Leidsche Jaarboekje van 1939 heb ik een artikel over de Leidsche leden van het geslacht VAN MUSSCHENBROEK gepubliceerd en wel over de beide broeders SAMUEL JOOSTEN ¹⁾ (1639—1682), en JOHAN (of JAN) JOOSTEN (1660— 1707) en over de beide zoons van laatstgenoemde: JAN (1687-1748) en PETRUS (1692-1761). Deze vier VAN MUSSCHENBROEKS hebben zich in de 2de helft der 17de en in de 1ste helft der 18de eeuw een grooten naam gemaakt en zij waren ver buiten de grenzen van ons land bekend, de eerste drie als de eerste wetenschappelijke, voornamelijk natuurkundige, instrumentmakers, de laatste als natuurkundige en vooral als uitvinder (met VON KLEIST) der Leidsche flesch ²⁾.

In dat artikel kon ik vermelden, dat het mij aan

1) zoon van JOOST.

2) Voor verdere bijzonderheden raadplege men bovengenoemd artikel, alwaar ook een geslachtslijst en **litteratuur**.

de hand van gegevens uit een familieregister ¹⁾, geschreven door JAN WILLEM VAN MUSSCHENBROEK (1729—1807), zoon van PETRUS, gelukt was het graf van JOHAN, zijn vrouw MARIA VAN DER STRAETEN en hun kinderen JAN en SARA in de Hooglandsche Kerk op te sporen. Thans kan ik het een en ander mededeelen over de huizen, die de vier genoemde VAN MUSSCHENBROEKS te Leiden bewoond hebben.

Want JAN WILLEM VAN MUSSCHENBROEK heeft zich gelukkig niet bepaald tot het geven van een stamboom, maar hij heeft daarin ook zooveel mogelijk biographische bijzonderheden aangaande zijn voorzaten opgenomen, o.a. mededeelingen over de huizen, waarin zij gewoond hebben. Zoo heet het van SAMUEL: „heeft gewoont te Leijden op de Langebrug bij de Wolsteeg, is ongehuwd overleeden 1682 aen een steen in de nieren oud 43 jaeren.” Nu is uit een der bonboeken van het Leidsche Gemeente Archief gebleken, dat JOHAN den 12den Nov. 1686 een huis aan de Langebrug gekocht heeft en wel het 5de huis van de Wolsteeg in de richting der Pieterskerk. Dit is waarschijnlijk hetzelfde huis geweest; ik vermoed, dat de ouders der beide broers dit huis met hun gezin als huurhuis bewoond hebben en dat het JOHAN in zijn instrumentmakerszaak zoo goed is gegaan ²⁾, dat hij in 1686, dat is kort na zijn huwelijk met MARIA VAN DER STRAETEN (Afb. 1) in 1685, het huis kon koopen. Telt men nu de huizen van de Wolsteeg in de richting van de

1) Onder berusting van den Heer G. VAN MUSSCHENBROEK te Bussum.

2) Hij maakte o.a. voortreffelijke luchtpompen en **hand-microscopjes**, die destijds zeer in trek waren (vele exemplaren in het Ned. Hist. **Natuurw.** Museum te Leiden).

Foto Mej. C. E. S. Bijleveld

Rapenburg 66

Afb. 2

H. van der Mey pinxit

Eigendom der familie Van Musschenbroek

Jan en Petrus van Musschenbroek

Afb. 3

Pieterskerk, dan ziet men, dat er zich tusschen het 3de en 4de huis een tuinmuur bevindt. Op de oudste kadastrale kaart, nl. die van 1829, staat op de plaats van de tuinmuur een ondiep perceel, waarachter de tuin gelegen is. Dit zou dus het 4de huis geweest zijn en dan moet het 5de huis zijn het tegenwoordige No. 36. De Heer A. DE JONG, die thans dit huis bewoont, is zoo vriendelijk geweest mij het inwendige te laten zien; het is zonder twijfel een oud huis, maar volgens het oordeel van den Heer DE JONG, toch zeker niet ouder dan 200 jaar. Al kunnen wij dus nu met zekerheid de plaats van het huis van SAMUEL en JOHAN VAN MUSSCHENBROEK aanwijzen, blijft het zeer de vraag, of zij in hetzelfde huis, dat er nu staat, gewoond hebben. Dit lijkt niet waarschijnlijk.

Het schijnt JOHAN met zijn werkplaats bij voortdurend naar den vleeze te zijn gegaan; uit een der bonboeken blijkt ten minste, dat hij den 5den Februari 1693 een huis op het Rapenburg kocht en wel het 5de huis van de Kloksteeg in de richting van de Steenschuur (Afb. 2). Dit is het tegenwoordige pand no. 66, bewoond door notaris H. W. Holtkamp. Mocht er aanvankelijk nog eenige onzekerheid hebben bestaan of dit nu inderdaad het huis is, dat JOHAN bewoond heeft, dan wel dat dit huis misschien is afgebroken en er op dezelfde plaats een nieuw huis isgebouwd, deze onzekerheid werd weggenomen door een document, behoorende bij de koopacte, dat de Heer HOLTkamp mij liet zien. Het is een geelachtig stuk papier, waarop met bruin geworden inkt is geschreven het ontwerp voor de verlegging van een goot en een riool; er is een schets aan toegevoegd, overeenkomende met den tegenwoordigen toestand

van het huis en uit de tekst blijkt, dat het kort na 1705 moet zijn geschreven. Vergelijking van het handschrift met een door JOHAN gesigineerd handschrift, dat behoort bij een door hem vervaardigd handmicroscopje ¹⁾ en luidt „Deze vergrootd Glazen met haar toebehooren werden gemaakt tot Leyden in d'Oosterze Lamp bij mij JAN ²⁾ VAN MUSSCHENBROEK 1693” gaf mij de zekerheid, dat ook het document van den Heer HOLTkamp door JOHAN geschreven moet zijn. De Heer HOLTkamp is zoo vriendelijk geweest mij het huis van beneden tot boven te laten zien; het heeft er allen schijn van dat aan de indeeling der kamers niets is veranderd en dat er niets in is verbouwd. Wij kunnen er derhalve zeker van zijn, dat in ditzelfde huis JOHAN met zijn gezin heeft gewoond en dat hij er ook zijn instrumentmakerswerkplaats heeft gehad. In het familieregister lezen wij nog: „hij heeft zeedert a^o 1694 gewoont in zijn eijgen huijs te Leijden op 't Rapenburg drie deuren van de Bagijnhofs Poort, hebbende de Oostersche Lamp bovenaan zijn gevel (die daer ook gebleeven is tot den dood van JAN VAN MUSSCHENBROEK ingevallen op den 17 Sept. 1748).”

Hieruit blijkt dus tevens, dat JOHAN's zoon JAN, leerling en opvolger in het vak, tot zijn dood in het ouderlijk huis is blijven wonen (stellig met zijn moeder, die pas in 1743 overleed). Ten overvloede wordt dit nog bevestigd in het familieregister, waarin wij over JAN lezen: „heeft gewoont in zijn Vaders

1) Eigendom van Mr. VIRULY te Oosterbeek.

2) Hij teekende JAN, maar in her familieregister wordt hij JOHAN genoemd. Zijn zoon JAN kan het niet zijn, want die was in 1693 pas 6 jaar oud.

P. van Slingelandt pinxit 1674

Eigendom van Mevr. Bienfait-
Wolterbeck

Samuel van Musschenbroek

Afb. 4

M. Quinckhardt pinxit

Eigendom der familie Van Musschenbroek

Petrus van Musschenbroek

Afb. 5

huijs op 't Rapenburg te Leijden bij 't Bagijnhof: is ongethuwd overleeden den 16 Sept. 1748." (Afb. 3).

De „Oostersche Lamp boven aan zijn geevel" werd, met de gekruiste sleutels uit het stadswapen van Leiden, door JOHAN als werkplaatsmerk gebruikt, waarmede hij al zijn instrumenten merkte; maar niet alleen 'door JOHAN, ook reeds SAMUEL en daarbij doet zich nu een eigenaardige kwestie voor. De Oostersche lamp komt voor op het eenige werkstuk van SAMUEL, dat nog over is, een buitengewoon fraaie luchtpomp ¹⁾, in 1675 voor den Leidsche hoogleeraar BURCHARDUS DE VOLDER vervaardigd en ook als gevelsteen op den achtergrond van een kostelijk olieverfportretje van SAMUEL, in 1674 geschilderd door PIETERVAN SLINGELANDT(Afb. 4)²⁾. Nu heeft SAMUEL het huis op het Rapenburgnoot gekend, hij heeft alleen gewoond op de Langebrug, waar hij in 1682 gestorven is. Dus moet die gevelsteen met de Oostersche lamp reeds het huis aan de Langebrug versierd hebben. Wij kunnen derhalve wel als zeker aannemen, dat JOHAN, sinds 1686 eigenaar van dat huis en de Oostersche lamp als werkplaatsmerk gebruikende, bij zijn verhuizing naar het Rapenburg in 1694 die gevelsteen heeft meegenomen en in den gevel van zijn nieuwe woning heeft laten in metselen. Het is zonde en jammer, dat deze gevelsteen verloren is gegaan.

Ten slotte PETRUS, de in zijn tijd beroemde natuurkundige (Afb. 5), die, na eerst te Duisburg en te Utrecht hoogleeraar te zijn geweest, in 1740 te Leiden de leerstoel der natuurkunde kwam bezetten. Het familie-

i) In het Ned. Hist. Natuurw. Museum te Leiden.

2) In hrt bezit van Mevrouw Bienfait geb. Wolterbeek.

register vermeldt omtrent zijn huis alleen : „Hij heeft te Leijden gewoont in zijn eijgen huis agter het choor van de Pieterskerk.” Een bonboek leert ons, dat PETRUS den 2den Mei 1742 gekocht heeft een huis op het Pieterskerkhof en wel het 4de huis van de Pieterskerkkoorsteeg (richting Nieuwsteeg), thans No. 36, bewoond door den Heer J. J. GROEN. Dit groote huis, 5 ramen breed, dat de Heer GROEN mij op de meest voorkomende wijze heeft laten bezichtigen, maakt inderdaad een deftigen 18den eeuwschen indruk, zoowel de gevel als het inwendige (Afb. 6).

De indeeling der kamers is blijkbaar dezelfde gebleven, verbouwingen hebben niet plaats gevonden, alleen is er in later tijd een lage verdieping bovenop gezet.

Wij mogen dus met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid besluiten, dat in dit huis en in de nog bestaande kamers PETRUS VAN MUSSCHENBROEK en zijn gezin hebben gewoond en gewerkt, een waardige woning voor een zoo beroemd en aanzienlijk man als PETRUS inderdaad geweest is.

Bij deze nasporingen hebben de gemeente-archivaris Mr. R. VAN ROIJEN, zoowel als Mejuffrouw A. J. VERSPRILLE, wetenschappelijk assistente aan het Gemeente Archief, mij hun even welwillende als deskundige hulp verleend, waarvoor ik hier gaarne mijn oprechten dank betuig.

NASCHRIFT.

In mijn reeds genoemd artikel in het Leidsche Jaarboekje van 1939 heb ik gezegd, dat ik het graf van PETRUS VAN MUSSCHENBROEK in de Pieterskerk niet heb kunnen vinden en dat JAN WILLEM VAN MUSSCHENBROEK, de schrijver van het

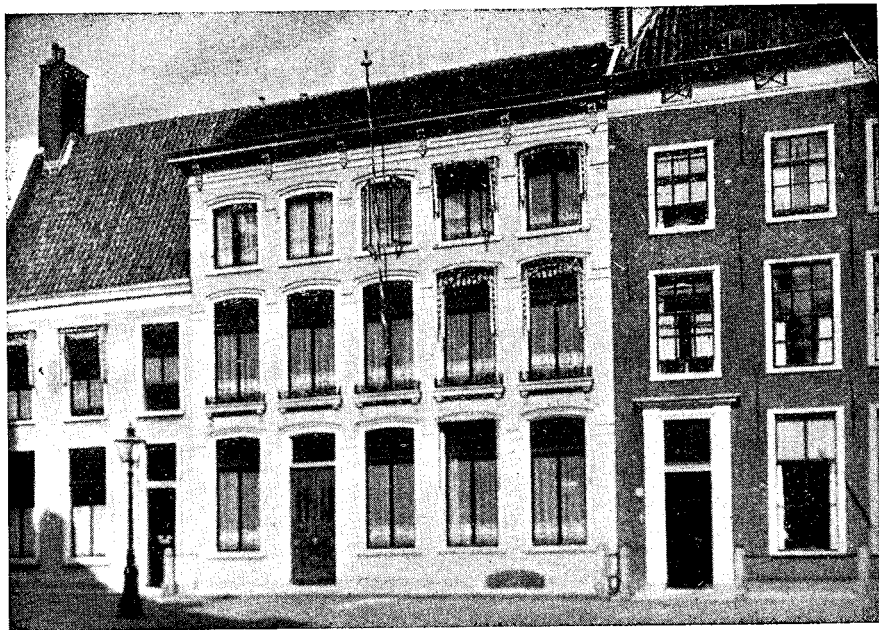

Foto G. van der Mark

Huis op het Pieterkerkhof, thans No. 36.

Afbeelding 6.

familieregister, zich — incredible dictu-vermoedelijk in de plaats van het graf van zijn vader vergist had. Nu vermeldt dit familieregister, dat PETRUS is „begraven in ‘t graf van zijn tweede vrouw HELENA ALSTORPHIUS in de Pieterskerk vlak voor de choordeur.” Ik heb indertijd gemeend, dat met „choordeur” bedoeld was het (niet meer bestaande) koorhek, dat de eigenlijke kerk van het koor scheidde en voor dat koorhek was toen niets te vinden. Nu is er echter vroeger in het koor een deur naar buiten geweest (thans weer dichtgemetseld) en het is inderdaad waarschijnlijker, — de Heer GROEN maakte mij daarop opmerkzaam — dat in het familie-register deze deur bedoeld wordt. Maar ook daar is niets te vinden. Er is daar ter plaatse geen enkele grafsteen met opschriften meer. Blijkbaar is de vloer hersteld, waarbij de oude grafstenen, die juist bij die deur erg uitgesleten zullen zijn geweest, zijn opgeruimd en door nieuwe vervangen. Dit moet dan vóór 1864 zijn geschied, het jaar, waarin het boek van Mr. K. J. F. C. KNEPPELHOUT VAN STERKENBURG: „De gedenkteeken in de Pieterskerk te Leiden” is verschenen, want in dit boek komen de namen ALSTORPHIUS en VAN MUSSCHENBROEK niet voor. Waarschijnlijk heeft dus niet JAN WILLEM VAN MUSSCHENBROEK zich vergist in de plaats van het graf, maar ikzelf.

Enkele gegevens over eten en drinken in de zeventiende eeuw

„De ontzaglijke hoeveelheden spijs en drank, die wij op de tafels onzer voorouders zien opgediend, kunnen ons eenig denkbeeld geven van hun voor 't minst zeer gezonden eetlust.” Aldus Dr Florence E. J. M. Baudet in haar onderhoudend proefschrift *De Maaltijd en de Keuken in de Middeleeuwen*. Zal de goede eetlust we! een algemeen verschijnsel zijn geweest, die ontzaglijke hoeveelheden zal men natuurlijk alleen bij de welgestelden hebben aangetroffen en met deze restrictie geldt de uitspraak stellig ook voor de 17e eeuw, waarover wij hier enkele gegevens willen bijdragen.

Zij zijn geput uit de archieven van het hoogheemraadschap van Rijnland en wel uit de bijlagen der rekeningen, deze onschatbare bron ook voor de culturele en economische geschiedenis van ons land. Wij vinden daarin over verscheidene eeuwen rekeningen van herbergiers en kasteleins wegens maaltijden in herbergen, enz. binnen Rijnland, maar ook van de kasteleins der gemeenlandshuizen zelve, waarin de bestuursleden, dignitarissen, de eigen advocaten en verdere vaak talrijke gasten met hun overvloedige „valetaille” werden onthaald en gelogeerd.

Het stak daarbij niet nauw. De keukens werden voorzien van een kolossaal keukengerei, waarvan

wij ons nauwelijks meer een voorstelling kunnen maken, fornuizen, braadspeten, koperen pannen, tinnen schalen en borden; in andere vertrekken vond men tafelzilver met het wapen van Rijnland, tafellakens, servetten, alles in grooten getale. In die keukens, vooral in die van het gemeenlandshuis aan de Breestraat te Leiden, werden de levensmiddelen aangevoerd, niet alleen voor de groote maaltijden bij vergaderingen of andere bijzondere gelegenheden, wanneer er 20 tot 40 menschen aanzaten, maar ook voor de vrijwel dagelijksche maaltijden, waaraan enkele hoogheemraden, al of niet met gasten verschenen, als zij op die dagen in het huis hadden „gebeseigneert”. De kastelein van het huis diende voor die maaltijden zijn driemaandelijksche rekening in en deze rekeningen vermelden de dagen, waarop werd gegeten, wie er waren en precies, wat daarvoor werd ingeslagen en wat elke spijs en drank kostte. Gegevens, die ook voor den econoom bij verdere bestudeering en vergelijking van waarde zijn, daar zij een inzicht geven in het prijsverloop van levensmiddelen en dus ook in den levensstandaard. Thans is het ons echter alleen te doen om een beeld te geven van wat welgestelde lieden in de 17e eeuw aten.

Wij zullen beginnen met enkele maaltijden *buiten* de gemeenlandshuizen. Allereerst een rekening wegens den jaarlijkschen maaltijd, welke in de 17e en 18e eeuw in den Haag werd gehouden in het „huys van Prince Maurits”, het tegenwoordige Mauritshuis, dat, na den dood van Johan Maurits van Nassau in 1679, door zijn executeurs werd geëxploiteerd en in 1685 werd verhuurd aan Gecommitteerde Raden, terwijl het van tijd tot tijd ook diende voor huisvesting van buitenlandsche ambassadeurs en voor maaltijden

van voorname gezelschappen. Elk jaar, omstreeks 1 Mei, werd de rekening van Rijnland ten overstaan van het Hof van Holland en de Rekenkamer in den Haag gehoord en gesloten. Deze plechtigheid werd — hoe kon het anders — besloten door een maaltijd en wel in het Mauritshuis, waaraan de hoogheemraden met den dijkgraaf, hoofdingelanden, secretaris en rentmeester en wellicht ook de vaste advocaten aanzaten, dus op zijn minst ruim 25 personen. Dat tegelijk in een andere ruimte de dienaren der heeren aten, blijkt, althans voor 1685, uit een post wegens huur van tafelgoed.

Ziehier de rekening uit het jaar 1685 van Hans Caspar Kelder, die blijkbaar met vreemde woorden op gespannen voet stond:

Aen 46 ⣿ rint vlys aen 3 st. en 1 half ⣿	8— 1-0
moriljes en schanpeljons ¹⁾	4— 0—0
aen 10 tonne turf met de onkoste. . .	7— 4—0
aen sitroene oranje en appelsina . .	5— 6-0
aen sout en asyn	1-16-0
22 paer duijve het koppel 10 st. . .	11— 0—0
6 paer hoenders het stick 28 st. . .	16-16-0
noch 10 hoenders wat klijnder het stick 25 st.	12— 0—0
4 jonge ganse het stick 2 gulde . .	8— 0—0
2 kallekoene in de vinnesoen ²⁾ . . .	5— 0—0
1 soo haanekamme	0-18-0
4 potasij hoenders	3- 1 2-0
12 ⣿ westfaelse ham het ⣿ 6 st. en 1 half	3-18-0
1 buijtelaertjea) booter met de onkoste	8— 0—0
aen taerwen blom en beschijt . . .	2— 8-0
aen kruit en suijcker	2-16-0

1) champignons. 2) venaison, wilddraad. 3) vaatje.

62 g kalfs vlijs het g 3 st. en 1 half .	10-17-0
33 g $\frac{1}{2}$ schape vlijs het g 5 st. en 8 p.	9— 4-4
10 paer kalfs borsjes het paer 10 st.	5— 0—0
3 kalfs schenkels	1-16-0
1 lam 7 gulde 15 st.	7-15-0
2 speen varckens met de acsijs . .	10— 0—0
10 g ladeer speck	3-10-0
2 gerockte osse tonge	1-12-0
7 $\frac{1}{2}$ g varckens krappe	2— 5-0
4 g varckens smout met 3 g sousijse .	2— 8-0
1 jonck haesje	1— 6-0
aen groot asparsjes en stoef asparsjes	13— 0—0
aen appels op de tafel	2— 0—0
aen grase booter	0—16—0
aen kaes	1-16-0
aen schape voetjes en balle de buief.	1— 0—0
aen 50 eijijere	1— 0—0
kalfsvoete.	0- 6-0
2 g wasse kaersse	2— 4-0
4 g ander kaersse	1— 0—0
aen aerde potte.	?-10-0
aen huer van vertinde kasrolle en tartpan	1-16-0
aen tarwe en witte broot	7— 2-8
aen groente en palm en blomrne , .	2— 8-0
van een ancker wijn van amstedam met de onkoste.	3—18—0
aen accijns van roode wijn	3— 2-0
aen huer van het tin. ,	11— 3-0
aen huer van tafelgoet voor de heere en voor de kneghs	17— 0—0
aen bancket kappers en olijve en olij en bostaljes ¹⁾ en saijs de balonje ²⁾	26-15-8

1) Pistaches?

2) Saucis de Bologne.

aen twe was vrouwe.	4-18-0
voor twe tafel dienders	5— 0—0
aen twe half fate dors engelsjen berghx ¹⁾	
bier met de onkoste	8—11—0
van het vergrooten van bijsijdevan de tafel	2—10—0
eerst 6 kristal koppe bedonge en gekoft	9— 4-0
aen glase en kanne en krane en messe	
en gebrooke glase met 1 wijnkan .	5—19—0
van maecke van een vinnesoen van	
2 kalle (koene)	4— 0—0
2 pastijje van lamprijje ²⁾	5— 0—0
2 amandeltaerte met 2 konfijtuertaerte	6— 0—0
1 dagh gewerckt aent huys . . .	4— 0—0
121 iamprije het koppel 16 st. . .	5-12-0
aen hout . . . ,	1 - 0—0
aen seep tras en beesems en andre	
toebehooren om het huys en tin	
schoon te maecke	2— 0—0
aen twe spitdraijers	1-10-0
aen kruijgelt vant goet aent huis te	
brenge	1— 0—0
aen toback	0-15-0
aen knecht bij mijn gewerckt 2 daage	
in de kuke.	6— 0—0
kant van de ander sij.	152— 4-0
somma somma . . .	165-10-0
Hans Casper Kelder wert toegevoegt	317-14-0
voor sijne moeyte	31-10
Den casteleijn vant huijs	25— 4
	56—14
van de andre sijde.	317-14
s. . .	
	374— 8

1) Dortsch, Engelsch en Bergsch bier. 2) Zeeprikken.

Ook uit 1688 is er een interessante rekening van dezen jaarlijkschen maaltijd op het Mauritshuis; wij kunnen er korthedshalve slechts enkele posten van vermelden: eerst *f* 42 -- 16 -- 0 wegens „rintvleys en kalfvleys en schapevleys en kalfborstis en een lam en verckens krabben en souscijsen en lardeerspek en kalf bouten”, dan *f* 45 -- 10 -- 0 wegens „hoenders duyven kuykens gansen en Ianprijen en een speen-vercken”. Dan volgt de rest aan confituren, pastijen, amandeltaarten, appeltaarten, hammen, vruchten „Moriliens, hansibis en schampeions” (morieljes, ansjovis en champignons). Onder den indruk van het genotene hadden blijkbaar drie heeren hun servet in den zak gestoken: de rekening vermeldt een post van *f* 5.— wegens „3 servetten vermist” en werd ook het een en ander gebroken: „een kan gebroken en glase gebroken en vermys”.

Gelijk men ziet, dit waren maaltijden, die stonden in de maag: degelijke, overvloedige kost, maar ook de zoetigheid, waarop ook onze voorouders zoo verlekkerd waren, ontbrak niet!

De kostbaarste maaltijd, dien wij konden vinden (dank zij een aanwijzing van den heer W. F. van den Burgh, wnd archivaris van Rijnland) is in 1644 gehouden in het gemeenlandshuis te Spaarndam. En dat geeft tevens een aardig beeld van de wijze, waarop men toen zaken deed. Want deze maaltijd was de bezegeling van een den vorigen dag, 4 September 1644 gesloten accoord tusschen Rijnland en de stad Haarlem, voornamelijk over het onderhoud van het Spaarne. En den dag na den maaltijd betaalde Rijnland aan Haarlem *f* 9000.— wegens de uitvoering der in het accoord genoemde werken. De maaltijd zelve echter kostte ruim *f* 1460.— ! Toch

is dit de goede verstandhouding en 'het accoord' wellicht waard geweest. .

Om een indruk te krijgen van wat men gemiddeld per man verorberde, zou men moeten weten, hoeveel personen aanzaten. Dit staat echter niet vast. Wij kunnen wel rekenen op ten minste 22 personen, maar misschien was een deel van de levensmiddelen voor de dienaren; het enorme wijnverbruik zou hieruit zijn te verklaren.

De voornaamste der vijf rekeningen voor dit diner, die van Mr **Lambert Cock**, die er een ietwat kromme schrijfwijze op na hield, laten wij hier volgen:

6 coppel vesante a 8 gulde	48— 0—0
25 coppel paterijse a 2 gulde 8 st. . .	44— 0—0
100 sijteroene	12-10-0
100 orange	6— 5-0
een vijerendel booter	27— 0—0
6 pont overweight	2— 0—0
Aen Aeksijns	1— 0—0
waeggelt en tuijsbrenghen.	0- 6-0
Anderhalf pont sausijns de belonge. .	3— 0—0
16 pont parmesaen	16— 0—0
4 pont geroockte sausijse	2— 0—0
4 pont pistaesyns ¹⁾	6— 0—0
36 coppel waghtels ²⁾ a 16 st.	28-16-0
26 pont laerdeerspeck	9— 2-0
300 hondert eijere.	7-10-0
Aen huer van het schip die het goet gevoert heft	12— 0—0
28 sweserick:	7— 0—0
18 mergh schoncke	4-10-0
6 pont cleyne sausijse	2— 2-0

1) pistaches. 2) kwartels.

20 maete wit meel	6— 0—0	
8 spete 2 panne 2 isers gehuert . .	3-12-0	
3 gerockte tonghe.	2-14-0	
3 hamme wegghen 18 pont.	6— 6-0	
5 pont rindervet	1— 5—0	
5 bosse penne	1— 5-0	
36 pont rindtvleijs	9— 0—0	
6 pont verckensvleijs	1— 10-0	
6 verckens voete 6 ore.	1— 4-0	
9 pont crappe	2— 5-0	
3 halve verckens hofden met de neck daeraen	6— 0—0	
38 pont lamsvleijs.	11— 8—0	
38 pont calffleis	9— 10-0	
2 grote calfs schoncke	1-16-0	
Aen sala Aertesocke sueringh pieterseli	2— 10—0	
Aen groente daer de spijs me versiert is	3— 3—0	
Aen potte.	2— 1	- 0
Aen haers ¹⁾	0 - 6—0	
Aen suicker cruit lamoene.	16— 2-0	
Aen olive.	2— 8-0	
Aen cappers.	2—10—0	
Aen blom van rijst	0- 8-0	
De huer van tijl linden ²⁾ en glase ais gebrocke glase belopt	56— 9-0	
30 tafel messe rest	2— 5-0	
36 poelsnippe om te baeke	5— 8-0	
hondert en 6 leuwercken ³⁾	6-14-0	
18 callecoene	36— 0—0	
3 ganse	5— 8—0	
16 capoene	27— 0—0	
6 speen verckens	15— 0—0	

1) soort visch. 2) tien linnen tafellakens. 3) leeuweriken

18 hoenders.	14— 8-0
8Lwine.	9— 0—0
Aen hanecamme	2-10-0
99 coppel snippe	14— 6-0
30 duife	5— 2-0
2 cockx 5 daghe	50— 0—0
en van 3 gulde daegh	9— 0—0
voor mijn selfs 5 daghen	25— 0—0
Aen vragh van het goedt ofte verterde coste tusschen uijtert ¹⁾ Amsterdam en den haegh , . .	12— 0—0
Aen de schippers die het goedt van Sparendam tuisgebroght hebben in de herbergh daer sy snagh gelosert hebben ,	2-10-0
Voor mijn versuymden tijt van het goedt te copen t'amsterdam t'uyterrecht Als mede In den Haegh stelle te gelieve van de wd Edele heeren habeat. .	10— 0—0
Totaal : f 636 — 14-0	296—10—0

Twee koks hadden dus 5 dagen werk om alles gereed te maken!

De tweede rekening is van Rijnlands toezienner te Spaarndam, Simon Claesz van Assendelft, die vermeldt, dat hij voor de heeren allerlei visch en vleesch „in de hal” heeft gekocht en verder bier, wijn, brood, zout, azijn, boter, kaas, turf „omme te coocken en braden”, limoenen, appelen en wat lijnwaad en glazen gehuurd; dit alles beliep f 284—7— 0

De derde rekening is van Pieter Willemsz van Egmon t, „viscoper op de Ade”, die baars, snoek en

1) Utrecht.

brasem leverde voor *f* 16.—; de vierde is van den wijnkooper **Luycas** Keilert, die declareerde:

een aem en drie achten Rinse wijn **compt** gl 129-12
 een aem **puick** van franse wijn. . . . „ 48— 0
 an **onkosten** van vaetgens, bierdragers

kuiper en slepen , „ 7—18

f 185-10

Daa een aem vier anker van ongeveer 45 flesschen bevat, beteekent dit dus ongeveer 420 flesschen wijn!

Ten slotte de vijfde **rekening**, te lang om hier over te nemen, maar belangwekkend, nl. van „confiteuren en banquet, **gelevert** bij Pieter van de Werff, apotecaris”. Die rekening, groot *f* 332.—, bevat 63 posten, waarvan wij de voornaamste noemen: **macarons**, **anijs**, **amandelen**, **oranjeappelen**, allerlei **geconfijte vruchten**, **okkernoten**, **coriander** (welriekend zaad van *coriandrum sativum* L), **beschuit**, **broodsuiker**, **citroenen**, „**gecandeliseerde peeren**”, **alant** (een plant met sterkkriekende wortel om op brandewijn te trekken), „**spaens banket**”, enz. Alles bij elkaar 200 pond benevens nog 1000 augurken. Maar deze apotheker, die gelijk zijn toenmalige vakgenooten ook confiseur was en handelaar in fijn fruit, was bovendien in de weer „den tijt van drieje dagen omme **HEDs** banquet aldaer in **ordere** te stellen ende op de tafel te doen **aenrechten**”.

Maar het wordt tijd, terug te **keeren** tot het Leidsche gemeenlandshuis. Dáár werd — de rekeningen van den kastelein bewijzen het — even goed en overvloedig gegeten als in de beste herbergen. Als een voorbeeld uit vele nemen wij deze rekening van den kastelein **Reinnier** Lommens van Maandag 7 October 1697:

Maendach den 7e Dito De Ordinaere Rechtdach
de **Heeren** Collegialiteer vergadert met drie **slans**
Advocaten en Procureur.

An kalfs schapen en Rundt vlees 87 ƒ	19-11-8
twe stofhonders ¹⁾ twee Entvoogels twee murgh pijpen.	3— 0—
6 patrijzen met laerdeeren en bardeeren	10— 4 -
een haas met laerdeeren	3 - 3 -
twe houdt snepen	2-14-
100 vincken en 50 Lewariken . . .	6-10-
twe bredase caponnen	4 - 8 -
6 honders drie gelaerdeert. . . .	5 - 8 -
vier duiven ses talingen	2 - 6 -
een paterstuck en verckens krappies .	3-17-
een weest valse ham.	2—17—
een pastey van drie honders hanne- kamen morilies sweseriken sousiesen boddems van arties schocken met 12 klinne pastejities gegareneert. .	6-15-0
een amandeltart	2— 4-0
een Engelse bodding met suckade. .	2-10-0
vijf sweseriken hannekamen morilies sousiesen varckens oren en voeten het laerdeeren van de lange en de buff	2—13—0
an quen ²⁾ en appelen	3— 8—0
an meel Eijeren mostert beschuijt fierijnss) schalotten . , . . .	2-12-0
an Orange sinaes appelen sietronen augurikies kappes en olijfen . . .	4-17-
200 oesters om te stofen	4-16-
150 oesters om te braden	3-12-

1) stoofhoenders. 2) kweeperen. 3) onbekend gerecht.

an kool knolen selderij andievie arties	
schocken peperwortel grauwe aerten	
als andere gronte	3—18—
an brodt koekies krackelinge beschuijt	
en begrasde boter	7— 9—
an Desaert halfe Orange gekande	
lesert banquet suckade natte confie-	
tuiere geback macrons Rasijnnen	
krackamandelen sousies de balonge	
handschovius ¹⁾	9—12—
an soet bier en mol ²⁾	2—12—
an toeback en pijpen ,	1—16—
aen Ontbijt van 32 personen. . . .	3— 4 -
	1 2 5 - 1 6 -

Ook op andere, gewone dagen, was het menu voor wie aanwezig waren, meestal enkele hoogheemraden, de secretaris of de rentmeester en gasten, voortreffelijk; alles, wat de seizoenen aan wildbraad, gevogelte, groenten en vruchten opleverden, tooverde de kastelein op tafel en voor die heel gewone dagen vinden wij al naar de maand kabeljauw, schelvisch, tarbot, zalm, tong, oesters, kievitseieren, rolpens, patrijzen, leeuweriken, vinken, taling, eend, snippen, haas, artisjokken, kastanjes, allerlei vruchten, beignets, morieljes, marsepein, zoetigheden en confituren, te veel om op te noemen.

Men zal ten slotte vragen: op hoeveel rekende men per hoofd? Dit is moeilijk te zeggen, omdat veelal niet blijkt: of ook bedienden in een ander vertrek meeaten. Maar wel is uit de gegevens af te leiden, dat de culinaire capaciteit der heeren van toen enorm was en dat men per man rekende op ruim

1) ansjovis. 2) een soort wit bier

twee pond vleesch, benevens nog voor ieder een ruim gewicht aan wildbraad, gevogelte en visch. De hoeveelheden wijn en bier waren hieraan evenredig; zij zullen overigens wel noodig zijn geweest voor een goede digestie!

Nieuwjaarsdag 1944.

J. SLAGTER.

Het levenseinde van Jr. Bonaventura van Randerode van der Aa. . . en van eene dramatische overlevering

In ons orgaan van 19071) heeft wijlen de Heer W. M. C. Regt de geschiedenis van de ridderhofstad **Cleyn-Poelgeest** in Koudekerk behandeld. De schrijver, zoo goed thuis in de geschiedenis zijner omgeving, vertelt o.a., tot de overtuiging te zijn gekomen, dat de droevige gebeurtenis, door **Plempers** in zijn bekend werk over Alphen en omstreken vermeld en in dichterslijken vorm door Nicolaas Beets, als Guy de Vlaming behandeld, betrekking heeft op Jr. van Randerode van der Aa, die van 1672-1679 heer van **Cleyn Poelgeest** was. Hij voert daarvoor tal van opmerkelijke aanwijzingen aan, die ik zelf ook steeds als juist heb aanvaard tot 'de vondst van eene acte in het Leidsche getuigenisboek van 1679 mij van de onmogelijkheid van Regt's stelling overtuigde. Het spijt mij slechts, dat hij deze vondst niet heeft mogen beleven.

1) Verg. ook het artikel van Dr. A. Beets *De Overblijfselen van Groof Poelgeest vóór honderd jaar in den jaargang 1937.*

Bonaventura, die zijnen vrij 'ongewonen naam uit zijn moederlijk geslacht trok, werd op **Cleyn Poelgeest** geboren en aldaar 22 Dec. 1655 door den Lutherschen predikant uit Bodegraven gedoopt, **als** zoon van Jr. Jacob van Randerode van der Aa en Jvr. Maria von Bodeck **zu Ellgau**. Zijne door Regt genoemde zusters waren ouder, zijn broeder Dominicus ruim twee jaren jonger, dan hij.

Zijne moeder verloor hij reeds in 1669, zijnen vader 3 jaren daarna. Van zijn verder leven werd mij niets bekend, doch hij was noch student noch officier, zooals uit de volgende acte **blijkt**, doch alleen een wat te vroeg onafhankelijk geworden praatmakertje, dat zijnen kwaden dronk met **eenen** vroegtijdigen dood moest betalen.

GETUIGENISBOEK Y 359^{vs}o.

Compareerde voor d'ondergess. H. H. Schepenen der Stadt Leyden Mons Ruywer 1) **Basco**, student in rechte, wonende alhier, **out** omtrent twintich jaren, dewelcke bij **solemnelen** eede hem wettelyck gestaeft en afgenomen ten versoecke van d' Hr. Pieter Kersseboom, Capiteyn tot Enckhuysen **wonachtig**, verclaerde waer en **warachtig** te **wesen**, **hoedat** op **Maendach**, geweest sijnde den **laetsten** van de voorledene maent **July** deses Jaers 1679, hij, comparant, ten **eeten** geweest is bij **eenen** **Monsj**r Cloumans, student alhier, wonende ten huysen van Annetge Barents op de Langebrugghe bij de Diefsteech, **alwaer** mede ten **eeten** waren Harmanus Kersseboom, mede student, soon van den Heer Requirant **ende** Bonaventuyr

1) Reinwardus uit Workum, ingeschreven 17 J. oud 1675.

Randerode van der Aar, dewelcke **sich** met veet bravade voorgaff militair te **wesen**, dat, soo als hij, deposant **ende** de verdere **monsj.^{rs}** noch aen 't tafel saten, tussen de voorss. Hermanus Kersseboom en Bonaventuyr Randerode van der Aar questien en woorden gevallen syn wegens het **drincken** van een glas wijn 't **welcke** Kersseboom seyde te hebben **gedroncken** wel niet uyt het ingestelde glas, **maer** met wel soo veel wijn uyt vier **kelckjes**, **twelck** Bonaventuyr Randerode van der Aar denselven Kersseboom heeft hieten liegen en dat, noch eenige verdere woorden synde gepasseert, heeft hij, deposant, voorts **gehoort**, dat Bonaventuyr Randerode van der Aar den voorss. Kersseboom voor 't rapier uitgeropen heeft, versoeckende denselven van der Aar tot twee **verscheydene** malen aan **Monsj.^r** Cloumans, of hij hem als seconde wilde dienen, daerop de voorss. **Monsj.^r** Cloumans niet heeft geantwoort en heeft Kersebsom voorss. voorts aen van der Aer **versocht**, dat hij hem geen meerder redenen wilde geven, of syn bloet wilde warm maecken. Dat **corts** daerop de voorss. Kersseboom en van der Aar en hij, deposant, van de **camer** sij **afgescheyden** en dat de voorss. van der Aar eerst op 't **straet** is uytgetreden, staende **Kersseboom** doen noch in de stoep, hebbende geen rapier in de hant en dat daerop van der Aar sijn rapier treckende getracht heeft Kersseboom te **doorsteecken**, steeckende met sijn rapier na Kersseboom toe, die ongetwijffelt desefve **steeck** in sijn buijck soude hebben **ontfangen**, soo hij, Kersseboom, met het ter sijde **uitwijcken** deselve **steeck** niet hadde ontweecken, **alsoo** Kersseboom **achterwaerts** niet heeft **connen** retireren ten opsichte hij, deposant, achter Kersseboom in de stoep stont en dat de deur

van de huysingh van Annetge Barents, hospita van Monsj^r Cloumans toegedaen was, daerop Kersseboom mede sijn rapier tot sijn defensie getrocken hebbende, is denselve met den voorss. van der Aar in een gevecht op de Langebrugge voor het logement van de voors. Claumans geraeckt, waerin de voorss. van der Aar gequest is geworden, waarvan hij cort daeraen is comen te overlijden. Gevende hij redenen sijnder wetenschap op de camer mede ten eeten te sijn geweest en 't gene voorss. is soo op áe camer als mede van de camer te hebben gesien engehoort. Soo waerlyck moeste hem, comparant, God Almachlich helpen. Actum den 17 Augusti 1679.

R. Groenendijck

S. Vliedthoorn.

Op 5 Aug. 1679 is in de Pieterskerk begraven Bonaventura van Randerode van der Aa.

Uit niets blijkt, dat de jeugdige heer van Cleyn Poelgeest gehuwd was. Zelfs al ware de sombere moordgeschiedenis waar geweest, dan bevreemdt het mij, dat Regt het niet verdacht vond, dat Bonaventura's kinderen het leen niet verwierven, doch wel diens zusters en broeder, nog wei: bij B's dood.

De van Kinschot's, die het goed van Bonaventura's erven verwierven, waren eveneens van Vlaamsche herkomst, doch ook in hunne familiegeschiedenis, voor ruim 30 jaren in extenso behandeld en uitgegeven, is voor het drama geene plaats.

Is het dan alles fantasie? Zulke verhalen plegen toch doorgaans eenen grond van waarheid te behelzen.

Eene oplossing in die richting kan ik echter helaas niet geven, al vraag ik mij af, of verder onbekende Vlamingen soms in het tijdvak 1678-1692 Groot

Poelgeest (en Plempers woorden verzetten zich niet tegen die onderstelling) in huur hebben gehad van de douair. van den voorlaatsten Heer Gerrit van Poelgeest, geb. Gravin de Merode en dat toen het drama heeft plaats gegrepen.

Dit zou dan tevens de verklaring kunnen zijn van het feit, dat Beets als vignet voor zijn titelblad het torentje van Groot Poelgeest koos, waarover Regt mede gewaagt.

8 Febr. 1945.

BIJLEVELD.

Pieter de la Court van der Voort Millionnaire endilettant-tuinarchitect 1664—1739

Alvorens een korte levensschets te geven van den in den titel genoemden Pieter de la Court van der Voort, is het niet ondienstig eenige biografische bijzonderheden omtrent diens grootvader en vader, die beiden ook den naam Pieter droegen, te vermelden. Deze biografische gegevens zijn in hoofdzaak ontleend aan een Genealogie-boekje, omstreeks 1730 door Allard de la Court opgesteld ¹⁾.

De eerste Pieter de la Court die zich in de noordelijke Nederlanden vestigde, kwam als bouratwerker te Leiden; zijn zoon Pieter was lakenkoopman aldaar, tevens beroemd, om niet te zeggen berucht politicus en econoom, terwijl diens zoon Pieter, die den naam van zijn moeder aan den zijnen toevoegde, en die zich dus Pieter de la Court van der Voort noemde, eveneens in de textielnijverheid werkzaam was, zeer rijk

1) Het „Genealogie-boekje” van Allard de la Court, in 1730 opgesteld en later door vele handen bijgewerkt, werd door Fel. Driessen overaenomen van de dochter van den Heer P. H. de la Court. **en** door schrijver **dezes** in 1942 **overgedaan** aan de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.

De citaten tusschen **aanhalingsteekens** in dit opstel **zijn** uit het boekje overgenomen.

Portret van Pieter de la Court (bouratwerker) gedateerd 1635, en gesigneerd: I. R. (volgens mededeeling van den Heer Bijleveld is de schilder Isaac de Roussoau, leerling van Rembrandt). P. d. I. C., geb. te Yperen omstreeks 1593, gestorven te Leiden in 1657.

Portret van Pieter de la Court (econoom), geb. te Leiden 1618 — overleden te Amsterdam 28 April 1685. Geschilderd door Abr. van den Tempel in 1667. Aanwezig in het Rijksmuseum te Amsterdam.

Catharina van der Voort (tweede vrouw van Pieter de la Court, den econoom), geb. te Napels 2 Maart 1622, overleden te Amsterdam 25 Mei 1674. Geschilderd door Abr. van den Tempel, in 1667. Aanwezig in het Rijksmuseum te Amsterdam.

stierf, en zich vooral in zijn latere levensjaren voornamelijk interesseerde voor buitenplaatsen, tuinen en parken.

, In verband hiermede zullen wij achtereenvolgens behandelen :

- I. Pieter de la Court, bouratwerker, 1593-1657.
- II. Pieter de la Court, lakenkoopman-econoom, 1618-1685.
- III. Pieter de la Court van der Voort, dilettant-tuinarchitect 1664-1739.

I. Pieter de la Court, bouratwerker.

De vader van dezen Pieter de la Court, Jacob genaamd, was getrouwd met Peronne Beguin, en woonde vermoedelijk in het Capucynerklooster te Yperen. „Pieter de la Court was gebooren te Yperen, quam om de vervolging uyt Vlaanderen in Holland 1613 en sich soo te Leyden nedersetten, aldaar sich begeeven voor de *negocie* en *fabrique* met welken soo goede progressen deed dat by syn overlyden aan vier kinderen *diē* hadde naargelaten ider Fl. 138.000.— naaliet. Is gestorven Ao. 1657 en tot Leyden begraaven in de Vrouwenkerk int graff No. was getrouwd met Jeanne des Planques die Ao. 1663 stierf en in ‘t selve graff begraave is”.

Aangevuld met andere gegevens kunnen wij Pieters leven als volgt samenvatten: geboren te Yperen in 1593 kwam hij in 1613 als bouratwerker in Leiden, waar hij in 1618 poorter werd, Hij huwde op 15 Mei 1616 (aangeteekend 8 April) Jenne de Plancke (Jeanne des Planques) evenals hijzelf een uitgeweken Zuid-nederlandsche.

Zijn werkzaamheden in de Leidsche textielnijverheid

brachten hem tot **grooten** welstand; door aankoop kwam **hij** in het bezit van de oude ridderlijke hofstede **Meerburg** onder Zoeterwoude, welk landgoed lang in het bezit der familie de la Court **bleef**¹⁾, en kon bij zijn dood aan elk zijner vier in leven zijnde 'kinderen een belangrijke som nalaten. In het tijdvak 1617-1633 kregen Pieter en Jenneke acht kinderen, waarvan er echter vier jong gestorven zijn.

De overlevenden waren :

1. **Jacob de la Court**, geboren in 1617, in 1640 gehuwd met Hester Bienaimé. Evenals zijn vader was Jacob werkzaam in de textielnijverheid. Uit dit huwelijk sprongen twee dochters en een zoon, die ongehuwd overleed.

2. **Pieter de la Court**, geboren in 1618, de lakenkoopman-econoom, wiens levensloop wij afzonderlijk zullen behandelen.

3. **Jan de la Court**, 1622-1660, ongehuwd overleden. Naar de opvatting van sommige historici zou Jan de auteur, of in ieder geval de verzamelaar van gegevens geweest zijn voor de politieke werken, die door zijn broer Pieter omstreeks 1662 werden uitgegeven²⁾.

4. **Jeanne de la Court**, geboren in 1622(?), huwde met den Leidschen hoogleeraar Heereboort, welk huwelijk zeer ongelukkig was en aanleiding gaf tot

1) Over **Meerburg** zie: Mr. Simon van Leeuwen: *Costumen van Rijnland*, 1667 ; W. J. J. C. Bijleveld *Lijst van Kasteelen en ridderhofsteden van Leiden en Rijnland*, Leidsch Jaarboekje 1915, p. 51. De buitenplaats **Meerburg** werd in 1824 afgebroken.

2) Deze meening wordt o. a. verdedigd door Madeleine Frances J. & P. de la Court. *La Balance Politique*, Paris 1937.

Portret van Pieter de la Court van der Voort. Geb. te Leiden 21 Mei 1664, overleden aldaar 12 Sept. 1739. Naar een **potloodteekening** in het Album **Backer**, eigendom van de Backer-Stichting te Amsterdam.

Portret van Sara Poelaert. Geb. te Leiden, 31 Juli 1666, overleden aldaar 17 Maart 1740, in 1686 gehuwd met Pieter de la Court van der Voort. Naar een **potloodteekening** in het Album **Backer**, eigendom van de Backer-Stichting te Amsterdam.

veel familiekrakeel en zelfs tot schimpdichten en pamfletten. Zij stierf kinderloos.

Na het overlijden van den vader Pieter, zetten de drie gebroeders Jacob, Pieter en Jan de zaken in lakens en andere textielproducten tezamen voort.

II. *Pieter de la Court*, lakenreeder en econoom.

„Pieter de la Court, gebooren 1618 en gestorven 1685 den 28 April was een man van groote studie dat door ‘t schrijven syner meenige boeken uytwyst.. . heeft ook genegocieerd in lakene die voor hem deed fabricceeren, en dan verzond”.

De hier bedoelde Pieter de la Court is wel de meest bekende van de naamgenooten, vooral door zijn politieke geschriften. Hij werd in 1618 te Leiden geboren en overleed te Amsterdam op 28 April 1685 „begraven int graff No. 85 Letter D in de Nieuwe Kerk”.

Op vierentwintig jarigen leeftijd wordt hij als student te Leiden ingeschreven (10 Oct. 1643) evenals zijn broer Jan. Dat deze studie ook werkelijk resultaten opleverde blijkt wel uit zijn geschriften en uit het feit dat hij op veel later leeftijd, in 1670, tezamen met zijn zwager Willem van der Voort te Orleans promoveerde, zoodat hij zich op 5 Febr. 1672 als advocaat bij den Hove van Hollandt kon laten beëedigen ¹⁾. In 1657 trad hij in den Haag in het huwelijk met Elisabeth Tollenaar, die echter reeds in 1658 in het kraambed overleed, tezamen met het

1) Een fotocopie van de promotiebul van Pieter de la Court en van die van Willem van der Voort is in mijn bezit. Mad. Frances geeft in bovengenoemd werk een transcriptie van de eerstgenoemde bul.

eerstgeboren dochtertje Johanna. Hij hertrouwde op 1 Maart 1661 met Catharina van der Voort (gestorven in 1674) en verwekte bij haar zeven kinderen, waarvan slechts twee (Magdalena en Pieter) den volwassen leeftijd bereikten.

In het Leidsche Gemeente Archief bevinden zich vele stukken, waarin Pieter de la Court als **lakenkoopman**, greinreeder e. d. voorkomt; in 1663 was hij gouverneur der lakenneering ¹⁾.

Kort na den dood van zijn eerste vrouw stelde hij zijn meening omtrent den economischen toestand van Leiden te boek onder den titel *Hef Welvaren van Leiden*, dat echter eerst in de negentiende eeuw werd gepubliceerd ²⁾. Hij doet zich hier kennen als iemand die niets van de knellende banden van gilden en keuren wil weten en die een liberale vrije economie **propageert**. Terecht wordt hij daarom wel eens de eerste liberaal-econoom genoemd.

Zijn politieke gezindheid blijkt het best uit de verschillende geschriften die hij in de jaren 1660 tot '62 het licht deed zien onder de initialen: V.H.; V.D.H.; D.C.:

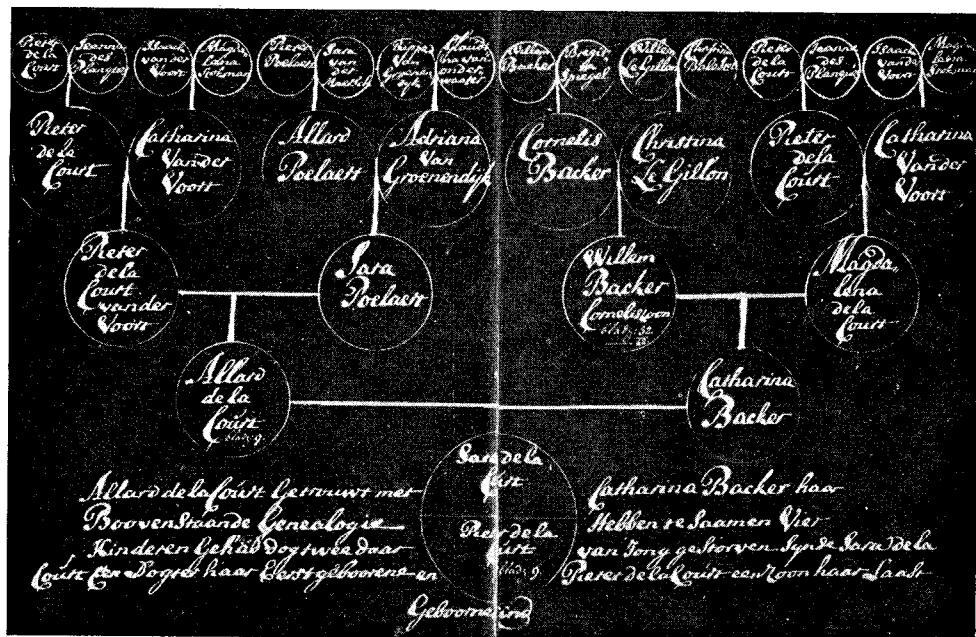
Consideratiën en Exempelen van Staat — Politieke

1) N. W. Posthumus *Bronnen tot de Gesch. der Leidsche Textielnijverheid*, Deel V: 1651—1702. 's-Grav. 1918 (R. G. P. Nr. 39).

2) *Het Welvaren van Leiden*. Handschrift uit het jaar 1659. Dit handschrift (een copie van het M S van Pieter de la Court, dat verloren gegaan is) werd gepubliceerd:

a. gedeeltelijk door: B. W. Wittewaall *Het Welvaren der Stad Leiden*. Leiden 1845.

b. in extenso met Duitsche vertaling door: Fel. **Driessen** *Het Welvaren van Leiden*. 's-Grav. 1911. Door dezen schrijver wordt de stelling geponeerd dat Pieter de la Court niet de schrijver van het *Welvaren* geweest kan zijn: deze meening wordt door andere deskundigen niet gedeeld.

Bladzijde uit het „Genealogie-Boekje” van Allard de la Court, begonnen in 1730
 Het „Genealogie-Boekje” is aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek te's-Gravenhage.

Weegschaal — Politieke Discoursen — Historie van de Grafelijke Regeering van Holland — In terest van Holland — enz.

Zijn anti-Oranje-houding en zijn pleiten voor godsdienstvrijheid berokkende hem veel vijandschap, zoowel van den kant der gewone lieden als van kerkelijke zijde. In verband met zijn politieke gevoelens moest hij omstreeks 1672 voor eenigen tijd naar Antwerpen uitwijken.

Het is hier niet de plaats om nader hierop in te gaan; de vrij uitgebreide litteratuur over den econoom Pieter de la Court heeft over diens figuur nog niet voldoende licht verbreid ¹⁾.

Over de familie van Pieter de la Courts tweede echtgenoot: Catharina van der Voort, geeft het genealogie-boekje de volgende bijzonderheden: haar vader, Isaak van der Voort was uit Antwerpen naar Napels geëmigreerd, waar één van zijn broers „de fabricq der fluweelen ‘t eerst in Naapels had beoeff end”. In 1618, gedurende een kort verblijf in Holland, trouwde Isaak met Magdalena Stokmans „dat een jong mooi meissie van sestien jaren was” en nam haar mede naar Napels, waar drie kinderen geboren werden. „Isaak echter quam te sterven, latende een weduwe met drie kinderen sonder verder maagschap aldaar, en seer veel middelen, die met

1) Over Pieter de la Court's politieke geschriften bestaat een uitgebreide literatuur. waarop hier niet nader ingegaan kan worden. Voor een kort overzicht, dat tevens de portretten van de la Court en zijn vrouw Catharina van der Voort bevat, zij verwezen naar: Jer. de Vries : *Pieter de la Court en zijn geavanceerde gevoelens. Eigen* Haard 1905, p. 123 en 140.

naarstigheijd door zijn fabricq had gewonnen". Magdalena reist met haar drie kinderen (Willem, Catharina en Jan) naar Holland, waar zij zich te Amsterdam vestigt en waar Willem en Jan later de lakenhandel beoefenen. Zij waren „gereputeerd van eerlijcke en verstandige lieden te zijn, dog ongelukkig in haar affaires, waardoor geen progressen gedaan hebben en buijten haar aangeërfd goed weijnig meerder naarlieten". Hoewel moeder Magdalena een aanzienlijke som bij de West-indische Compagnie verloren had, moet dit erfdeel toch nog heel ruim geweest zijn. De beide broers Willem en Jan van der Voort stierven ongehuwd en kinderloos; Willem bezat aan de Vecht een buitenplaats Voortwijck.

Zooals reeds boven opgemerkt, bleven van de zeven kinderen van Pieter de la Court en Catharina van der Voort slechts twee in leven:

1. *Pieter de la Court van der Voort*, van wiens leven als millionnair en dilettant-tuinarchitect wij onderstaand een schets laten volgen, en

2. *Magdalena de la Court*, geboren 8 Dec. 1665, gestorven 27 Juni 1712 op de buitenplaats Voortwijck bij Breukelen. Zij huwde 7 Juli 1682 met Mr. Willem Backer, uit welk huwelijk vijf kinderen geboren werden.

III. *Pieter de la Court van der Voort*, 1664-1739.

Hij werd geboren te Leiden, 21 Mei 1664, gedoopt in Hooglandsche kerk 25 Mei, als zoon van Pieter de la Court den econoom en Catharina van der Voort. „Heeft seedert de dood van beijde zijn ooms van der Voort de naam van **sijn** moeder aangenomen

en **sulks** altijd geteekend Pieter de la Court van der Voort, was een man in de Rechten gepromoveerd tot Uijtrecht, dan door affsterven van Jan Poelaert zijn huisvrouws broeder continueerend desselffs **Negocie**. Trouwde Ao. 1686 den 5 Maart Sara Poelaert, gebooren 31 July 1666". Pieter bracht een groot gedeelte van zijn leven door op de buitenplaats **Meerburg** bij Leiden; zijn „negocie" in lakens, gedeeltelijk als opvolger van zijn vader en ooms de la Court, later ook door het overnemen van de zaken van zijn zwager Jan Poelaert hebben blijkbaar rijkelijk winst opgeleverd; bij zijn overlijden op 12 September 1739 liet hij een vermogen na van Fl. 1.120.000.—. Zijn textielzaak liet hij, reeds bij zijn leven, in 1710 over aan zijn zoon Allard, die deze voortzette tot 1728 als „**Negociant** en **Fabriqueur**".

Ook de Poelaerts waren textielindustrieelen : de vader van **Pieters** vrouw Sara: „**Allard** Poelaert was van de Gereformeerde off van de publieke religie, was fabriqueur in grijnen. Is in Leijden woonagtig geweest en aldaar zijn **negocie** gecontinueerd met veel succes, gelijk zijn soon Jan Poelaert naar zijn dood dat gecontinueerd heeft, daarbij doende fabrique in lakenen, welke beide fabriecque door hem **sooseer** Wierden voortgesett, dat seer considerabele middelen daardoor heeft naargelaten aan zijn suster Sara, die zijn eenigste erffgenaame was, **alsoo** de anderen reeds overleeden waaren, deese Jan Poelaerf veelmalen in Italiën, Duijtsland, Vrankrijk en verdre gedeelten van Europa tot voortsetting van **negocie** als tot vermaak geweest sijnde. Bij zijn affsterven wierde de voornoemde **negocie** gecontinueert op zijn naam **alleenig** door zijn susters man Pieter de 'la Court van der Voort tot 1710, die alsdan

sijn soon Allard de la Court **meede** in affaire ais **Comp(agnon)** nam en gong doen de **negocie** op de naam van Jan Poelaart & Soon tot Ao. 1713, wanneer deselve gecontinueerd wierd op naam van Allard de la Court, dog Ao. 1728 wierd de fabriecque gequiteerd, de gereedschappen en vaste goederen daartoe **ver-**kofft **aan** een gewesen dienaer die sulks contiueerende en vóór genoemde Allard de la Court fabriceerde, hebbende deese seedert Ao. 1728 geen andere goederen verkofft off verhandeld als die nog **selfs** overhadde off bij andere fabriceurs **koffte.**”

De groote rijkdom van Pieter de la Court van der Voort en zijn zoon Allard zijn dus te verklaren door de accumulatie van de zaken van de la Court's, de van der Voort's en de Poelaert's; de familie van der Voort stierf met Willem en Jan in de mannelijke lijn uit, terwijl ook Jan Poelaert de laatste mannelijke nakomeling van de familie Poelaert was.

Pieter de la Court had bij zijn vrouw Sara Poelaert zes kinderen :

1. *Allard de la Court*, 1688-1755, gehuwd met zijn nicht (cousine germaine) Christina **Backer**, waarop wij later nog terugkomen.

2. *Catharina Magdalena de la Court*, gehuwd met Jan Meerman.

3. *Adriana*, jong gestorven (1692-1694).

4. *Magdalena*, eveneens jong gestorven (1694-1695).

5. *Adriana*, geboren in 1696, huwde, reeds bejaard, in 1747 Alexander Baron van **Spaen** en overleed in 1748.

6. *Pieter de la Court*, 1698-1772, gehuwd met Sara Maria Lestevenon en na haar dood met Maria

Schilderij van Frans van **Mieris** de Jongere, gedateerd 1712.
vermoedelijk voorstellende: Allard de la Court (1688-1755)
en Catharina **Backer** (1689-1766) in het eerste jaar van
hun huwelijk in 1711.

Pompe van Meerdervoort. Hij werd vader van acht kinderen, onder wie een zoon Pieter, die voorvader werd van een talrijk geslacht van patriciërs, waarvan Pieter de la Court (1854-1926) de laatste mannelijke nakomeling was. Een genealogie van deze takken is te vinden bij Wttewaall en bij Elias ¹⁾

De rijkdom, die Pieter de la Court van der Voort wist te vergaren, werd besteed aan het **koopen** van schilderijen en aan de instandhouding en uitbreiding van zijn buitenplaats Meerburg. De collectie schilderijen werd in 1766 grootendeels verkocht; zij bevatte buiten een reeks familieportretten vele kostbare stukken ²⁾.

De voormalige ridderhofstede **Meerburg** onder Zoeterwoude was in de Spaansche troebelen geheel verwoest; de grond behoorde omstreeks 1640 aan de gebroeders Pieter (de bouratwerker) en Jacob de la Court, die op het uiteinde daarvan aan de Hooge Rijndijk twee huizen lieten zetten. Pieter de la Court van der Voort die deze bezitting door erfenis verkreeg, heeft geen moeite en kosten gespaard om de buitenplaats tot een bezienswaardigheid te maken, en wist allerlei vreemde planten te **kweeken** : de geleerde Albr. Haller bezocht bij zijn reis door Holland (om-

1) Wttewaall: zie noot 2, pag. 156.

Dr. J. E. Elias *De vroedschap van Amsterdam, 1578-1795*. Haarlem 1903.

2) Mr. Dr. J. C. Overvoorde *De collectie de la Court*. Leidsch Jaarboekje, 1908, p. 154.

Van de in dit **opstel** besproken de la Courts bevinden zich portretten in **het** Rijksmuseum te Amsterdam, in de Lakenhal te Leiden, en in de **Backer-Stichting** te Amsterdam. Een portret van Pieter de la Court van der Voort is in het bezit van laatstgenoemde stichting. Een afbeelding daarvan vindt men in het onder noot 1, pag. 164 genoemde werk van Dr. Hoek op pag. 24.

streeks 1725) in Leiden den Hortus, den tuin van Alançon (Alensoon) en de buitenplaats **Meerburg** van „Herr La Court, dessen Besonderheit insondern ist die Kunst durch abgemessene Wärme allerhand Blumen und Früchte vor der Zeit rauff zu bringen. Von letzterer Sorte ist sonderlich die Traube im April und der Ananas bekandt”. Hier werd de eerste rijpe ananas in Holland gekweekt en van hieruit werd een menigte planten aan vreemdelingen geleverd. De eigenaar en zijn tuinbaas Willem de Vink slaagden in die kweekerij zoodanig dat de groote zeldzaamheid dezer planten in Holland eerlang ophield ¹⁾).

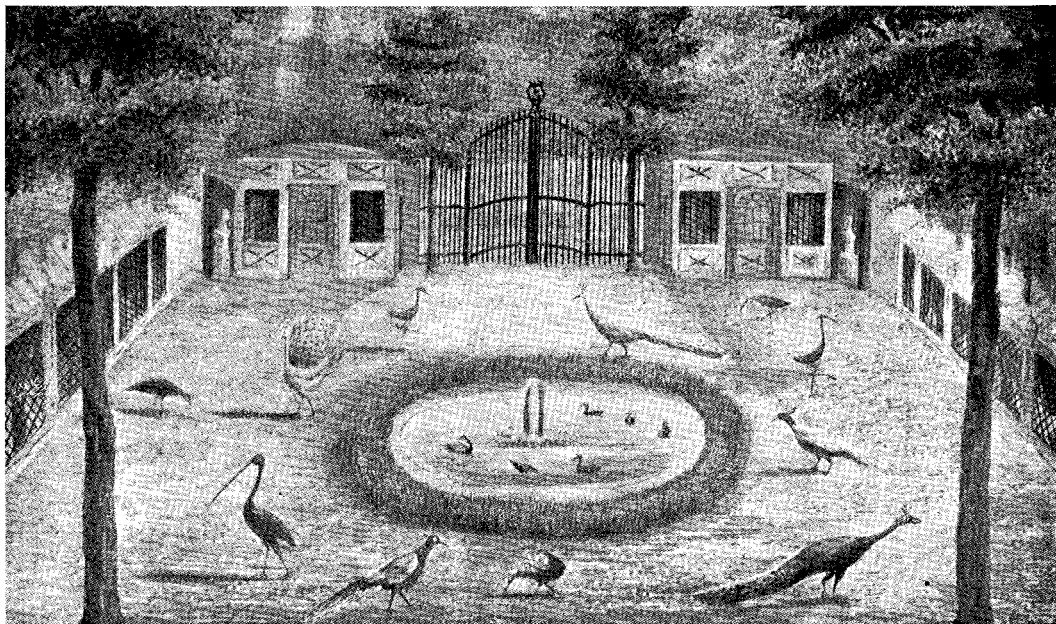
De belangstelling van Pieter de la Court van der Voort voor tuinen en parken blijkt ook uit brieven die hij gedurende een reis naar Parijs in 1700 aan zijn vrouw Sara schreef: hij bezoekt er Versailles en andere lusthoven en geeft in zijn brieven schetsen en teekeningen van den aanleg van beplantingen, oranjerieën enz. om zijn uitvoerige beschrijvingen te illustreeren. Deze brieven zijn bewaard gebleven en geplubliceerd ²⁾).

Twee jaren voor zijn dood, in 1737, gaf Pieter een boek uit waarin hij zijn ervaringen op het gebied van tuinarchitectuur wereldkundig maakte. Het boek draagt de weidsche titel : ***Bijzondere aenmerkingen over het aanleggen van pragtige en gemeene land-***

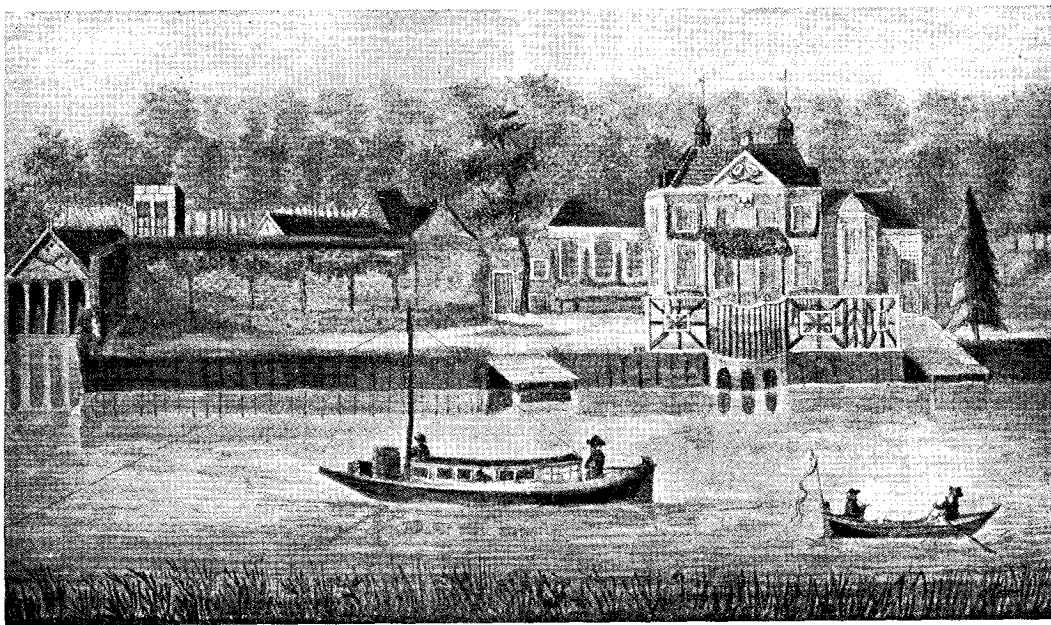
1) Wttewaall: *Ioc. cit.*, Dr. D. Hoek: *Geschiedenis van Backershagen*. Rotterd. 1935. p. 43. **Anna G. Bienfait**, *Oude Hollandsche Tuinen*, 's-Grav. 1943, p. 254.

2) Fel. **Driessen**: *De reuen der de la Court's, 1641-1700-* 1710, Leiden, 1927.

In dit boek bevinden zich twee afbeeldingen van de buitenplaats Meerburg.

Gezicht van de Menagerie voor het Huis van de Ridderhofstede **Meerburg** gelegen onder Zoeterwoude.
Aanwezig in het Leidsche Gemeente-Archief onder Nr. 11368.

De Ridderhofstede **Meerburg** aan de achterzijde, gelegen aan den Rijn.
Aanwezig in het Leidsche Gemeente-Archief onder Nr. 12367.

huizen, lusthoven, *plantagiën* en aenklevende cieraden, alles in den tijd van vijftig jaren ondervonden, aengeteekent, omstandig beschreven en met daer toe benoodigde platen opgeheldert. te Leiden, bij Abraham Kallewier, Jan en Harman Verbeek en Pieter van der Eijk 1737. Een tweede druk verscheen in 1763, te Amsterdam bij Tongerlo en Houttuin, terwijl een Duitsche vertaling *Anmuthigkeiten des Landlebens. . .* in 1758 te Leipzig het licht zag. Pieter die als afstammeling van Vlaamsche emigranten vermoedelijk de Fransche taal volkomen beheerschte, bewerkte zelf een Fransche uitgave: *Les agréments de la campagne ou remarques particulières sur la construction des maisons de campagnes plus ou moins magnifiques, des jardins de plaisance et des plantages avec les ornements qui en dependant*, uitgegeven te Leiden en Amsterdam, zonder jaar.

Deze geschriften van Pieter de la Court van der Voort worden in eenige moderne werken over tuin-architectuur geciteerd, waarbij uit de commentaren blijkt dat de schrijvers onvoldoende over de persoon van Pieter de la Court van der Voort zijn ingelicht; men beschouwt hem eerder als een ontwikkelden tuinbaas dan als rijk grondbezitter en *millionnaire*¹⁾.

Ten slotte nog een enkel woord over de nakomelingen van Pieter de la Court van der Voort en Sara Poelaert: Voor de afstammelingen van den oudsten zoon Pieter kan ik volstaan met te ver-

1) Leonard A. Springer *Bibliografisch overzicht van geschriften, boek- en plaatwerken op het gebied der Tuinkunst, Wageningen* 1936, p. 42: dr. ir. T. P. Bijhouwer *Nederlandsche Tuinen en Buitenplaatsen*, Amsterdam, 1942 (*Heem-schut-serie* Nr. 18) p. 14-24: Anna G. Bienfait *Oude Hollandse Tuinen*, 's-Grav. 1943. 2. d.

wijzen naar de reeds genoemde genealogieën van Wttewaal en Elias (noot 1, p. 161).

De tweede zoon: Allard de la Court, Pieters zoon (1688-1755) de schrijver van het door mij geraadpleegde „genealogie-boekje” was tot 1728 als fabriqueur en daarna nog als handelaar in iakens en andere wollen stoffen werkzaam. Hij huwde in 1711 met zijn nicht Catharina Backer (1689-1766) dochter van zijn vaders zuster Magdalena uit haar huwelijk met den Amsterdamschen patriciër Mr. Willem Backer. Een broeder” van Catharina, Mr. Cornelis Backer stichtte de groote buitenplaats Backershagen onder Wassenaar. De geschiedenis van dit landgoed is beschreven door Dr. D. Koek, die in zijn boek verschillende aardige bijzonderheden omtrent de families de la Court en Backer mededeelt ¹⁾.

Allard de la Court en Catharina Backer hadden twee kinderen die den volwassen leeftijd bereikten:

1. Sara de la Court, geboren 1713, ongehuwd overleden 1736.

2. Pieter de la Court, 1722-1775, veertigraad van Leiden, in 1748 gehuwd met Geertrui de Bijl (1725-1773). Zij hadden één zoontje Allard, die in 1758 op driejarigen leeftijd stierf; dit sterfgeval heeft de vader zich zoodanig aangetrokken dat zijn gezondheid voor de rest van zijn leven geknakt was.

ffengelo (0).
April 1944.

L. A. DRIESSEN.

¹⁾ Dr. D. Hoek *Geschiedenis van Backershagen*, Rotterdam 1935.

Een drijvende Kelder

Op het terrein van het sanatorium „Rhijngeest” te Oegstgeest staat een huis achter het paviljoen der 1ste klasse en in gebruik als beambtenwoning, dat te oordeelen naar verschillende muurstukken met een kleinen, handgevormden baksteen gemetseld, van ouden datum moet zijn. In dat huis bevindt zich een drijvende kelder.

Is men het houten trapje, dat tot deze bouwkundige merkwaardigheid toegang geeft afgedaald, dan blijkt men in een lossen drijvendengemetselden bak te staan, die den eigenlijken kelder vormt. Deze bak is lang 4.32 M., breed 3.30 M. en hoog 0.78 M., terwijl de vloer en de binnenkant van de opstaande zijden zijn betegeld met vierkante, bruine, geglazuurde plavuizen met zijden van ruim 21 cM. Deze gemetselde bak drijft in het grondwater, dat er onder en aan de zijden omheen spoelt, terwijl daarbuiten de muren slechts de functie hebben om den bewegelijken bak in den goeden stand te houden. Met behulp van een zaklantaarn kan men tusschen den vasten muur en den bak het grondwater zien staan. Deze eigenaardige constructie, welke geheel afwijkt van de gebruikelijke vaste bouwwijze heeft duidelijk ten doel den kelder geheel vrij te houden van de spanningen, welke het „zetten” der muren van het huis en de verandering in hoogte van het grondwater kunnen veroorzaken en welke spanningen soms leiden tot een scheuren van de keldermuren of vloer, wat lekkage ten gevolge heeft.

Een dergelijke drijvende kelder komt niet 'vaak voor. Het museum te Edam, dat fraaie 17de eeuwsche gebouw, dat bij vele liefhebbers van oud stedenschoon bekend zal zijn, heeft ook een drijvende kelder, maar mijn eigen beperkte ervaring kent slechts deze beide voorbeelden. De Directeur van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg Jhr. Dr. E. O. M. van Nispen tot Sevenaer was zoo welwillend mij over dit onderwerp nadere inlichtingen te verschaffen. Hij schreef mij, dat drijvende kelders meermalen voorkomen in streken met een hoogen of in hoogte wisselenden grondwaterstand. In het algemeen zijn zij het meest gebruikelijk geweest in de 17de, 18de en 19de eeuw; thans worden zij niet meer gebouwd. Een dergelijke kelder, die zoowel bij paalfundeeringen als op den grond, zgn. op staal kan worden gebouwd, rust meestal op een houten roosterwerk en is geheel vrij van de muren van het betreffende gebouw opgetrokken. De ouderdom van zulk een kelder kan benaderd worden door de beoordeeling van de soort steen, waarvan hij gebouwd is.

Deze kelder is aan de binnenzijde geheel met bruine plavuizen betegeld. Steekt men de hand tusschen bak en muur, dan voelt men met eenige moeite, dat de bak van kleine baksteen en gemetseld is. Over de afmetingen van deze steenen kan ik verder niets mededeelen. Hoewel volgens de inlichtingen van Monumentenzorg deze drijvende kelders meermalen voorkomen, leek mij deze bouwkundige eigenaardigheid, die ongetwijfeld als een technische verfijning is bedoeld, toch waard om hier vermeld te worden.

H. C. JELGERSMA.

Het Leidsche Stadhuis

omstreeks 1881.

Vertelt U ons eens iets van het Leidsche Stadhuis, toen Gij er op 2 Januari 1881 Uw werkzaamheden begon; hoe was de samenstelling van het Gemeentebestuur, hoe was het Stadhuis ingericht, welke werkzaamheden werden in de verschillende lokalen en bureaux verricht, enz.

Deze vraag werd mij meermalen gedaan, maar ik ben er nimmer op ingegaan, omdat inwilliging daarvan mij niet belangrijk genoeg voorkwam.

Nu mij echter weer een dergelijk verzoek bereikte en de heer Beij, Chef van den Huishoudelijken Dienst ten Stadhuize, ons een beschrijving van het nieuwe Stadhuis bezorgde, kan het misschien toch van belang zijn ook iets mede te deelen omtrent het oude Stadhuis, en dit te meer omdat al weer 15 jaren zijn verlopen sedert den noodlottigen brand van dit mooie gebouw. Wellicht zijn er ook vele ingezetenen die zich het interieur van het gebouw niet meer herinneren. Intusschen gelieve men te bedenken, dat door den Stadhuisbrand zeer vele en waardevolle gegevens zijn verloren gegaan en dat het navolgende dus bijna geheel berust op het geheugen.

Om U nu een juist beeld te geven van het interieur van dat oude, doch niettemin fraaie gebouw in 1881,

geloof ik goed te doen met U uit te noodigen tot een rondwandeling in de verschillende gangen, zalen, bureaux, enz.

Wij beginnen dan op den beganen grond en wel rechts van het Bordes.

Maar wij willen toch eerst nog even een blik slaan op den fraaien gevel, toonbeeld van hooge kunst uit den Renaissancetijd, geniaal ontwerp van den beroemden bouwmeester Lieven de Keij.

Achter dien gevel de mooie, ranke Stadhuistoren met zijn Carillon, waaruit de toenmalige **Stadsbeiaardier**, J. A. H. van **Hartrop**, ernstige en vroolijke klanken liet **hooren**, al naarmate er droeve of blijde gebeurtenissen hadden plaats gehad.

's Avonds en 's **nachts** stelde de Stadstorenwachter, J. C. van Pijpen, de ingezetenen gerust door zijn trompetgeschal, dat om het uur plaats had. Slechts bij brand haalde hij de ingezetenen uit hun zoete rust door aanhoudend alarmsignaal, waarvan het gevolg was, dat de Schutterij in actie kwam en vele ingezetenen zich naar de plaats des onheils begaven.

Het stemt zeker tot groote vreugde en dankbaarheid, dat deze mooie, trotsche gevelmuur bij den **Stadhuisbrand** op 12 Februari 1929 voor een zóó groot gedeelte is gespaard gebleven, dat hij in den vorigen toestand kon worden teruggebracht en dat ook weder een ranke toren kon worden gebouwd, zij het dan niet op de oude plaats, maar in den hoek van het ruime Stadhuisplein.

Dat het in den toren geplaatste Carillon, bewijs van oprechte liefde van de Burgerij voor en gehechtheid aan onze goede stad, door den Oorlogstoestand moest worden afgestaan, is zeker ernstig te betreuren.

Wij gaan nu het Stadhuis binnen en bevinden ons al dadelijk rechts van het bordes in het voor velen minder prettige bureau, n.l. het Politiebureau.

Het Politiecorps bestond uit één Commissaris, den heer R. N. van der Maaren, 4 Inspecteurs en 52 Agenten. Thans wordt de Politiedienst uitgeoefend door één Commissaris, 1 Hoofdinspecteur, 7 Inspecteurs, 13 Hoofdagenten, 8 Brigadiers en 114 Agenten, benevens eenig administratief personeel ¹⁾.

In het bureau bevonden zich een Commissaris-kamer, kamers voor de Inspecteurs en de Agenten, een groot en een klein wachtlokaal, benevens eenige afzonderingsvertrekken.

In laatstgenoemde vertrekken werden opgeborgen zij, die zich aan een of ander misdrijf of overtreding hadden schuldig gemaakt, of wegens dronkenschap de goede orde hadden verstoord. Aangezien deze lokalen zich vlak onder het bureau *Algemeene Zaken* der Gemeente-Secretarie bevonden, genoten wij nog al eens van het gezang, het lawaai of het gehuil van deze „heeren”, al naarmate zij een vroolijken of ernstigen dronk over zich hadden.

Dat beschonken personen naar het Politiebureau moeten worden gebracht, komt tegenwoordig zeer zelden voor. Vroeger gebeurde dit dikwijls, om niet te zeggen bijna dagelijks. Men zag dan een paar agenten van politie, die een dronkaard, somtijds per bakwagen, naar het bureau brachten, gevolgd door een troep zingende en joelende straatjongens.

Gelukkig is die tijd voorbij, dank zij de gunstige werking van de Drankwet en van de verschillende Drankbestrijdersvereenigingen.

¹⁾ Deze cijfers zijn ontleend aan het in 1940 verschenen gedrukte Gemeenteverslag.

Naast het Politiebureau bevond zich de **Schutters-**hoofdwacht.

De Schutterij bestond in 1881 uit een **Majoor-**Commandant, den heer J. Scheltema Jzn., $\pm$ 25 Officiëren en $\pm$ 700 actief dienende Schutters.

In de hoofdwacht vergaderde op geregelde tijden de Schuttersraad, bestaande uit den Commandant, een lid van **elken** rang en een Auditeur. Daar werden de vonnissen gevelde over hen, die zich aan insubordinatie hadden schuldig gemaakt, te laat op 't appel waren gekomen, enz.

De Schutterij bezat ook een Muziekcorps, dat zich onder directie van den Kapelmeester J. R. H. Müller, later Joh. C. Geyp, bij het uitrusten van de Schutterij en ook wel op Concerten, liet hooren.

De oefeningen van de Schutterij hadden plaats op het Schuttersveld.

Na afloop van deze oefeningen en ook wel bij andere gelegenheden, had een marsch door de stad plaats, tot groot vermaak van de ingezetenen, maar vooral van de jeugd, die „Vader” niet dikwijls in een Schutters-uniform in het gelid zagen loopen. Bij zoo'n marsch ging natuurlijk het muziekcorps voorop.

Het ging er bij de Schutterij nogal gemoedelijk toe. De Schutters begaven zich met een sigaartje in het hoofd naar de plaats van samenkomst, meestal de Papengracht. Bij het Commando „aantreden” en „richten” verdween het sigaartje in den loop van het geweer. Zoodra de dienst geëindigd was en het Commando „Ingerukt, marsch” weerklonk, gingen de geweerloopen omlaag en het sigaartje kwam weer te voorschijn.

Voor hen, die het museum *de Lakenhal* bezoeken

— en dat zijn er natuurlijk zeer velen — zijn een 2-tal Schutters-uniformen in het Paviljoen te bezichtigen. Ook zijn er eenige foto's opgehangen van het Corps Officieren.

Bovendien hangt er een bord, waarop met loffelijke vermelding, staan aangegeven de namen van de Officieren der Schutterij, die in 1807, tijdens het springen van het Kruitschip, hebben dienst gedaan.

De Schutterij werd in 1907 opgeheven.

Hier eindigde de rechtersvleugel van het Stadhuis; tusschen de Schuttershoofdwacht en de Korenbrugsteeg bevonden zich een expeditiebedrijf (van Gend & Loos) en een 2-tal winkels.

Wij richten nu onze schreden naar den linkervleugel en komen in de z.g. „Stadhuispoort”, loopende van de Breestraat naar de Vischmarkt.

Deze poort gaf toegang tot het kantoor van den Gemeente-Ontvanger en tot eenige gemeentelijke bergplaatsen. Zij diende tevens tot achteruitgang van eenige aan de Vischmarkt gelegen perceelen.

Het Ontvangerskantoor was een flink, ruim lokaal, waarnaast een spreekkamer voor den Ontvanger.

Als Ontvanger fungeerde in 1881 de heer H. Henkes, die als zoodanig werd opgevolgd, respect. door de heeren Mr. N. L. J. van Buttingha Wichers (1890), G. H. Kokxhoorn (1892) en H. Filippo W. F.zn. (1923).

Het personeel bestond uit één kassier, den heer J. Kehl, en 2 ambtenaren, benevens een ambtenaar, speciaal voor de **richtige** invordering van de hondenbelasting. Thans zijn 7 ambtenaren aan het bureau verbonden.

In dat kantoor betaalde men de diverse belastingen, **recognitiën**, schoolgelden en andere vorderingen der gemeente. Ook hadden er de stortingen plaats van

gelden, die door de verschillendegemeentelijke diensten werden ingevorderd. Uitbetaald werden alle vorderingen van leveranciers, werkbazen, enz., terwijl ook de ambtenaren en onderwijzers er hun 3-maandelijksche, later maandelijksche wedde kwamen in ontvangst nemen.

Achter het kantoor bevonden zich een paar kleinere vertrekken; in één daarvan stond een ijzeren kist, inhoudende de meest waardevolle en geldswaardige papieren. Deze kist werd gesloten met 3 sleutels, waarvan één berustte bij den Burgemeester, één bij den Wethouder van Financiën en de derde bij den Secretaris.

In een ander vertrek ontvingen de Stadsworklieden hun wekelijksch loon. En het derde lokaaltje werd éénmaal per jaar betrokken door het Ontvangersbureau en wel wegens de jaarlijksche schoonmaak.

Deze vertrekken werden door de ambtenaren, vermoedelijk om hun somberen, om niet te zeggen luguberen aard, „de Hel” genoemd.

Een dienstrap naast deze vertrekken leidde naar de verdieping.

Wij verlaten nu de Stadhuispoort en gaan een daarnaast gelegen gang binnen, de z.g. „Blauwe gang”.

Reeds dadelijk ontmoeten wij, op een bank gezeten, een paar oude mannen, die er hun werk van maakten om tegen een kleine belooning alsgetuigen op te treden bij de aangiften van geboorte en overlijden en ook wel bij de algemeene huwelijksvoltrekking. Zij waren beiden even groot of, beter gezegd, even klein, maar verschilden nogal in leefwijze. De één toch zette een groot deel van zijn verdiend loon om in geestrijk vocht, zonder daarbij ooit be-

schonken te worden, terwijl de ander, wiens geestvermogens, meer in het bijzonder in voor- en najaar, nogal eens verstoord waren, zijn „centjes” zuinig op een verborgen plaats bewaarde. Deze man deed mij dikwijls denken aan Hildebrands „Diakenhuismannetje”, die zijn opgespaarde duitjes zorgvuldig in een zakje op zijn borst bewaarde, bestemd voor de kosten van zijn begrafenis.

In de zooeven bedoelde Blauwe gang bevond zich recht tegenover den ingang een trap, die naar de verdieping leidde.

Rechts in de gang was het Bureau van den Burgerlijken Stand en de Bevolking gevestigd, terwijl aan de linkerzijde een deur toegang verleende tot de woning van den **Concierge**.

In genoemd bureau werkten een Hoofdambtenaar, de heer C. G. Nieuwveen, en 3 ambtenaren (thans 8). De heer Nieuwveen werd opgevolgd door de heeren A. W. J. van Driesten en J. W. J. Diebeis.

Men deed er aangifte van geboorte, van overlijden, en van huwelijken; eveneens van verhuizing binnen de gemeente en van vertrek naar andere plaatsen. Personen, die van buiten kwamen, leverden er hun verhuisbiljet in.

De gemeente telde toen 41629 inwoners, op 1 Januari 1940 78217 en op 1 Januari 1944 82207. Zooals men ziet is het aantal inwoners gestadig , vooruitgegaan, maar die vooruitgang is niet steeds het gevolg van vestiging in de gemeente geweest; ook heeft daarbij een 3-tal annexaties geen bijzondere rol gespeeld.

Deze vooruitgang is jaren lang het gevolg geweest van meerdere geboorten.

Immers, in 1881 bedroeg het aantal geboorten 1550,

dat der overledenen 1031, een vooruitgang dus van 519. Maar het getal vestigingen bedroeg 3146 tegen dat der vertrokkenen 3274, derhalve een vermindering van 128. De bevolking ging dus vooruit (519 — 128) met 391 personen, hetgeen uitsluitend te danken was aan meerdere geboorte. Gelukkig is in latere jaren hierin een verandering ten goede gekomen. Langzaam, zeer langzaam steeg het getal der vestigingen, maar toch in die mate, dat thans van een natuurlijke aanwas kan worden gesproken.

In 1943 b.v. bedroeg het aantal vestigingen 4521, tegen dat der vertrokkenen 3220, een vermeerdering derhalve van 1300 personen, uitsluitend ontstaan door vestiging in de gemeente.

Tegenover deze toeneming wegens vestiging in de gemeente, staat helaas een achteruitgang in het aantal geboren.

In 1880 toch bedroeg het aantal geboorten bij een laag bevolkingscijfer 1550, terwijl in 1943 bij een veel hooger bevolkingscijfer slechts 1757 kinderen werden geboren.

Bij een bevolkingsaanwas van ruim 40000 zielen een toeneming van geboorte van slechts 200.

De gemeente was verdeeld in 9 wijken en 39 buurten. In ieder van deze buurten zwaaide een „Heer der Gebuurte” den scepter, bijgestaan door een „Raad der Gebuurte”.

Eerstgenoemde hield een register van bevolking van zijn gebuurte bij, lette op de mutatiën in zijn buurt, gaf bewijzen van onvermogen, na gedaan onderzoek, af, enz.

In enkele buurten trad hij ook wel eens bij onderlinge geschillen, als Scheidsrechter of Vredestichter op. Zijn gegevens ontving hij regelmatig van het

Bevolkingsbureau, **die** hij na ze verwerkt te hebben, geteekend aan dat bureau terugzond.

De vele en velerlei werkzaamheden op **het** bureau en de daarbij plaats hebbende afwisseling van publiek, maakte het werk niet eentonig of saai; ik denk daarbij aan de bijzondere spraakzaamheid van een aantal gelukkige Vaders, die het wenschelijk of noodig hadden gevonden om alvorens tot de **geboorte-aan-gifte** over te gaan, met hun getuigen een dronk te wijden aan het heil van hun kind.

Behalve de zooeven genoemde werkzaamheden had op het Bevolkingsbureau ook plaats de afgifte van attestatiën de Vita.

Op den 1sten dag van elk kwartaal werd toch aan alle **gepensionneerden** en **gegageerden** een bewijs van in leven zijn uitgereikt, noodig voor de inning van pensioen of gagement.

De *gepensiontzeerden* moesten bij de inning van het pensioen hun pensioenakte vertoonen; de *gega-geerden*, — dat zijn Indische militairen beneden den rang van Officier — echter niet; zij ontvingen dus hun gagement uitsluitend bij de overlegging van de attestatie de Vita.

Ik herinner mij bij de afgifte van deze stukken een vermakelijk incident.

Op een dag vóór de afgifte van de attestaties kwam een juffrouw (kostvrouw) vragen, of zij morgen de attestatie de vita van een zekeren N.N., gegageerd Militair van het Indische Leger mocht komen halen, aangezien bedoelde persoon (een drinkebroer) in het afgelopen kwartaal meer schuld had gemaakt dan het bedrag van zijn gagement.

Dit verzoek werd natuurlijk niet ingewilligd. De attestatie behoort aan den persoon zelf te worden

uitgereikt en dat was in dit geval te meer noodig, omdat men — zooals gezegd — het **gagement** uitsluitend op dat papier ontvangt. Op den volgenden dag stapte de gegageerde het bureau binnen, vergezeld van zijn kostjuffrouw. De Hoofdambtenaar van het bureau **teekent** de attestatie en reikt haar aan den rechthebbende uit. Plotseling dringt de vrouw naar voren en rukt de attestatie uit 's mans handen. Een sprong achteruit en beiden tuimelen op den grond; een 2-tal bevolkings-registers van groot formaat valt, door den schok tegen de 'balie, bovenop de beide vechtenden. De vrouw, lenig als een kat, weet zich los te rukken en snelt met het papier in de hand de deur uit.

De man, niet zoo vlug ter been, loopt zoo snel hij kan de vrouw achterna, doch zonder succes. Bij aankomst op het kantoor van den Betaalmeester bleek het **gagement** zoo juist te zijn uitbetaald. Toen ik het slot van dit incident vernam, dacht ik: Misschien is het geld toch wel op de juiste plaats terecht gekomen.

Als wij nu dit bureau verlaten, dan komen wij aan een volgenden ingang en wel aan dien van de z.g. Militaire Hoofdwacht.

De Hoofdwacht bestond uit **één** groot en **één** klein vertrek. In het groote lokaal bevonden zich een Korporaal en eenige manschappen; in het kleine vertrek een Onder-Officier-Wachtcommandant.

Van uit deze hoofdwacht werden eenige wacht-posten bediend, zooals de woning van den **Garnizoens-Commandant**, alwaar het Regimentsvaandel werd bewaard, het gebouw Gravensteen, toen nog gevangenissen, enz.

Vóór de Hoofdwacht stond bij beurten **een schild-**wacht. Deze waarschuwde zoodra de Plaatselijke Adjutant verscheen, hetgeen in den regel **éénmaal** per dag plaats had. De wacht kwam in het geweer en werd geïnspecteerd; daarna bracht de **Wacht-**Commandant in zijn vertrek rapport uit en werden ook de vertrekken geïnspecteerd.

Passeerde de Kolonel. **Garnizoens-Commandant** de Hoofdwacht, dan kwam de wacht eveneens in het geweer, tenzij hij door een **teeken** te kennen gaf dat hij dit eerbetoon niet verlangde.

Hier eindigde de linkervleugel van ons mooie Stadhuis. Er was nog wel een woning aangebouwd, maar deze paste niet in den gevel. Zij was bestemd voor den **Concierge** van het Stadhuis. Deze woning had, behalve een uitgang in de meergenoemde Blauwe gang, een trap, die naar de verdieping van het Stadhuis leidde.

Verlaten wij nu den beganen grond en begeven wij ons via het mooie bordes naar de verdieping.

De bordesdeur binnengaande komen wij in een groote ruimte *de Pers* geheeten, die tot verschillende vertrekken van het Stadhuis toegang verleende.

De Pers ontleent zijn naam vermoedelijk aan de drukpers, die er gestaan heeft toen Jan van Hout Secretaris van Leiden was en er vele keuren van Leiden werden gedrukt. Van **Mieris** betwijfelt dit echter, want reeds vóór dien tijd noemde men deze ruimte al de Pers, omdat er het persen of prenten van laken plaats had.

In 1881, toen ik voor het eerst het Stadhuis betrad, werden op de Pers o. a. 's Maandags, ten overstaan van een ambtenaar van de Gasfabriek en van **één**

der Secretarie-ambtenaren in het openbaar partijen cokes verkocht, meestal aan handelaren in brandstoffen.

Rechts afgaande bevond zich de Kamer van de 3 Gemeenteboden, wier taak bestond in de bediening van den Burgemeester, de Wethouders, den Secretaris en de bureaux, maar tevens in den buitendienst, d.w.z. de bezorging van brieven in de stad, het inwinnen van informatiën, enz.

De thans in functie zijnde boden hebben bijna uitsluitend dienst binnen de muren van het Stadhuis, een dienst, die de laatste jaren zóó geweldig is toegenomen, dat de hulp van jonge krachten noodig werd om den dienst buiten het Stadhuisgrootendeels te verrichten.

Naast de Bodekamer was de Kamer van den Burgemeester, doch in den loop der jaren, toen een 4de Wethouder werd benoemd, werd de Bodekamer vooruitgeschoven en daarachter in de plaats daarvan een kamer ingericht voor den Wethouder van Onderwijs. Hierdoor werd de Pers eenige meters kleiner.

Nu volgde dus de kamer van den Burgemeester.

Deze kamer diende vroeger tot vergaderkamer van Curatoren van de Leidsche Universiteit.

Zij maakte door het goud-lederen behang een deftigen indruk en was voorzien van schilderstukken, in 1682 gemaakt door Th. van der Schuer. Boven de fraai gebeeldhouwde schouw was een allegorie, voorstellende „Justitia”, boven de deuren „Minerva” en op het plafond een verheerlijking der „Wetenschappen”.

Bij mijn komst ten Stadhuize fungeerde als Burgemeester van Leiden de heer Louis Marie de Laat de Kanter, geboren 22 Januari 1829, overleden 4 Februari 1894.

Burgemeesterskamer.

L. M. de Laat de **Kanter**, Burgemeester van Leiden
van 1880 tot 1894.

In 1880 tot Burgemeester benoemd, oefende hij zijn bestuurszaak dus gedurende een 14-tal jaren uit en wel op uitnemende wijze.

De heer de Kanter was een knap en uitermate ijverig man, met een groot verstand, bijzondere scherpzinnigheid en een krachtigen wil. Aangenaam in den omgang en strikt rechtvaardig genoot hij de achting van de ingezetenen, in het bijzonder van de Burgerij en zeker niet het minst van het personeel ten Stadhuize.

Nog zeer kort op de afdeeling *Algemeene Zaken* werkzaam zijnde, maakte ik, deels door onwetendheid, deels door onoplettendheid, een kleine fout. Bij den Burgemeester geroepen betrad ik als 18-jarig jongeling met een angstig hart diens ambtsvertrek. Maar de terechtwijzing, die ik kreeg, werd mij toegevoegd in een vorm zóó ernstig, zóó ingrijpend en toch ook weer zóó vriendelijk, dat ik diep onder den indruk van zijn woorden het vertrek verliet. Deze eerste ontmoeting met — en de vaderlijke vermaning van den Burgemeester heb ik nimmer vergeten. Ik heb hem er steeds om hooggeacht.

Maar Burgemeester de Kanter was niet alleen een vriendelijk man, hij kon ook bijzonder streng, ja zelf soms zeer scherp zijn. Men leze maar eens de handelingen van den Gemeenteraad en volg de debatten met enkele vooraanstaande Raadsleden.

Onder zijn bestuur zijn vele besluiten tot stand gekomen, die in het waarachtig belang der gemeente waren.

Maar een eerezuil heeft hij zich, als Wethouder, Voorzitter van de Commissie van Fabricage, verworven door zijn onvermoeid streven naar — en het vele werk door hem verricht aan de totstandkoming van de waterleiding uit Katwijks duinen. Zoo ooit

dan mag hier gesproken worden van een maatregel uitsluitend in het belang van de Volksgezondheid.

Het besluit, waarbij concessie werd verleend tot den aanleg van een duinwaterleiding dateert van 23 December 1876, dat van de totstandkoming — de opening — van 15 Mei 1878.

Burgemeester de Laat de **Kanter**, wiens uitnemend door Thérbe Schwartz geschilderd portret in het museum **de Lakenhal** berust, werd successievelijk opgevolgd door de heeren Mr. F. Was (1894) Mr. N. de Ridder (1903), Jhr. Mr. N.C. de Gijselaar (1910) en Mr. A. van de Sande Bakhuyzen (1928).

Naast de Kamer van den Burgemeester en daarmede door een deur verbonden, bevond zich een kleiner vertrek, de z.g. Anti-Chambre, de kamer waar men wachtte tot men bij den Burgemeester werd toegelaten. Later, toen het Stadhuis al meer en meer te klein bleek te zijn, werd deze kamer bestemd voor den Wethouder van Sociale Zaken en van Financiën.

Tegenover den toegang tot de Burgemeesterskamer was de zeer primitieve woning van den Stadhuisbediende.

Een gang daarlangs leidde naar de vroegere **Weeskamer**, een statige zaal in Renaissancestijl, rijk betimmerd met rondboogpaneelen en fijn geprofileerde koppen. Langs den westelijken zijwand waren diepe kasten voorzien van letters ter aanduiding van de loketten der bewaarde weesboedels. De zoldering bestond uit zware moerbalken en kinderbinten.

In 1875 vergaderde in deze zaal de Kamer van Koophandel, omstreeks 1885 oefende er het muziekcorps der dienstdoende Schutterij en vervolgens nam de Gemeente-Archivaris, Mr. Ch. M. Dozy, er zijn intrek.

Toen het Archief naar het gebouw aan de Boisotkade werd overgebracht, werd de Weeskamer weer ingericht tot Leeskamer voor de leden van den Gemeenteraad en ten slotte werd zij, door een inwendige verbouwing van het Stadhuis, weer gebruikt tot vergaderzaal van verschillende Commissies.

Teruggaande langs de linkerzijde van de Pers vond men de kamer van den Wethouder van Fabricage, een flink ruim vertrek, waarin tevens de wekelijksche vergaderingen van de Commissie van Fabricage plaats vonden; vervolgens een vertrek, waarin de Hoofdbambtenaar ter Secretarie, de heer A. Montagne, zijn werkzaamheden verrichtte en daarnaast een kamer, waarin de **Concierge** van het Stadhuis, de heer C. J. La Rivière zetelde.

Men onderschatte deze betrekking niet.

Deze titulairis was de Chef van den toenmaligen huishoudelijken dienst. Hij regelde alles wat tot de huishouding behoorde, het in orde brengen en houden van de bureaux en andere lokalen, het schoonhouden van het geheele gebouw, de verwarming, de verlichting, enz.

Hij behandelde de lijsten van de inkwartiering en regelde de inkwartiering zelf, zoowel bij militaire transporten als anderszins.

In den Gemeenteraad was hij de man, die voor alles zorgde; van het begin tot het einde was hij aanwezig en steeds in de weer om aan alle vragen van den Burgemeester, de Wethouders, den Secretaris en de Raadsleden te voldoen. Bij de ontvangst van leden van het Vorstelijk Huis, van leden van Congressen, e.d. zorgde hij voor de inrichting der Ontvangzalen, voor de aanbieding van ververschingen,

voor de bediening, enz. Tenslotte ontving hij ook de trouwlustigen en leidde hen voor den Ambtenaar van den Burgerlijken Stand. Maar hij had een nog veel gewichtiger en verantwoordelijker betrekking.

Hij verleende, na persoonlijk onderzoek, onderstand aan behoeftige gezinnen en personen, die geen onderstand van hun Kerkgenootschap ontvingen; hij verschafte reisgeld aan arme, doortrekkende personen en bezorgde tijdelijk onderdak aan hen, die dakloos waren.

Wij noemden hem wel eens: „het gepersonifiëerde Armbestuur”.

Als een bewijs hoezeer deze gemeentelijke hulp in den loop der jaren toenam, dient dat de uitgaven voor onderstand, reisgeld, onderdak, enz., aanvaankelijk $\pm$ f 1000.— per jaar bedroegen, doch bij het vertrek van den vorigen **Concierge**, den heer W. Brake], waren gestegen tot f 14.000.—.

Toen werd besloten tot de oprichting van een Burgerlijk Armbestuur, later Maatschappelijk Hulpbetoon.

Onze wandeling langs de Persvoortzettende komen wij aan een 3-tal vertrekken, waarvan er 2 bestemd waren voor Wethouders en de 3de gedurende eenigen tijd heeft gediend als Leeskamer voor de Raadsleden, later tot bureau voor de afdeling *Onderwijs*.

Wij gaan nu een kleine gang in, waarvan de deur links leidde naar den Stadhuistoren en de deur rechts toegang gaf tot den reeds vermelden diensttrap naar het beneden gelegen kantoor van den **Gemeente-ontvanger**.

Aan het einde van de gang verleende de 3de deur toegang tot een 3-tal vertrekken.

Eén daarvan was ingericht tot Archiefkamer. Hier was een gedeelte van het Gemeente-Archief opgeborgen, terwijl het andere gedeelte een plaats had gekregen op de zolderverdieping.

Het Archief stond onder beheer van den toenmaligen Archivaris Jhr. W. 1. C. Rammelman Elsevier, die als zoodanig werd opgevolgd respect. door de heeren Mr. Ch. M. Dozy (1886), Mr. Dr. J. C. Overvoorde (1901), Ds. Mr. J. W. Verburgt (1931), en Mr. R. van Roijen (1938).

Onder leiding van Mr. Ch. M. Dozy werden de archiefstukken, die nog eerst een plaats hadden gevonden in de zooeven genoemde Weeskamer, in 1893 overgebracht naar het Archiefgebouw aan de Boisotkade, welk gebouw 'in 1891 aan de gemeente was geschonken door den heer A. J. Krantz.

In de beide andere vertrekken was de afdeeling Financiën, meer bekend onder den naam Reken**kamer**, gevestigd. Later werd bij de geweldige uitbreiding van die afdeeling ook het vertrek van den Archivaris gevoegd.

Op de afdeeling werkten bij mijn komst ten Stadhuize slechts een Hoofdambtenaar, de heer G. H. Kokxhoorn, en een tijdelijk ambtenaar. De heer Kokxhoorn werd in 1892 benoemd tot Gemeente-Ontvanger, terwijl in zijn plaats als Chef van de afdeeling optrad de heer E. Bouma Nieuwenhuis, later opgevolgd door de heeren A. Huysman en W. H. den Hartigh. Van lieverlede breidde de afdeeling zich uit, zoodat er thans 16 ambtenaren werkzaam zijn.

Dat op die afdeeling hard, zeer hard gewerkt werd, moge blijken uit het volgende lijstje van werkzaamheden.

Boekhouding van alle ontvangsten en uitgaven der gemeente en alle akten van ontvang- of betalingsmandaten ; verificatie van de ontvangsten en uitgaven van den Gemeente-Ontvanger; opmaken van de **Gemeentebegrooting** en onderzoek van de begrotingen en rekeningen van de Gemeentebedrijven en die van de instellingen van Weldadigheid; opmaken van de belastingkohieren en van die van de recognitiën, eveneens van de akten van **verhuringen, verpachtingen** en verkooping van **gemeente-eigendommen** ; de assurantiën van gemeente-eigendommen ; het opmaken en bijhouden van de lijst van pensioengerechtigde ambtenaren met de inhouding van hun bijdragen en ten slotte opstellen van rapporten, brieven, enz.

Recht tegenover de gang, die toegang gaf tot de Rekenkamer, bevond zich de afdeeling *Algemeene Zaken*.

Hoewel zeer gering van afmeting, was het vertrek, waarin de afdeeling was gehuisvest, toch wel het mooiste van alle kantoorlokalen.

Het had een geheel eikenhouten betimmering met aan drie zijden vele kasten, waarvan de deuren niet met hout of glas waren bezet, maar met traliewerk, waartegen groen laken of andere stof was aangebracht.

Aan de straatzijde waren drie grooteramen met diepe nissen, waardoor breede eikenhouten vensterbanken ontstonden, waaronder verschillende loketkasten.

In den muur aan diezelfde zijde was een pers bevestigd, bestemd om de uitgaande stukken te sluiten en van het gemeentestempel te voorzien.

Brieven en drukwerken werden toen nog niet geënveloppeerd, doch van een kruisband voorzien;

een groote vochtig gemaakte ouwel werd tusschen de banden gelegd en onder de zoeven genoemde pers geschoven. De stang, die evenals bij een gewone copiëerpers, doch van veel grootere afmeting, van 2 handvaten in den vorm van zware looden ballen was voorzien, werd aangedraaid en de brief was van het Gemeentezegel voorzien.

Wee dengene, die tegen een dezer looden handvaten aanliep, als het stempel niet in rechten stand stond; een niet geringe buil aan het voorhoofd was de belooning voor onoplettendheid.

De schoorsteen van het vertrek was van een verflaag voorzien; de mantel was echter van grijs marmer. In den schoorsteen was een vrouwenkop aangebracht; een band voor den mond, waarop de sleutels van de stad waren afgebeeld, herinnerde ons steeds aan onzen zwijgplicht.

Het geheel zou bij het binnentreden van het vertrek een goeden indruk hebben gemaakt, ware het niet dat de geheele betimmering grondig was verknoeid door het aanbrengen van een verflaag in bruin-roode kleur, die wij „Schavotkleur” noemden.

Later echter, naar ik meen tegelijk met de restauratie van de Secretariskamer, werd de betimmering van haar verflaag ontdaan, waardoor het mooie eikenhout te voorschijn kwam, dat door bekwame vaklieden in de was werd gezet en geboend.

Eerst nu bleek duidelijk hoe mooi dit kleine, maar intieme bureau eigenlijk was.

Aan het hoofd van deze afdeeling stond de heer P. de Haas; hij werd als zoodanig opgevolgd, respectievelijk door de heeren F. W. Eyndhoven, F. G. Rosier en G. P. E. Weyer.

Deze afdeeling was eveneens een drukke afdeeling, omdat er gedurende den geheelen dag publiek aanwezig was, dat inlichtingen kwam vragen omtrent wetten, verordeningen en verschillende maatregelen, waarvan de uitvoering aan het Gemeentebestuur of aan den Burgemeester was opgedragen.

Men deed er aangifte van besmettelijke ziekten onder mensch en dier, aangifte ter verkrijging van kosteloze genees- en heilkundige hulp, van opnemings in ziekenhuizen, krankzinnigen- en zwakzinnigen-gestichten, enz.

Men ontving er bewijzen van Nederlandschap, van goed gedrag, van gegoedheid, van onvermogen enz. en men deed aanvragen ter verkrijging van paspoorten, jacht- en vischakten, enz. Behalve dat aan deze afdeeling was opgedragen een groot deel van de voorbereiding en de uitvoering van de besluiten van den Gemeenteraad, van Burgemeester en Wethouders en van den Burgemeester, werden er behandeld : de Militiewet, de Wet op de Schutterijen (inschrijving, loting, geneeskundig onderzoek, indeeling), de **Krankzinnigenwet**, de Veeartsenijkundige wetten, de Hinderwet, de Arbeidswet, de Veiligheidswet, de Woningwet, de Onteigeningswet, de **Armenwet**, de Kieswet en verder een groot deel van de bekende lange lijst van Staatswetten.

Wat de Kieswet betreft is het wellicht van belang te memoreeren, dat het getal kiezers in 1881 bedroeg 1771 en in 1940 45128.

Zooals bekend, moest men vroeger om kiezer te worden, voor een bepaald bedrag in de Personeele belasting zijn aangeslagen. Later kreeg men, behalve deze belastingkiezers nog huur- en vaartuigkiezers, examenkiezers, loonkiezers, spaarbank- en grootboek-

kiezers, enz. en ten slotte kwam het algemeen kiesrecht en het Vrouwenkiesrecht.

De groote drukte, die steeds op deze afdeeling heerschte, was niet onaangenaam; integendeel; er deden zich zooveel verschillende dingen voor; er werden zooveel vragen gesteld, zooveel verzoeken ingediend van allerlei aard, dat van eenige eentonigheid nimmer sprake kon zijn; er kwamen zelfs meermalen zoowel gemakkelijke als ernstige incidenten voor. Wat dit laatste betreft herinner ik mij een tweetal gebeurtenissen, die mij bijzonder troffen en een kijk gaven op het innerlijk leven van de menschen.

Op zekeren dag ontving de Burgemeester een telegram van één der Departementen, luidende: „Deel aan de familie N. N. omzichtig mede, dat de zoon in Indië plotseling is overleden”.

Het voldoen aan deze minder prettige opdracht behoorde tot mijn taak.

Ik wandelde 's Zondagsmiddags — het telegram was van Zaterdagavond — naar de familie en deelde na de noodige voorbereiding zoo voorzichtig mogelijk het treurige bericht mede. Overstelpend was de droefheid van de ouders; de diepe smart van de moeder over het verlies van haar zoon op jeugdigen leeftijd was zoo groot, dat ik zelf moeite had mijn aan-doening te bedwingen.

Weet U ook waaraan mijn lieve jongen is gestorven?, zoo vroeg de moeder; Neen, ik wist het niet, toen althans nog niet, gelukkig maar, want ik vernam later, dat hij in Indië vermoord aan den weg was gevonden.

Maar niet allen ontvingen een dergelijke tijding zooals deze liefhebbende ouders. Geruimen tijd later ontving de Burgemeester een gelijk verzoek, maar

nu van den Directeur van een Rijkswerkinrichting.

Ook hier deelde ik de tijding van het overlijden zoo omzichtig mogelijk aan de familie mede. Een vloed van scheldwoorden brak los: dronkaard, zwendelaar, schande voor de familie, enz. Gelukkig kan hij ons thans niet meer tot schande zijn. Maar toen ik op mijn mededeeling liet volgen, dat broerlief een bedrag van f naliët, wegens in de werkinrichting verdiend loon, welk bedrag ter beschikking van de familie was, kwamen de tranen te voorschijn en werd de drinkebroer verheven tot een beste jongen, een jongen met een goed hart, maar die door slechte vrienden was verleid en aan den drank geraakt met alle daaraan verbonden onaangename gevolgen.

Ach die slechte vrienden. Ze gaan het meest gebukt onder de zonden van anderen.

De voortdurende uitbreiding van werkzaamheden, alsmede de zeer geringe behuizing maakte het noodig de afdeeling te ontlasten.

De ambtenaar belast met de Onderwijszaken kreeg een eigen afdeeling en eveneens die, welke de Militaire zaken behandelde, terwijl eenige andere onderwerpen naar de afdeeling Financiën overgingen.

Men duide het mij niet euvel, dat ik enkele regelen meer heb gewijd aan mijn eigen afdeeling dan aan de andere.

Ik heb op die afdeeling vele jaren tot mijn genoegen mogen werken, en om het werk zelf, dat mij hef was, en om de waardeering, die ik mocht ondervinden, en niet het minst om de prettige samenwerking met een aantal knappe en voor hun taak berekende collega's.

Wij stappen nu van de administratieve bureaux af en gaan de meer officieele vertrekken bezoeken.

Naast de afdeeling Algemeene Zaken bevond zich een kleine kamer en wel de werkkamer van den toenmaligen Gemeente-Secretaris Mr. Ewaldus Kist, geboren 24 Februari 1839, die na zijn overlijden in 1898 werd opgevolgd door Mr. M. C. de Vries van Heyst en in 1912 door Mr. Dr. Ç. E. van Strijen.

Deze kleine, onoogelijke kamer werd echter bijna nooit door den heer Kist als werkkamer gebruikt; meestentijds verrichtte hij zijn werkzaamheden in de vergaderkamer van Burgemeester en Wethouders.

Het bedoelde kamertje diende dan ook regelmatig als wachtkamer en werd tevens gebruikt om er de gemeentelijke verordeningen (Gemeentebleden) in te bergen.

Aan dit kamertje grensde een ander, **grooter** vertrek, met zeer fraaie eikenhouten betimmering en vele kasten; het diende tot bibliotheek en was zeer verwaarloosd; het meubilair bestond uit een tafel en een paar oude stoelen.

Bij de komst van Mr. de Vries van Heyst onderging dit vertrek een radicale verandering. De eikenhouten betimmering werd van haar leelijke verflaag ontdaan, in de was gezet en geboend; ook de kasten werden door de meubelmakers flink onder handen genomen.

Een keurige vloerbedekking werd aangebracht en een mooie schrijftafel geplaatst, zoomede ander meubilair.

De kamer kreeg door één en ander een aanzicht, waardig om den nieuwen Secretaris te ontvangen.

Wij komen nu door de kleine kamer terug en komen weer in de gang.

Deze afloopende komen wij in een open ruimte, die men de **Kleine Pers** noemde.

Deze ruimte was ook toegankelijk vanaf de Breestraat door de z.g. Blauwe gang, waardoor men, zooals ik in den aanvang schreef, toegang verkreeg tot het Bureau van den Burgerlijken Stand en de Bevolking.

Deze Kleine Pers was bestemd voor de wachtenden bij verschillende gebeurtenissen, zooals de loting en de keuring voor de Nationale Militie en de Schutterij en ook voor de vele gelukkige menschenparen, die tot de huwelijksvoltrekking zouden worden toegelaten.

Maar de Pers gaf ook toegang tot enkele groote en zeer fraaie officieele vertrekken.

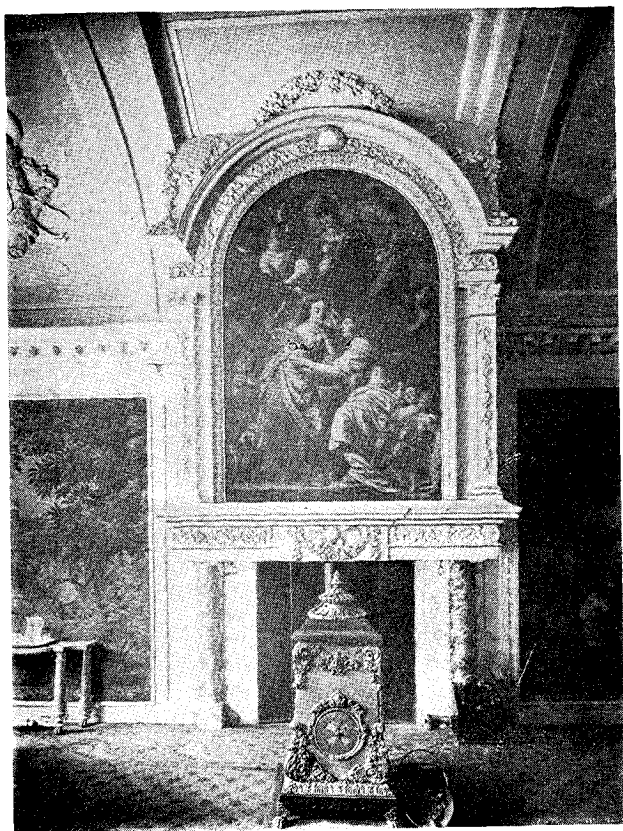
Allereerst de vergaderkamer van het College van Burgemeester en Wethouders.

Deze kamer werd in 1664 gebouwd en vorstelijk behangen met prachtige gobelins, n.l. tegen de lange zijwanden allerlei herdersscènes en tegen den achterwand een tafereel, voorstellende den intocht van Alexander den Groote in Babylon, naar een schilderij van Charles Lebrun, in 1823 voor f 50.— aangekocht uit de afbraak van het kasteel Rijksdorp in Wassenaar.

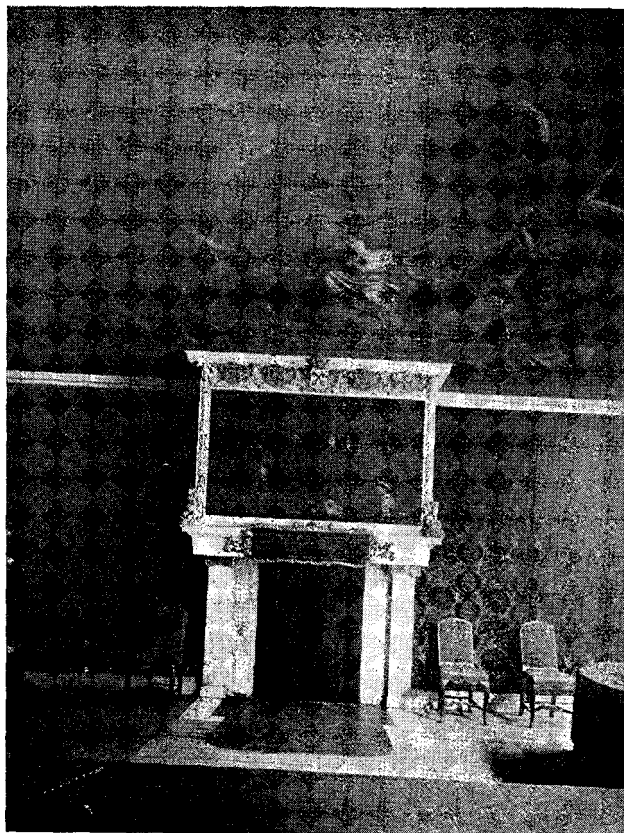
De kamer had een monumentale schouw met vuurijzers en koperen handvaten, waaraan men zich vasthield, als men de voeten aan het open haardvuur wilde verwarmen; daarboven een schilderstuk van F. Bol *Vrede, Gerechtigheid, Handel en Welvaart*. De zoldering bevatte het wapen van de Stad, benevens de wapens van de 4 Burgemeesters in 1664.

In deze kamer vergaderde het Dagelijksch Bestuur der gemeente, dat in 1881 bestond uit den Burgemeester, de Wethouders, de heeren P. I. de Fremery, H. C. Hartevelt en Mr. P. C. Librecht Lezwijn en den Gemeente-Secretaris.

Het College vergaderde iederen Maandag en Donderdag en, zoo noodig, ook op andere dagen. Het zal

Kamer van Burgemeester en Wethouders.

Trouwzaal.

wel onnoodig zijn te zeggen dat het College toen evenals nu alle zaken behandelde, waarbij de gemeente ook maar eenigermate was betrokken; in het bijzonder hadden langdurige en ernstige debatten plaats, waar het betrof de voorstellen, die aan den Gemeenteraad ter beslissing moesten worden voorgelegd.

Naast deze kamer, eveneens toegankelijk vanaf de kleine Pers, bevond zich de zaal, die bestemd was voor de zittingen van den Gemeenteraad.

Deze zaal was gebouwd in 1635 en ingericht in 1737. De wanden waren bekleed met Delftsche gobelins van Max van der Gugten, waarop boschen en jachttafereelen waren afgebeeld. Boven den zwart marmeren schoorsteenmantel was een schilderij aangebracht van Jan Lievens, voorstellende: „Scipio Africanus, zijn bruid verwelkomende”. De zoldering had zwaar stucwerk, waarin ook weder het wapen van de Stad en de wapens en namen van de 4 Burgemeesters waren aangebracht.

De smalle, publieke tribune was van de zaal gescheiden door een lage balustrade, waarin twee deuren. De Raadsleden zaten aan een hoefijzervormige tafel tegenover de tafel van Burgemeester en Wethouders.

De Raad bestond in 1881 uit 27 leden, in 1940/41 uit 35.

Hij vergaderde in dat jaar 24 maal.

De vergaderingen duurden toen niet zoo lang als in latere jaren; er werd veel minder gedebatteerd, maar er waren ook veel minder partijen. Avondvergaderingen hadden slechts zelden plaats. De Gemeentebegroting werd meermalen in een zitting afgehandeld. Zij bedroeg in 1881 in ontvang en uitgaaf slechts f 848.485.—. De rekening over 1880 sloot met een

batig saldo van f 37.614,59. Nu **meene** men niet, dat in die korte vergaderingen vele punten, die toen niet zonder belang waren, onder den hamer door gingen Zeer zeker niet, maar er waren, — **zooals** ik zei — veel minder partijen dan nu en dus ook veel minder woordvoerders.

Voorstellen van bijzonder belang werden ernstig besproken ; er werd gewikt en gewogen alvorens een definitief besluit werd genomen, vooral ook wanneer de financiën der gemeente daarbij in hooge mate waren betrokken.

De debatten stonden op hoog peil; het was dikwijls een lust om er naar te luisteren. Er heerschte ook wel eens een zekere spanning in den Raad, vooral wanneer er leden aan het woord waren, zooals b.v. Prof. Mr.]. Th. Buys, Mr. C. Cock, J. Scheltema Jzn. e.a. en Burgemeester de Laat de **Kanter** van antwoord diende.

Wat de belangrijkheid van de Raadsbesluiten betreft mag ik misschien enkele grepen doen uit de laatste 20 jaren van de vorige eeuw. Oprichting van de **Hoogere Burgerschool** voor Meisjes, aanleg van een park op de Ruïne en stichting van het Gymnasium, na eindelooze correspondentie met den betrokken Minister, oprichting van een Kaasmarkt, bouw van de Stadsgehoorzaal na den brand, bouw van het Archiefgebouw, aanleg van de Telefoon, oprichting van de gestichten Endegeest en Rhijngeest, instelling Gemeentelijke Keuringsdienst van Waren, oprichting Openbaar Slachthuis, enz.

Niet vergeten mag worden de langdurige voorbereiding van de grensuitbreiding van 13 Juli 1896 en evenmin de totstandkoming van verschillende belastingverordeningen, strafverordeningen, **onder-**wijsverordeningen, reglementen, enz.

Aan de rechterzijde van de Raadzaal en slechts door die zaal te bereiken was een heel eenvoudig gemeubelde kamer, de z.g. **Bruidskamer**, gelegen boven de woning van den **Concierge**.

Zij was bestemd als Wachtkamer. voor hen, die op andere dan de gewone dagen en uren, hun huwelijk lieten voltrekken.

Deze kamer werd ook gebruikt als Leeskamer voor de leden van, den Gemeenteraad.

In 1906 brak echter brand uit in het aangrenzend perceel van den instrumentmaker Hoeftcke. Dit feit was voor het Gemeentebestuur aanleiding om de 1ste etage van dat aan de gemeente toebehoorende perceel te vereenigen met de bovenbedoelde Bruidskamer. Daardoor ontstond één mooi geheel. De nieuwe kamer bestond uit twee gedeelten in stijl Lodewijk XV, betimmerd door de firma Pander en behangen met fragmenten van gobelins, afkomstig uit het kasteel Endegeest.

Tot aan den brand van het Raadhuis in 1929 diende deze kamer tot Leeskamer voor de Raadsleden en tevens als vergaderkamer voor verschillende Commissies.

Op de kleine Pers teruggekeerd, komen wij aan het laatste der officieele vertrekken, n.l. de Schepenkamer, later de Trouwzaal, die ook van uit de Raadzaal te bereiken was.

Deze zaal diende aanvankelijk tot Schepenkamer, waarin civiele en crimineele processen werden behandeld en de overdrachten van huizen plaats had. Later werd de zaal uitsluitend gebezigd voor het voltrekken van de huwelijken, waardoor de benaming **Trouwzaal** ontstond en ten slotte werd de zaal ook gebruikt voor verschillende doeleinden, zooals

de loting voor de Nationale Militie, de loting en de keuring voor de Schutterij, de stemming voor de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, de Provinciale Staten en den Gemeenteraad, enz.

Deze zaal was in twee deelen verdeeld. Het verhoogde en rijk versierde voor de rechters bestemde gedeelte was van het lagere en onversierde gedeelte gescheiden door een flauwe korfboog, aan de binnenzijde voorzien van verguld snij- en lofwerk alsmede door een laag schot, waarin twee kleine deuren. De wanden van het vertrek waren behangen met donkergroen velours d'Utrecht. De zoldering was beschilderd door Aug. Terwesten in 1687 met een allegorie „Justitia”, terwijl boven de schouw een somber schilderstuk was aangebracht door C. de Moor, voorstellende Brutus die in opperste gerechtigheid de terechtstelling van zijn beide zonen gadeslaat.

Wij komen nu in de gang naast de Trouwzaal en vinden er rechts een kleine kamer, bestemd tot werkkamer van den stadsarchitect, den heer J. W. Schaap, die in die functie — later als Directeur der Gemeentewerken — werd opgevolgd door de heeren Ir. D. E. C. Knuttel (1885), Ir. H. Paul (1892), Ir. G. H. de Vries Broekman (1898), Ir. G. L. Driessen (1901), A. M. de Blauw (1928) en Ir. D. Boogerd (1945).

Het bureau omvatte alles wat de voorbereiding, de uitvoering en het onderhoud van alie Gemeentewerken betrof, benevens het Bouw- en Woningtoezicht.

De Architect oefende zijn functie uit met bijstand van slechts een Hoofdopzichter en 3 Opzichters, die hun werkzaamheden verrichtten in een lokaal achter dat van den Architect. Thans zijn aan het

Bureau Gemeentewerken verbonden 50 ambtenaren in vasten dienst en 13 op arbeidsovereenkomst. Het getal gemeentewerklieden in vasten dienst bedraagt 97, terwijl 25 werklieden werkzaam zijn op arbeidsovereenkomst.

Aan de linkerzijde van de gang bevond zich de z.g. Patentenkamer, in welk vertrek een ambtenaar werkte, die belast was met de inschrijving van de aangiften voor de Patentbelasting. Voor de uitoefening van een bedrijf werd toen nog een patent vereischt en werd men tevens aangeslagen in de Patentbelasting.

Later werd dit vertrek bij het bureau van den stadsarchitect getrokken en toen omstreeks 1900 de geheele dienst der Gemeentewerken naar de 2de etage — de zolderverdieping — verhuisde, werd het geheele complex ingenomen door de afdeeling Belastingen. De z.g. Patentenkamer werd werkkamer voor den Inspecteur der Gemeentebelastingen en de overige vertrekken, toen reeds tot een groot vertrek vereenigd, voor het personeel.

De zolderverdieping bevatte, in vele kasten opgeborgen, verschillende gedrukte en geschreven stukken, zooals de Handelingen van den Gemeenteraad, de Notulen van de vergaderingen van Burgemeester en Wethouders, de registers van in- en uitgaande stukken, de jaarverslagen van onze en van andere gemeenten, begrotingen, rekeningen, boekwerken, enz.

Een deel van die verdieping werd later ingericht voor het Bureau voor Bouw- en Woningtoezicht, met vertrekken voor den Directeur en het personeel.

In een ander deel werd de geheele dienst der Gemeentewerken ondergebracht.

Zoo ooit dan was deze verhuizing, gelet op de bijzonder groote uitbreiding van den dienst der Gemeentewerken, zeker dringend noodzakelijk. Het toenmalige bureau had wel een bijzonder slechte behuizing, want reeds toen werden de zolders gebruikt voor hetgeen niet op het bureau kon geschieden.

De Directeur kreeg nu een behoorlijke werkkamer en voorts werden er vertrekken gemaakt voor de Ingenieurs, den Hoofdpzichter, de Opzichters en het administratief personeel, benevens een teekenkamer.

Door deze verbouwing werd aan de meest dringende behoefte aan ruimte voldaan.

De zooeven bedoelde op een gedeelte van de 2e etage geborgen stukken ~~was~~ oud en nieuw archief — waren inmiddels naar het archiefgebouw overgebracht.

Hiermede eindigt onze rondwandeling door het Stadhuis, zooals het er in 1881 uitzag.

In dat oude Stadhuisje, dat voor velen aangename herinneringen bewaarde, werd, hoe bekrompen de ruimte ook was, veel en hard gewerkt.

Tusschen de gemeentelijke autoriteiten en het ambtenarencorps heerschte steeds een aangename toon en tusschen de ambtenaren onderling een vriendschappelijke verhouding; een verhouding, die getuigde van onderling vertrouwen en waardeering, omdat allen bezielde waren met oprechte liefde voor hun werk en voor de gemeente, die zij dienden.

Deze aangename verhouding is ook toen het personeel hoe langer hoe meer werd uitgebreid, onveranderd gebleven.

Niet onbewogen was voor mij het oogenblik, waarop ik afscheid moest nemen van mijn werk,

dat mij lief was, van het Gemeentebestuur, dat ik steeds bijzonder had gewaardeerd en zeker niet het minst van een corps ambtenaren, dat ik om zijn bijzondere hoedanigheden hoogachtte en waarmede ik vele jaren in de beste harmonie heb mogen samenwerken.

F. G. ROSIER ¹⁾).

1) De geachte schrijver overleed den 15den Augustus 1945 in den ouderdom van 82 jaren (Red.).

Het Groene Kerkje

Er zijn weinig monumenten buiten de Stad, die den Leidenaar zoo vertrouwd zijn en zoozeer ter harte gaan, als het aloude groene kerkje van Oegstgeest. Daarom zal eene ode, daaraan gewijd, ongetwijfeld velen welkom zijn.

De dichter, Prof. Dr. Pieter Helbert Damste, heeft ruim 25 jaren van zijn lang leven in Leiden gewoond, waar hij in de herinnering van vele ouderen voortleeft, als een voortreffelijk **leeraar** aan het gymnasium en niet minder als bekend roeier en dichter van het Njordlied.

Hij was te Wilsum in Overijssel 10 Aug. 1860 geboren, als zoon van Ds. Barteld Roelof Damsté en Richardina **Jacoba** Gesina Gallé en werd 25 Sept. 1879 ter Leidsche hoogeschool ingeschreven in de faculteiten der godgeleerdheid en der letteren, welke laatste zijne bestendige liefde verwierf. Na zijne promotie op proefschrift *Adversaria critica op de Argonautica van Valerius Flaccus* in 1885, was -hij korten tijd aan het gymnasium te Gorinchem, als **leeraar** in de klassieken verbonden, doch keerde spoedig weder naar Leiden terug in datzelfde ambt. Daar ook huwde hij op 16 Juli 1891 **Johanna Louise** Elisabeth Jaeger, geb. te Amsterdam 11 Aug. 1870, dochter van den fabrikant Marie **Wilhelm** en Catharina Elisabeth **Constance** Alida Esther Bloemen.

Dit Leidsche tijdperk kwam in 1902 ten einde door zijne benoeming tot hoogleeraar in zijn vak te Utrecht.

Het is hier niet de plaats, om uit te wijden over zijne beteekenis als **leeraar**, schrijver en dichter, doch na **doode** van Prof. **Hartman** was hij onbetwist de eerste latinist van ons land. Het Latijn was 'voor hem **geene doode** taal, integendeel; hij dacht daarin en was een meester in het vormen van onberispelijke Latijnsche woorden voor begrippen, die het oude Rome nimmer gekend heeft.

Leiden vergat hij geenszins; dat bemerkte ik herhaaldelijk uit zijne belangstellende brieven, die ik als redactie-secretaris van het Leidsche Jaarboekje, gedurende de eerste dertig jaren van het bestaan van ons orgaan van hem mocht ontvangen en waaruit zijne warme liefde voor de geschiedenis van Stad en omgeving telkens bleek.

Ook zijne bijdragen in het tijdschrift *Hermeneus* vormden wel eens een onderwerp voor onze briefwisseling, als ik daarin weer een woord ontdekte, dat men tevergeefs in een woordenboek zou zoeken, maar welks ontstaan steeds op de meest vernuftige wijze werd verklaard. Zoo o.a. het **archaisch** werkwoord *anculare*, voorkomend in de ode aan de vorstelijke bruid van 1937, op dezelfde versmaat van het bovenstaande (die van het beroemde *Stabat Mater*) gedicht en waarin de klassieke Romeinsche zegewensch verwerkt was en vooral opzien verwekte:

**Velit Deus sit beatum
Felix Faustum Fortunatum
Tuum Matrimonium**

Ten tijde daarvan had hij al zeven jaren zijne trouwe gade († Utrecht 8 Juli 1930) moeten missen.

Hoezeer dit het geval was spreekt genoeg uit zijne hulde aan hare rustplaats.

Deze werd, op voortreffelijke wijze vertaald door Prof. Dr. J. W. Gunning **Wzn.**, in de kolommen van het **Vrijz.** Prot. Blad van 28 Oct. 1932 opgenomen.

Niet gedrukt werd echter die andere vertaling door **Damsté's** zwager, wijlen Dr. A. Beets, dichter bij recht van geboorte en die het m.i. in alle opzichten van eerstgenoemde wint.

Het lang verbeide einde kwam voor **Damsté** te Utrecht op 5 Februari 1943.

Immer heb ik het betreurd, **Damsté** nooit persoonlijk gekend of gesproken te hebben, vooral in den tijd van 1897, toen wijlen mijn vriend Dr. H. G. A. Obreen en ik in Leiden kwamen, doordrenkt van de klassieken, zooals ons Noorthey alleen dat zijnen leerlingen op hun levenspad vermocht mede te geven. Doch het ware in die dagen bespottelijk en ondenkbaar geweest, zoo twee jonge studenten het onderstaan hadden, **eenen** gevierden **leeraar**, en nog wel den waarnemenden rector gymnasii, te gaan lastig vallen met hunne, voor hem onrijpe liefhebberijen.

Driekoningen 1945.

BIJLEVELD.

AD AEDICULAM

Forma reddens Jesu **crucem**
 Mittens sacram Dei lucem
Procul es conspicua
 Turbidis **exposta ventis**
 Hederis vestita lentis
 Viridans adicula.

Te libebat contemplari
 Atque socios affari
 Fidos quondam tacite
 Qui qua gramina virescunt
Subter muris acquiescunt
 Vita **functi** placide.

Nunc et vitae nostrae lumen
 Condis; filum fregit **Numen**
 Coniugis carissimae,
 At non **omnis** tibi datur
 Nihil apud te versatur
 Nisi **carcer** animae.

Facta tua non est **omnis**
Manet mea tam in somnis
 Quam cum tardus it dies
 Ipsam sentio loquentem
Mecum juxta incedentem
 Vivit eius facies.

Neque potuit perire
 Amor tantus nec abire
 Caritas, qua **liberos**
 Suos est complexa meque.
 Sui immemor, et aequae
 Est **complexa** proximos.

Morae patiens praestolatur
Mecum omnis dum jungatur
 Sensilis **animula**.
 Ubi **lusimus** florentes
 Ubi lugemus fleventes,
Istuc habe nos **silentes**
 Viridans **ædicula**.

P. H. DAMSTÉ.

HET GROENE KERKJE.

Als zijn kruis Uw armen spreidend,
 Jezus' heillicht mild verbreidend,
 Alom zichtbaar daar gij staat;
 Wind en stormen prijsgegeven,
 Rijk met klimoploof **omweven**,
 Kerkje met uw groen gewaad.

Dikwijls **kwam** ik **u** beschouwen,
 Zwijgend spreken met de trouwen
 (Makkers — lieve vrienden vaak)
 Rustend onder 't groen der zoden,
 In de **schauw** door **u** geboden,
 Vredig, na hun levenstaak.

Nu ook rust daar van mijn leven
 't Licht, de Vrouw van God gegeven
 Die — God gaf, God nam — m' ontviel,
 Doch wij legden van haar waarde
 Niet dan 't waardloos deel in d'aarde,
 D'aardsche kerker harer ziel.

De Uwe werd zij niet volkomen,
 Mijne blijft zij in mijn **droomen**
 En als traag de dag vergaat,
 Hoor 'k haar spreken, voel haar schreden
 Of zij naast mij kwam getreden,
 Levend zie ik haar gelaat.

Zulk een liefde kon niet sterven,
 Zooveel teerheid niet verderven,
 Als zij gaf aan man en kroost,
 Nimmer aan zich zelve denkend,
 Ons haar volle liefde schenkend,
 Toch — niet minder — aller troost.

Om mij, in geduldig beiden
 Dat geen tijden ons meer scheiden,
 Zweeft zij, tot mijn sterfuur slaat;
 Dan, waar bloeiend, w' ons vermeiden,
 Waar wij rouwend, samen schreiden,
 Ruste ook, zwijgend, 't stof van beiden,
 Kerkje met uw groen gewaad.

Vertaling door Dr. A. **BEETS**.

Het allereerste begin der Stedelijke Schilderijen-verzameling te Leiden

Gelijk bekend hingen de drie pronkstukken onzer Stedelijke schilderijenverzameling, namelijk het Laatste Oordeel van Lucas van Leyden en de beide altaarstukken van Cornelis Engebrechtsz., vóór zij in 1872 naar de toen als Stedelijk museum ingerichte Lakenhal werden overgebracht, gedurende bijna drie eeuwen op het Raadhuis. Daar worden zij herhaaldelijk door stads-, reis- en andere beschrijvingen vermeld en wel voor het eerst in 1604 door den smeuiigen verhalenzer onzer oude schilderlevens Carel van Mander, op wien Orlers, onder toevoeging van enkele détails betreffende de plaatsing der stukken, 10 jaren later, vrijwel woordelijk teruggrijpt ¹⁾.

Van Manders beschrijving van het Laatste Oordeel culmineert in de verklaring, dat het stuk zoo bijzonder is, „datter groote uytheemsche Potentaten nae hebben laten vraghen om te coopen, dan is van den edel Heeren aldaer beleefdelyck afgeslaghen... „, wat groote sommen gheldts men daer voor oock wilde gheven”. Wij weten thans, dat van Mander (die wegens het delicate van het geval blijkbaar niet durft te vertellen, wie het geweest zijn) hier zinspeelt op een door Keizer Rudolf II in 1602 gedane poging, een aangelegenheid, waar zelfs de Staten

van Holland en de Stadhouder Prins Maurits als voorspraak van den Keizer zich mee bemoeiden, terwijl de Haarlemsche schilder Hendrik Goltzius en Carel van Mander er juist tegen **ageerden**.²⁾ Orlers acht het eenige jaren later niet meer noodig deze discretie in acht te nemen en deelt behalve den naam van den kunstverzamelaar-keizer ook reeds het verhaal **mede**³⁾, dat de Keizer bereid was, zooveel goudstukken te betalen, als noodig waren om het geheele drie-luik te bedekken, welk verhaal overigens verdacht veel gelijkt op een soortgelijke poging van denzelfden Keizer om een beroemd werk van Dürer in zijn bezit te krijgen. Hoe het omstreeks 1526 geschilderde meesterwerk van Lucas van Leyden uit de **Pieterskerk**, waar het bij de doopkapel hing (wij veronderstellen tegen den **Westwand** op de plaats van het huidige monument van Petrus Camper) in 1566 voor den beeldenstorm gered werd, aanvankelijk in de gasthuizen werd geborgen en tenslotte in 1577 waarschijnlijk door de erven der stichters ten behoeve van het stadsbestuur werd prijsgegeven, behoeft hier niet nogmaals te worden verhaald ⁴⁾.

Ons interesseert thans meer, wat Van Mander over het op het Stadhuis aanwezige werk van Lucas' leermeester Cornelis Engebrechtsz. mededeelt. Hij verhaalt dan, dat eenige van Engebrechtsz.'werken aan de „**rasende Diluvie der beeldtstorminghe**” ontgaan zijn, en „van den Heeren van Leyden, um hun weerdichheydt wille en ter ghedachtinis van sulck uytnemende Meester en Leydsche Borgher op het stadthuys bewaert (worden)“. Het blijken te zijn de twee van het klooster Marienpoel afkomstige drie-luiken met de Kruisiging en Beweenig en een in waterverf geschilderd doek, voorstellende de **Aan-**

bidding der Koningen. Het laatste werk was toen evenwel reeds niet al te best meer geconserveerd. Het zal waarschijnlijk, toen de tand des tijds er nog meer vat op kreeg, bij de een of andere schoonmaak wel verdwenen zijn.

Men mag aannemen, dat de aanwezigheid van deze drie werken van Engebrechtsz. uit dezelfde gronden verklaard moet worden als die van het Laatste Oordeel: locale trots. Van Mander zegt dit ook zeer nadrukkelijk.

Van de beide drieluiken, over welke behoud wij wel uitermate verheugd mogen zijn, is de herkomst vrijwel geheel bekend. Zij werden waarschijnlijk gesticht door den tusschen 1508 en 1526 eerst als pater, daarna als rector aan het klooster Marienpoel verbonden kanunnik Jacob Martensz. (de nauwkeurige dateering laten wij hier buiten beschouwing). Ter zake van dit even buiten Leiden, daar waar de „Gele Tram” den Rijnsburgerweg verlaat en zich de tuinen van Prof. van Eysinga en den Heer Bosman uitstrekken, gelegen, lang niet onbemiddelde vrouwenklooster, moge verwezen worden naar de studie van den Heer Bijleveld in het Leidsche Jaarboekje van 1905 (Blz. 138 e.v.) De aldaar geopperde veronderstelling, dat het één der afstammelingen van den stichter van het klooster Boudewijn van Swieten was, die in 1566 met geld en goede woorden het muitende en plunderende volk buiten het klooster hield, is alleszins aanvaardbaar. Maar werd het klooster en zijn inhoud toen misschien nog gespaard, tijdens het beleg van Leiden in 1574 werd het practisch geheel verwoest, zoodat er in het begin van de 17de eeuw nog maar enkele resten boven den grond uit kwamen. Het is onze oprechte wensch,

dat binnenkort nog eens de gelegenheid wordt gevonden ter plaatse een onderzoek in te stellen naar de aldaar herhaaldelijk bij graafwerk te voorschijn komende fundamenten.

Van den waarschijnlijk op kunstgebied niet on aanzienlijken klooster-inventaris werden, behalve een aantal thans als zoodanig hypothetisch aangenomen altaarstukken ⁵⁾, de beide genoemde triptieken alsmede een groote memorietafel betreffende de van Swietens gered. Het laatste kwam door de goede zorgen van den Heer Bijleveld na lange omzwervingen tenslotte in de Lakenhal terecht).

Terwijl men van het laatste stuk mag aannemen, dat het door een der afstammelingen van den stichter werd gered, tast men in dit opzicht met betrekking tot de beide drieluiken vrijwel nog geheel in het duister. Of zij evenals de kerkschatten uit de stad in het St. Jacobsgasthuis zijn geborgen, is twijfelachtig. Onze vraag is nu: waar bleven zij en hoe en wanneer kwamen zij (in ieder geval vóór 1604!) op het Stadhuis.

Wij meenen nu met de beide volgende gegevens een tamelijk aannemelijke opheldering van het geval te hebben gevonden.

Het Leidsche ordonnantieboek E vermeldt op f . 147 onder dateering van 17 Mei 1603: „Bet(aling) aan Jan van Thol Jansz. van IICXC gulden, te weten IIC gulden voor de schilderijen die hij van de huys-sittenen meesteren gecoft hebbende voor gely(cke) somme by ons genaestet zijn om gehouden en gestelt te werden opt Raedthuys ende tnegentich guldens, die de voorn. van Tholl toegevoucht zijn tot een vereeringe om dat hij met vruntschappe ons de voorn. naestinge heeft toegestaan en de voors.schilderijen laten volgen; hier de zelve 290.0.0.”

Een kleine vijf maanden later vinden wij (f.166 vo) onder dagteekening van 6 October 1603: Betaling aan „den eersamen mr. Ysaack Nicolay onzen medenbroeder de voorgaende tweehondert ende tzestich guldens van XL groten ‘t stuck in betaelinghe vande picture der taverelen in de voorgaende specificatie vervatet ergo hier 260.—.—.”, welke ordonnantie echter veranderd werd in: „de somme van tzestich guldens van XL groten ‘t stuck in betaelinghe vande verhelpinge, vernieuwinge en verlyminge van de picture der taverelen die in ‘t huyssittenhuys bevonden en van daer opt raedthuys gebracht zijn 60.—.—.” In margine staat: „De 200 gld. by mr. Ysaac verdient van tmaecken van twee andere taverelen hangende in curateurs camerezijn hem apart bet(aald)”.

Wij zien dus, dat de huiszittenmeesteren voor tweehonderd gulden „schilderijen” verkocht hebben aan een zekeren Jan van Thol Jansz., dat deze de stukken met negentig gulden winst weer aan de stad „doorverkocht” 7) en ten slotte dat de burgemeester-schilder Isaac Claesz. Swanenburgh, die blijkbaar gelijktijdig uit een andere kas gehonoreerd werd met f 200.— voor schilderijen op de kamer van curatoren, de van het huiszittenhuis naar het stadhuis overgebrachte schilderijen voor f 60.— restaureerde.

Er wordt niet over de voorstellingen, noch over den kunstenaar en zelfs niet eens nauwkeurig over het getal der schilderijen (in ieder geval meer dan een) gesproken.

Men vraagt zich af, wat deze voor armenzorg bedoelde instelling aan schilderwerk kan hebben bezeten. Voorstellingen van barmhartigheid of portretten van stichters dan wel van regenten? Noch het een noch het ander is waarschijnlijk. Bovendien

vinden wij nooit iets van dien aard op het stadhuis vermeld. De mogelijkheid bestaat nu en wij houden die voor zeer aannemelijk, dat het hier om uit de kloosters of kerken geredde kunstwerken gaat, welke zooals reeds eerder bleek, ook in de gasthuizen (eerbiedwaardige en niet spoedig door onlusten bezochte instellingen als het waren) werden geborgen.

Beziet men nu het tijdstip, waarop de stad de bewuste schilderijen van Van Thol kocht, dan blijkt, dat dit een klein jaar viel na de pogingen van keizer Rudolf II om Lucas' Laatste oordeel te koopen, dezelfde keizer, die zich tevreden moest stellen met het zeer fraaie doch bescheiden thans te München bewaarde en van den jonker Frans Hoogstraet afkomstige tweeluikje. Bovendien had de beroemde Haarlemsche graveur en Lucas-bewonderaar Hendrik Goltzius eveneens in het vorige jaar nog tegen een hoogen prijs te Leiden het thans te Leningrad bewaarde en inderdaad onvergelykelijke drieluik met de Blinden van Jericho verworven. Ongeveer Mei 1603 werd overwogen ook dit werk voor den Keizer te verwerven ⁸⁾.

Er is dus van buiten de stad een onverwachte belangstelling voor de producten van de oude Leidsche schilderkunst. Men weet uit plaatselijke overlevering (waaruit Van Mandér blijkbaar ook ongeveer gelijktijdig geput heeft), dat Cornelis Engebrechtsz. de leermeester van Lucas geweest is. De agent van den Keizer doet hevige moeite om Lucas' groote drieluik te verwerven. Goltzius uit het naburige Haarlem koopt ook een zeer belangrijk werk.

Ligt het nu niet voor de hand, dat een ondernemend man, met name Van Thol, de waarschijnlijk meer op geld dan op Leidschen roem beluste huis-

zittenmeesters bewoog, de stukken aan hem te **ver-**koopen, doch dat, toen hij er om de een of andere reden „mee bleef zitten”, het stadsbestuur, hetwelk reeds door ‘s Keizers machinaties ten aanzien van de Leidsche kunst wakker was geschud, daar de lucht van kreeg, van Thol, zij het met een kleine 50% winst, bewoog weer afstand te doen van zijn bezit om daarmee, wij zouden tegenwoordig zeggen, hun stedelijke verzameling voorloopig „af te ronden”?

Het bewijs, dat we hier werkelijk met Engebrechtsz., uit Marienpoel afkomstige drieluiken te doen hebben, is moeilijk te leveren. De mogelijkheid bestaat (doch groot is deze niet, daar er over meerdere schilderijen wordt gesproken), dat hier gehandeld wordt over Engebrechtsz.’ Aanbidding der Koningen, terwijl de Marienpoel-stukken ook reeds korter na 1566 naar het stadhuis kunnen zijn overgebracht, hetgeen dan misschien ook omstreeks 1577 kan zijn geschied.

Waar echter iedere handeling, hoe klein ook, haar neerslag geeft in de juist in deze jaren zeer nauwkeurig bijgehouden stedelijke besluiten en rekeningen en er behalve de hier gepubliceerde passages niets wat op het verwerven dezer Engebrechtsz. - triptieken betrekking kan hebben, in de archieven te vinden is, meenen wij, onze veronderstelling met recht te mogen verdedigen. Bovendien, wij zeiden het reeds, wat zou het huuszittenhuis anders voor zoo **begeerens-**waardige stukken bezeten hebben, waarvoor dan toch werkelijk geen klein bedrag gespendeerd werd.

De stad Leiden mag er erkentelijk voor zijn, dat haar vroede vaderen van weleer met een gepast gevoel van locale trots een deel der kunstschaten harer zonen wist te bewaren voor verstrooijing buiten haar wallen en nog erger buiten onze huidige **lands-**

grenzen. Aan deze welbewuste, slechts een enkele maal in het midden van de 17de eeuw en toen nog niet eens op zeer gelukkige wijze herhaalde daad dankt het huidige geslacht de kern en den roem van de Leidsche Stedelijke schilderijen-verzameling.

Amsterdam, Sept. 1944.

E. PELINCK.

1) C. van **Mander** *Het leven. der Doorluchtighe Nederlandtscheen Hooqduytscheschilders*, 1604 (Ed. Floerke I blz. 1 20); J. J. Orlers *Beschrijvinge der Stadt Leyden*, 1614 (ed. 1641 blz. 163, 341).

2) *Oud-Holland* 5 (1887) blz. 72; *Jahrbuch Wien* 30 (1911/12) blz. 106 en 172; O. Hirschmann *H. Goltzius als Maler (Quellenstudien zur Holl. Kunstgesch. IX)* blz. 35 e. v.

3) Orlers, blz. 163; F. van **Mieris** *Beschrijving van Leyden*, II (1770) blz. 370.

4) *Repertorium*, f. *Kunstwissenschaft* XXII blz. 30 e. v. Dillberg vermeldt wel de bespreking met de rechthebbende erfgenamen, die op 12 Juli 1577 toestemden, dat het Oordeel van het Catharinagasthuis, waarheen zij het hadden laten overbrengen, op de Burgemeesterskamer zou worden geplaatst, maar niet het den vorigen dag door de Gerechte genomen besluit (Ger. Dgb. A. f. 65) om „t outaer” van het St **Jacobs**-gasthuis te doen halen. Hadden de erven bij het vernemen van dit besluit hun gepretendeerd bezit schielijk naar elders overgebracht om elders beter hun rechten te kunnen doen gelden?

5) M. I. Friedländer *Altniederländische Malerei* X, blz. 131-132 (no. 85, 87 en 97).

6) **Cat.** schilderijen 1925 no. 250: *Leidsch Jaarboekje* 1905 blz. 159-162; idem 1907 blz. 60: *Wapenheraut* 1918.

7) Wij laten de kwestie ter zijde in hoeverre hier (zooals dit later wel eens het aeval was) er verschil van **meening** was tusschen stadsbestuur en huiszittenmeesteren over beheersaangelegenheden. -Zie *Leidsch Jaarboekje* 1933, blz. 14.

8) Van **Mander** — Floerke I blz. 116; *Wiener Jahrbuch* 30 (1911/2) blz. 106. Moaelik aaeerde **Goltzius** teaan den aankoop ‘van het Oordeel, omdat hij zijn stuk liever aan den keizer verkocht.

AANVULLINGEN EN VERBETERINGEN

In het artikel *Sporen van Rothulfuashem* in Leidsch Jaarboekje 1944, pg. 101-109, dienen, tengevolge van verwisseling der afbeeldingen 3 en 4, de volgende correcties te worden aangebracht:

pg. 104 (regel 21): (afb. **4:2**); lees: (afb. **3:2**);

pg. 105 (regel 27): (afb. 3 :**2**); lees: (afb. **4:2**).

Het besluit, vermeld in het artikel:

In *Wie hielden de oude begraafboeken bij?* in Leidsch Jaarboekje 1944 pg. 143, staat in Burgem. dagboek F. f. 42 **v.^{so}**

Lijst van werken, betrekking hebbende
op Leiden en Omgeving, verkregen in
1944 door het Gemeente-Archief ¹⁾.

Beu ke r s, Th. M., Sint Petrus parochie 275 jaar.
Leiden 1945.

B eij H., De bouw van het stadhuis te Leiden.
Leiden c. 1941.

Bidprentje met levensbericht van P. Theodericus
Coelde van Munster, minderbroeder c. 1489.
Mechelen 1910.

B r i ë t, Mr. P. E., De Leidsche Spaarbank 125 jaar.
Herdenkingsrede uitgesproken op 16 October 1943.

Bu r gh, W. F. van der, Inventaris van het archief
van den Gemeenewegschen polder over de jaren
1639-1900.

Burg h, W. F. van der, Inventaris van het archief
van den polder Nieuw-Groenendijk over de jaren
1722—1900.

Burg h, W. F. van der, Inventaris van het archief
van den Ambachtspolder over de jaren 1775-1900.

Bij l e v e l d, W. J. J. C., Voordracht over Margaretha
van Mechelen, gehouden te Zeist voor den geneal.
hist. kring, groep Utrecht van het Gen. voor ge-
slacht- en wapenkunde, 5 Februari 1944.

1) Jaarverslagen, catalogi, dag- en weekbladen, periodieken,
programma's en coarantenartikelen zijn niet opgenomen.

Bijleveld, W. J. J. C., Carolus Boers, baljuw der Katwijken. Overdruk uit De Ned. Leeuw 1944.

B i j l e v e l d, W. J. J. C., Genealogie van het geslacht Brant.

Da m s t é, P. H., Gymnasium leidense. A. 1876-1879. Lat. gedicht, 1938. In: Socius, maandblad voor Leidsch Gymnasiasten. Kerstnummer 1938.

Driessen, L. A., Leiden, die Stadt der Wolle. In: Ciba-Rundschau, Basel 1934.

Karstens Jr., J. en F. de Ruyter, Onhullingen bij open brief aan Mr. D. S. van Emden betreffende de zaak van **Dirk Meyer**, landbouwer te Voorschoten, tegen Jacobus Johannes' Duynstee, grondeigenaar en mede-erfgenaam der miljoenen-nalatenschap van wijlen Mevr. de Wed. Roeloffs geb. Lammers, wonende te 's-Gravenhage.

Kelder, Ds. W. H., Herdenkingsrede in de **Pieters-**kerk te Leiden op 3 October 1944.

Notulen van het verhandelde in de Vereenigde Vergadering van Rijnland gedurende het jaar 1943.

Oerl e, H. van, Oud-Leiden, Amsterdam 1943, Heemschutserie.

Plichtrym, **geoffert** op 't **huwlijk** van den voorzienigen heer Mr. Cornelis **Houtman** en de roemwaarde juffrouw juff r. Weymina Agnes van Leeusvelt, geëcht den 14den van Bloeymaant in **Leyden 1675**. R'dam 1675.

Psalm, zijnde de psalm die Ds. Pieter Cornelisz. op 3 October 1574 heeft laten zingen in den **bevrijdingsdienst** na Leidens ontzet, nu ter gelegenheid van 3 October 1944 **herdicht** te gepaster tijd in Leiden gedrukt en verspreid.

Rogge, H. C., Leidenaars op reis in 1692. Leiden z.j. Stukken afkomstig van de Commissie voor de serenade gebracht aan het Genootschap Mathesis scientiarum genetrix, op 18 October 1869.

S wierstra, N. J., De Pieterskerk. Toelichting bij eene excursie in den voorzomer van 1944.

Toespraak tot den **WelEdelen** Heer L. C. Quant bij de viering van zijn 25-jarig regentschap van de Roomsche-Catholyke Armen en het Wees- en **Oude-**liedenhuis aan de Sint-Jacobsgracht te Leiden. 1894.

INHOUD

	Blz.
Een woord vooraf.	5
Bestuur en Commissies der Vereeniging	
Oud-Leiden.	7
Korte Kroniek van Leiden en Rijnland . .	12

IN MEMORIAM

H. Douma, door Prof. Mr. R. P. Cleveringa .	18
Dr. C. de Jong, door Dr. A. A. van Rijnbach.	20
Henri Flu, door J. Schreuder	24
Theodora Alida van Eck, door E. C. Knappert	25
A. H. Dros Sr., door A. H. Dros.	28
A. M. Touw, door Mr. P. A. Pijnacker Hordijk	31

BIJDRAGEN

Huig de Groot en Leiden, door Prof. Jhr. Mr.	
W. J. M. van Eysinga	36
Een aantekening over de Muddepenning, door	
Annie Versprille	57
De toren van ons Oude Stadhuis, door W. J. J. C.	
Bijleveld.	62
Een en ander over Cornelis Schuyt en muziek-	
beoefening te Leiden, door Leo Mens . . .	64
Poortsluitsteen met Jaartal 1622 uit Rijnsburg,	
door W. Glasbergen Azn.	72
Het Hof van Zessen, door C. J. Kortenbach .	74
Over „Het Oude Koningshuis” te Sassenheim en	
over zijn vroegere bewoners, door H. W.	
M. van Os.	95

Huizen der Leidsche van Musschenbroeks, door	
Dr. C. A. Crommelin ,	127
Enkele gegevens over eten en drinken in de	
zeventiende eeuw, door Mr. J. Slagter. . .	134
Het levenseinde van Jr. Bonaventura van Rande-	
rode van der Aa . . . en van eene dramatische	
overlevering, door W. J. J. C. Bijleveld . .	147
Pieter de la Court van der Voort, Millionnair en	
dilettant ■ tuinarchitect 1664-1739 door L. A.	
Driessen	152
Een drijvende Kelder, door Dr. H. C. Jelgersma	165
Het Laidische Stadhuis omstreeks 1881, door	
F. G. Rosier†.	167
Het Groene Kerkje, door W. J. J. C. Bijleveld	198
Het allereerste begin der Stedelijke Schilderijen-	
verzameling te Leiden, door E. Pelinck . .	204
Aanvullingen en Verbeteringen	212
Lijst van werken, betrekking hebbende op Lelden	
en Omgeving, verkregen in 1944 door het	
Gemeente-Archief ,	213

